

Masteroppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet
Fakultet for samfunnsvitenskap og
teknologiske
Institutt for sosiologi og statsvitenskap

Eivind Dahle

Den arabiske oppvåkningen

I et historisk perspektiv: en etterprøving av
Courbage og Todds moderniseringsmodell

Masteroppgave i Statsvitenskap

Trondheim, oktober 2012

Eivind Dahle

**"Den arabiske oppvåkningen" i et historisk perspektiv: En etterprøving av
Courbage og Todds moderniseringsmodell**

Masteroppgave i statsvitenskap

Trondheim, oktober 2012

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse

Institutt for sosiologi og statsvitenskap

Human existence is based upon two pillars: Compassion and knowledge. Compassion without knowledge is ineffective; knowledge without compassion is inhuman.

Victor Frederick Weisskopf

Innhold

Liste over tabeller og figurer	ix
Forord	xi
Innledning	1
DEL I - ETTERPRØVING AV ”DEN ENKLE MODELLEN”	3
Kapittel en: Etterprøving av ”den enkle modellen”	5
1.1. Frankrike: Modernitetens vugge?	5
1.2. Alfabetiseringens gang	6
1.3. Data fra Courbage og Todd	10
1.4. Etterprøving med nye data	12
1.4.1. Alfabetisering og fall i fødselsrater i Europa	12
1.4.2. Alfabetisering og fall i fødselsrater utenfor Europa	15
1.5. Konklusjon	21
DEL II – ”DEN KOMPLEKSE MODELLEN”	23
Kapittel to: Teori	25
2.1. Variablene i den enkle og komplekse moderniseringsmodellen	25
2.1.1. De to viktigste variablene: Alfabetisering og fall i fødselsrate	25
2.1.2. De andre variablene: Religion, familiestruktur, økonomi, geografi, kultur og konflikt	26

2.2. Courbage og Todd i den universelle opplysningstradisjonen	28
2.2.1. Påvirkningen fra Condorcet	29
2.2.2. Påvirkningen fra Hegel	30
2.2.3. Likheter og forskjeller mellom Condorcet og Hegel	32
2.3. Universalister vs. kulturalister etter den kalde krigen	34
2.3.1. Universalistene	34
2.3.2. Kulturalistene	36
2.4. Implikasjoner for de neste kapitlene	39
Kapittel tre: Økonomi, alfabetisering og demografiske overganger	41
3.1. Den opprinnelige overgangsteorien	42
3.2. Sammenhenger mellom alfabetisering og økonomisk vekst	47
3.3. Konklusjon	50
Kapittel fire: Muslimske familiestrukturer	51
4.1. Teorien	51
4.2. Tradisjon og familie i muslimske områder	53
4.3. Modernisering og familie	57
4.4. Familiestruktur, politikk og økonomi i arabiske land	61
4.5. Oppsummering/nøkkelpunkter	64
Kapittel fem: Modernitet og konvergens	65
5.1. Familiestruktur, politikk og økonomi i Europa: En spesiell utvikling i vest	65
5.2. Familiestruktur, politikk og økonomi i Europa: Et mindre pluralistisk øst	72
5.3. Konklusjon	73

Kapittel seks: Politisk oppvåkning og overgangskriser	75
6.1. Alfabetisering, sekularisering og anomi	75
6.2. ”Tankens kraft” og politisk oppvåkning: En universell prosess?	77
6.3. Andre variabler og Midtøsten: Økonomi, geografi, kulturell utveksling og konflikt	79
6.3.1. Økonomi	79
6.3.2. Geografi	80
6.3.3. Kulturell utveksling	80
6.3.4. Nasjonalistiske konflikter	81
6.4. Midtøsten-opprørene: Et tegn på overgangen til modernitet?	81
6.4.1. Den sosiale dimensjonen	81
6.4.2. Den religiøse dimensjonen	82
6.5. Politisk oppvåkning og veien fremad	84
6.6. Konklusjon	88
DEL III – KONKLUSJONER	89
Kapittel sju: Sammenfatning og konklusjoner	89
7.1. Funnene	90
7.2. Courbage og Todd vs. Huntington	90
7.3. Peter Katzenstein: En bro mellom universalister og kulturalister	91
7.4. Etter oppvåkningen: Fremtiden	93
7.5. Modellens prediktive kraft: fremtidige overgangskriser	95
Litteratur	97
Appendiks	115

Liste over tabeller og figurer

Tabeller

1.1. Oversikt over når 50 % av unge menn og kvinner (20-24 år) er lesekyndige og året da den demografiske overgangen startet, fra A Convergence of Civilizations	10
1.2. Oversikt, aldersgruppe og år for statistikk om alfabetisme, andel lesedyktige og start på demografisk overgang, og om kronologien stemmer med modellen til Courbage og Todd (ja/nei) i Vest-Europa og vesteuropeiske avleggere	14
1.3. Oversikt, aldersgruppe og år for statistikk om alfabetisme, andel lesedyktige og start på demografisk overgang, og om kronologien stemmer med modellen til Courbage og Todd (ja/nei) i Øst-Europa	15
1.4. Aldersgruppe og år for statistikk om alfabetisme, andel lesekyndige og start på demografisk overgang i ulike land, og om kronologien stemmer med modellen til Courbage og Todd (ja/nei) globalt	16
1.5. Aldersgruppe og år for statistikk om alfabetisme, andel lesedyktige og start på demografisk overgang i ulike land i perioden 1970-75, og om kronologien stemmer med modellen til Courbage og Todd (ja/nei) globalt	16
1.6. Aldersgruppe og årstall for statistikk om alfabetisme, andel lesekyndige, start på demografisk overgang, og om kronologien stemmer med Courbage og Todd (ja/nei) i muslimske land	18
1.7. Oversikt, etternølere i den demografiske overgangen, aldersgruppe og årstall for statistikk, start på demografisk nedgang og total fødselsrate (TFR)	20
3.1. BNP per capita og starten på den demografiske overgangen i noen utvalgte vesteuropeiske land	43
4.1. Kvinner og ekteskap i utvalgte arabiske land, 1995-2004	58
6.1. Arbeidsledighet (%) blant ungdom, 15-24 år, Midtøsten og Nord-Afrika	87
A1. Oversikt, fødselsrater (barn per kvinne) i den nordlige muslimske sonen, 1950-1955, 1975-1980 og 2005-2010	115

A2. Medianalder ved ekteskap for kvinner etter bosted og utdanningsnivå i fem land	116
A3. Kvinner i høyere utdanning, muslimske land (bachelor- og masternivå)	116
A4. Alfabetiseringsrater for aldersgruppen 15-24 år i den nordlige muslimske sonen	117
A5. Befolkningsvekst (%) siden 1970, fjorten land i Midtøsten og Nord-Afrika	117

Figurer

1A. Departementer med over 50 % lesekyndige nygifte i Frankrike, 1786-1790	5
1B. Lesedyktige (%) i relevante aldersgrupper i noen europeiske land/områder	8
1C. Lesedyktige brudgommer (%) i noen europeiske land, 1870-1900	9
1D. Lesedyktige bruder (%) i noen europeiske land, 1870-1900	9
1E. Fødselsrater globalt, barn per kvinne fra 1950-1955 til 2005-2010	20
3A. Oversikt, BNP per capita i året da den demografiske overgangen inntraff i noen asiatiske land	45
3B. Oversikt, BNP per capita i året da den demografiske overgangen inntraff i utvalgte latinamerikanske og karibiske land	45
3C. Oversikt, BNP per capita i året da den demografiske overgangen inntraff i utvalgte afrikanske land	46
3D. Oversikt, BNP per capita i året da den demografiske overgangen inntraff i utvalgte arabiske land, Tyrkia, Iran og Pakistan	46
4A. Oppsummering av argument om familiestruktur	53
4B. Kart, de muslimske sonene	54
4C. Kart, regioner inndelt etter dominerende familiestrukturer, 1650-1960	54
5A. Kart, Hajnal-linjen fra St. Petersburg i Russland til Trieste i Italia	67

Forord

Ved første øyekast kan det se ut som om denne oppgaven var enklere å skrive enn den faktisk har vært. Utgangspunktet var enkelt nok: å etterprøve et argument fra en bok. Men etter hvert som arbeidet kom i gang, viste oppgaven seg å være en mer komplisert affære. For det første var argumentet i boken – *A Convergence of Civilizations* av Youssef Courbage og Emmanuel Todd – ikke så klart bygd opp som det så ut til å være. For det andre har det vært nødvendig å sette seg inn stoff som dekker en lang historisk periode, og deretter velge ut materialet som var nødvendig for å besvare problemstillingen på en lettfattelig måte uten at sideantallet ble altfor høyt. Underveis var det ikke alltid like lett å holde på den røde tråden. Men til slutt ble oppgaven ferdigstilt - om enn noe tid etter at min opprinnelige innleveringsfrist gikk.

Jeg ønsker å rette en hjertelig takk til min veileder (og redaktør!), professor Torbjørn L. Knutsen. Han var med på å utforme problemstillingen, og bidro hele tiden til mitt arbeid med faglig ekspertise, betimelige spørsmål og kommentarer, entusiasme og godt humør. Denne oppgaven hadde helt sikkert vært dårligere uten hans hjelp.

På det faglige området må jeg også anerkjenne alle spesialister og akademikere som har gjort det mulig å skrive oppgaven. Den reflekterer over historien og søker å finne meningsfylte mønstre i tidligere tiders begivenheter, uten å presentere noen endelig historisk forklaring. Intensjonen er i første rekke å granske historien fra et bestemt utgangspunkt. Det hadde ikke vært mulig uten den detaljerte dybdeforskningen jeg refererer til underveis her. Å gjengi raffinementet og skarpsindigheten i slik forskning på en tilstrekkelig god måte er ikke enkelt, men jeg har gjort mitt beste for å gjøre det. Eventuelle feil, mangler eller mistolkninger som gjenstår må jeg naturligvis ta hele ansvaret for.

På det personlige området ønsker jeg å takke min bror og venn Torkel, som delte leilighet med meg og bød på ypperlig selskap gjennom mesteparten av studietiden i Trondheim. En takk rettes også til min mor, far og til Knut Edvart, for at de er så fine og stødige personer som de er. En generell takk går til alle som har satt et avtrykk på min personlighet, og på den måten bidratt til denne oppgaven.

Eivind Dahle,

Trondheim, 8. oktober 2012

Innledning

I *A Convergence of Civilizations: The Transformation of Muslim Societies Around the World* presenterer Youssef Courbage og Emmanuel Todd et nytt perspektiv på debatten om relasjonene mellom muslimske og vestlige land. De hevder at muslimske land er i ferd med å moderniseres, selv om inntrykket ikke nødvendigvis er slik på overflaten. Argumentet bygger ikke på observasjoner av at demokratisk styresett eller økonomi blomstrer, men snarere på at en irreversibel demografisk modernisering foregår.

Nøkkelen til modernisering er lesekyndighet, argumenterer Courbage og Todd. Grunnen til det er at alfabetisering fører til en ”mental modernisering”. Prosessen starter når første generasjon i en befolkning går lesekyndig inn i voksenlivet - definert som 50 % eller flere i alderen 20-24 år. Courbage og Todd beskriver fall i fødselsrater som det andre grunnleggende elementet i moderniseringen. Ved å studere alfabetiseringsraten og fødselsraten hevder de at det er mulig ”å måle” hvor langt moderniseringen har kommet (2011: 1-24).

De to demografene beskriver moderniseringsprosessen i en optimistisk tone. Men de advarer om at den også har en mørk side. De viser til den franske sosiologen Émile Durkheim (1991 [1897]), som forbinder modernisering med begrepet *anomi* – det vil si normløshet eller normoppløsning. Anomi viser til brudd på sosiale bånd mellom individet og samfunnet.

Modernisering medfører overgang fra tradisjonelle samfunnsordninger til moderne samfunn, og ifølge Courbage og Todd forstyrres autoritetsrelasjonene på flere nivåer i samfunnet i løpet av moderniseringsprosessen. Når store samfunnsgrupper lærer å lese, når fødselsratene synker og samfunnet opplever modernisering, endrer først samfunnets familiestrukturer seg. Deretter skjer en generell mental desorientering i samfunnet, som kan undergrave eller knuse politisk autoritet. Ved å analysere alfabetiserings- og fødselsrater, sekularisering og familiestrukturer hevder Courbage og Todd at de kan tolke overgangen til moderne samfunnsformer presist.

De to demografene hevder at moderniseringen ender med sekularisering og rasjonalisering, og at individet blir viktigere som en autonom enhet i samfunnet. De ser ikke for seg utvikling av noen felles global sivilisasjon eller kultur, men snarere at ulike sivilisasjoner enklere kan sameksistere i en moderne verden. De ønsker å gå i rette med kulturalistiske argumenter, først og fremst med Samuel Huntingtons sivilisasjonstese. Han argumenterer for at verden etter den kalde krigen vil domineres av kulturelle konflikter mellom ulike sivilisasjoner, særlig mellom vestlig og islamsk sivilisasjon. Courbage og Todd hevder at den muslimske verden befinner seg i overgangen til modernitet, og at de politiske opprørene der i 2011 og 2012 må forstås i den konteksten. Dersom

deres tolkning er rett, betyr det at mer universelle årsaker ligger bak de ustabile samfunnsforholdene enn lokalt forankrede verdier.

Denne oppgaven vil søke å etterprøve argumentet fra *A Convergence of Civilizations*. Første steg er å teste repliserbarheten til de empiriske funnene hos Courbage og Todd, altså om en ny undersøkelse av målbare data bekrefter deres funn. Som vi skal se i kapittel én kan påstanden om en korrelasjon mellom alfabetisering og fall i fødselsrater i stor grad bekreftes. Én ting er imidlertid å etablere en korrelasjon. Det er noe helt annet å vise en kausal sammenheng.

Lesedyktighet for minst 50 % av unge mennesker mellom 20 og 24 år og fall i fødselsraten er de to absolutte forutsetningene i moderniseringsargumentet til Courbage og Todd. Men de trekker også inn andre, sekundære faktorer som kan påvirke moderniseringen. En av disse faktorene er sekularisering. De hevder at svekket religiøsitet som oftest også finner sted før fødselsraten avtar. Økonomi og knapphet på ressurser kan også påvirke fødselsratene.

Courbage og Todd gjennomfører analysen med en positivistisk eller naturalistisk metodologi (Moses og Knutsen 2007). De innhenter statistikk om forhold i den virkelige verden, og gjør observasjoner av de ulike variablene som er valgt i deres teoretiske referanseramme. Deretter analyserer de datasettet med tanke på å identifisere mønstre. Courbage og Todd etablerer en korrelasjon mellom spredning av alfabetisme og et fall i fødselsrater. Den gjentar seg på samme måte nesten uansett tid og sted, omtrent som en naturlov. Så snart de har påvist korrelasjonen, presenterer de mulige konsekvenser av denne prosessen. Her står økonomisk utvikling og voldelig konflikt i sentrum for oppmerksomheten, men de fremholder at det er en forbindelse mellom den demografiske overgangen og samfunnsmessige kriser og opprør.

Min etterprøving av argumentet fra *A Convergence of Civilizations* gjentar metodologien til Courbage og Todd; data innhentes og systematiseres, korrelasjonen mellom alfabetisering og fallende fødselstall sjekkes – og bekreftes. Så snart denne korrelasjonen er bekreftet følger en diskusjon om kausalforhold, for å gi et så presist bilde som mulig av prosessen.

Oppgaven legges opp i tre deler: Del I består av kapittel én, som inneholder etterprøvingen av korrelasjonen mellom alfabetisering og fall i fødselsrater. Del II består av kapittel to, tre, fire, fem og seks; kapittel to inneholder en drøfting av teorien som ligger til grunn for analysen til Courbage og Todd, de fire neste kapitlene drøfter mekanismer i moderniseringsprosessen og i demografiske overganger. Del III består av kapittel sju, som inneholder konklusjoner.

DEL I

ETTERPRØVING AV ”DEN ENKLE MODELLEN”

Youssef Courbage og Emmanuel Todd presenterer en moderniseringsmodell i *A Convergence of Civilizations*. For dem er evnen til å lese og skrive nøkkelen til modernisering. De hevder at en befolkning med lesekyndig flertall er i ferd med å moderniseres, forårsaket av en såkalt ”mental modernisering.” Med det mener de at overtro må vike for rasjonell tenkning. Ifølge argumentet starter prosessen når første generasjon går lesekyndig inn i voksenlivet, definert som minst 50 % av menn og kvinner i alderen 20-24 år. Courbage og Todd (2011: 3-4 og 24) beskriver bruk av prevensjon som det andre grunnleggende elementet i moderniseringen, i tillegg til alfabetisering. Sammenhengen mellom alfabetisering og fallende fødselsrater kan kalles deres ”enkle modell”.

Ved å studere alfabetiserings- og fødselsraten hevder Courbage og Todd at det lar seg gjøre å spore historiens bevegelse empirisk, definere hvor langt et land har kommet i moderniseringsprosessen, og finne punkter for ideologiske, religiøse og politiske brudd. For dem innebærer moderniseringen rasjonalisering og sekularisering, og de bruker fødselsratene som en slags mål på prosessen. Så lenge fødselsratene er høye befinner det aktuelle samfunnet seg i en tradisjonell tilstand, og når fødselsratene stabiliserer seg på et lavt nivå er moderniseringen fullført.

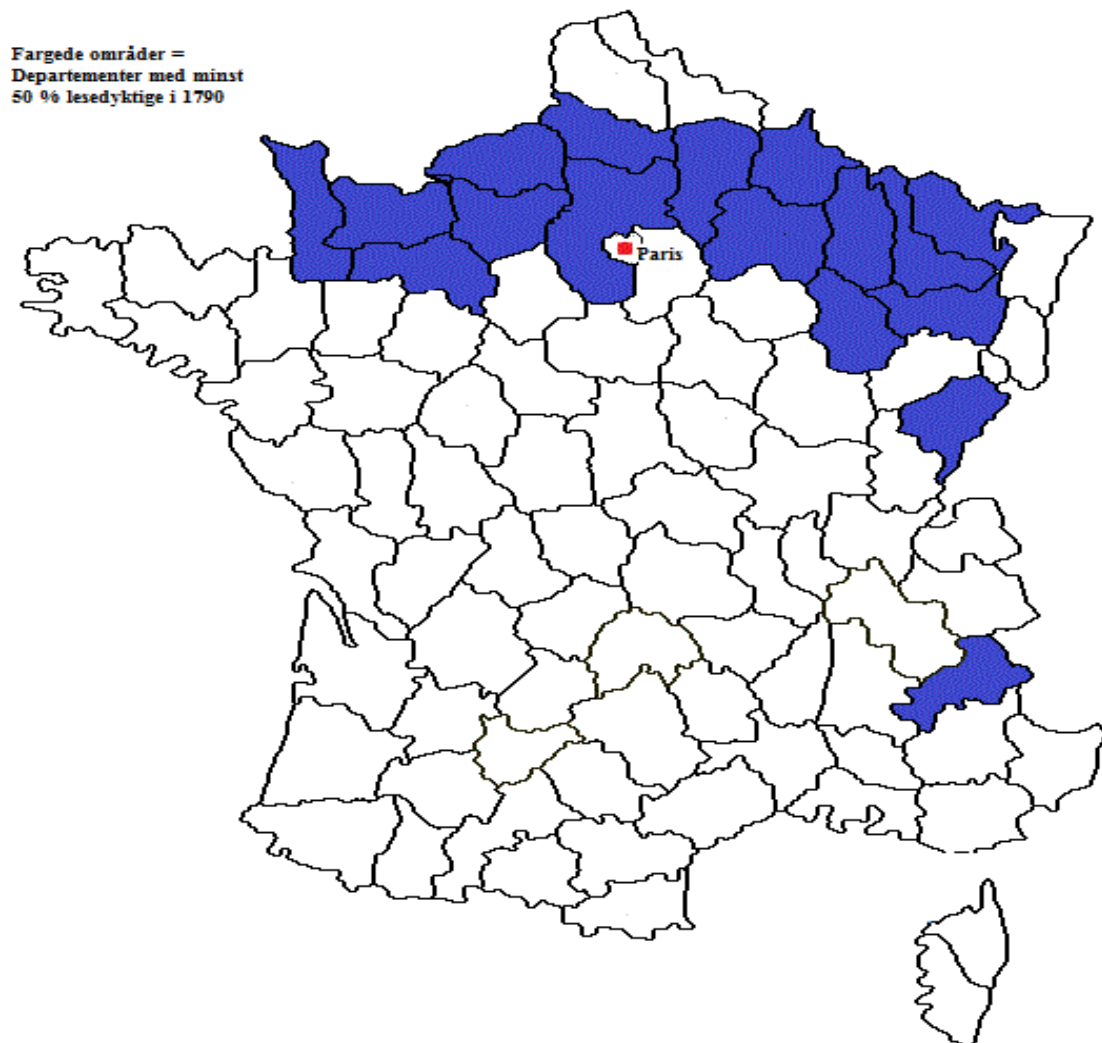
Courbage og Todd hevder at alfabetisering og fall i fødselsrater utgjør et effektivt mål på moderniseringsprosessen. Formålet med denne første delen av oppgaven er å gå korrelasjonen mellom alfabetisering og fallende fødselsrater nærmere etter i sømmene, for å undersøke om den er så generell som Courbage og Todd påstår. Kapitlet utgjør oppgavens Del I. Resultatene herfra blir grunnlaget for analysen i senere kapitler. Kapitlet starter med å drøfte Frankrike som et konkret eksempel på moderniseringsmodellen, før det fortsetter med å drøfte data fra 92 andre land.

1. Etterprøving av ”den enkle modellen”

1.1. Frankrike: Modernitetens vugge?

Courbage og Todd viser til Frankrike som første land i verden hvor alfabetisering skjedde like før et fall i fødselsraten. De to demografene støtter seg til Cipolla (1969: 20-22) og hans tall om alfabetisme, som opprinnelig ble utgitt av Frankrikes nyopprettede utdanningsministerium i 1880. Tallene for årene 1786-1790 viser at minst 50 % av de nygifte underskrev ekteskapskontrakten med navn i seksten av Frankrikes 115 departementer. Figur 1A viser min oversikt over beliggenheten til de seksten departementene. På 1830-tallet ble Cipollas data bekreftet av den svenske statistikeren Carl af Forsell: ifølge ham kunne 74 % av innbyggerne i Frankrikes nordlige departementer lese, mens tallet for hele landet bare var 38 % (Johansson 1988: 137).

Figur 1A. Departementer med over 50 % lesekyndige nygifte i Frankrike, 1786-1790

Fødselsraten i Frankrike var omkring 6,5 barn per kvinne i gjennomsnitt i 1680, men den var falt til 5,6 barn per kvinne i 1780 (Wrigley 1985b: 47). En såkalt "demografisk overgang" (ti prosent fall i fødselsraten) hadde dermed startet i Frankrike. En detaljert studie av ekteskapsfertiliteten viser at fødselsratene i samtlige departementer med minst 50 % lesekyndighet i 1790 lå under landsgjennomsnittet i 1831 (Wrigley 1985a: 143-145). Det må understrekes at sammenhengen mellom alfabetisering og fall i fødselsrater ikke var absolutt, ettersom høye alfabetiseringsrater og høye fødselsrater også forekommer i to departementer.

Tendensen er imidlertid sterk i favør av påstanden fra Courbage og Todd om at alfabetisering skjer før fall i fødselsrater. I tillegg til denne sammenhengen minner de to demografene om at den franske revolusjonen foregikk på denne tiden, og at opprør nettopp i Frankrikes nordlige regioner gav støtet til revolusjonen. De antyder her at alfabetisering og demografisk overgang henger sammen med sosial uro og politiske opptøyer. Denne sammenhengen blir gjenstand for nærmere drøfting i kapittel to.

1.2. Alfabetiseringens gang

Mennesket har mestret skrivekunsten i over 5000 år, men gjennom det aller meste av tiden har kunsten vært forbeholdt et eksklusivt fåtall. Tegn på alfabetisme har blitt sporet til oldtidens Mesopotamia i "sivilisasjonens vugge" (Collins 2000). Skrivekunstens pionerer i Europa var grekerne og romerne. Fra 400-tallet til 900-tallet har de fleste bevis for litterær kultur basert på det skrevne ord opphavet sitt sør for en forestilt grense, sørøstover fra Mont-Saint-Michel på Normandie-kysten til Genfersjøen i Sveits. Gjennom middelalderen var evnen til å lese og skrive unødvendig for bøndene, dermed fantes den nesten eksklusivt hos adel, geistlighet, offisielle tjenestefolk og et fåtall borgere. Generelt var alfabetismen lagvis fordelt slik at den tilsvarte velstandsnivå, samfunnsposisjon og status. Menn kunne lese i langt større grad enn kvinner. I moderne tid utviklet det seg to parallelle kulturer: en urban kultur hvor det var relativt vanlig å kunne lese og skrive, og en rural kultur hvor det var vanlig ikke å kunne det (Houston 1983; Cipolla 1969).

De grove konturene i lesekyndighetens historie er kjente, men en detaljert historie finnes ikke. Den viktigste grunnen til det er at det finnes lite statistisk informasjon fra før 1850 i de fleste land. Dette betyr at man i beste fall kan gjøre kvalifiserte gjetninger på bakgrunn av materialet som er tilgjengelig. Data om alfabetisme hentes generelt fra tre primærkilder: folketellinger, ekteskapsregistre og militærdokumenter (UNESCO 1953: 9-10). Problemet med de to sistnevnte

kildene er at de ikke dekker hele befolkningen. Bruken av folketellinger har også begrensninger, som for eksempel at lese- og skriveferdigheter hos respondentene ikke testes, at rapporteringen ikke er standardisert i tilstrekkelig grad, eller at noen befolkningsgrupper ikke blir fanget opp. Et stadig problem er at kriteriene ikke er nøyaktig de samme i forbindelse med å definere lese- og skrivekyndighet. Analfabet er et begrep man bruker om personer som er fullstendig ute av stand til å lese en tekst; mennesker som er lese- og skrivekyndige befinner seg i andre ende av skalaen. Mellom de to ytterpunktene finnes en variasjon av ferdigheter, blant annet hos dem som kan lese men ikke skrive, eller hos dem som kan lese en tekst men ikke forstå innholdet. Variasjoner av denne typen fanges sjelden opp i registreringer av alfabetisme. Det har vært vanlig å ta en person på ordet når han eller hun svarer ja eller nei på spørsmålet om de er lesekyndige, selv om noen myndigheter går grundigere til verks. Sveits er ett av unntakene: her ble militærrekruttenes lese- og skriveferdigheter gradert etter fem nivåer på 1800-tallet.

Statistikk om utbredelsen av alfabetisme før 1900 er mangelfull. Man vet at en økende andel av befolkningen i vest- og nordeuropeiske land tilegnet seg evnen til å lese og skrive på 1800-tallet, men samtidig var det mange som ikke mestret noen av delene. Det var også mange som kunne lese, men ikke skrive. Europeere som utvandret til andre kontinenter tok med seg lesekyndighet dit, ellers var det store flertallet av verdens mennesker analfabeter.

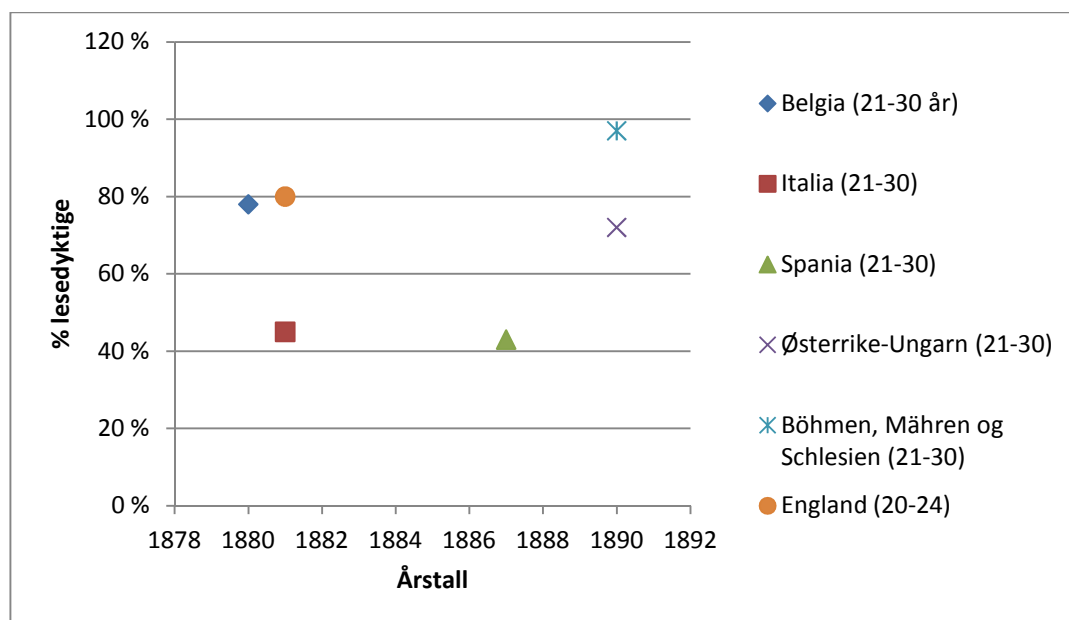
Den fremste kilden for data om alfabetisme i vestlige land før 1900 er Carlo Cipollas *Literacy and Development in the West* (1969). Cipolla studerer offisiell statistikk fra hvert enkelt land, men han bemerker at omfattende statistikk fra tiden før 1850 ikke eksisterer. Dermed må man bare akseptere at kunnskapen vil forbli mangelfull. Courbage og Todd viser også til Cipolla for data om alfabetisme, dermed vil min hovedkilde for denne perioden i betydelig grad være den samme som brukes i *A Convergence of Civilizations*. Når det gjelder alfabetisme utenfor Vest-Europa og Nord-Amerika bruker jeg primært UNESCO. Den organisasjonen henter sine tall fra landenes offisielle folketellinger, noe Courbage og Todd også gjør. Selv om de ikke bruker data fra UNESCO er det folketellinger og andre offisielle undersøkelser som også er deres kilder. Det betyr i praksis at mine kilder sammenfaller med deres, men jeg bruker UNESCOs tall ettersom de baseres på offisielle tall fra hvert land.

Før 1800 var variasjonen stor når det kom til europeiske skoler; de kunne være av religiøs art, fabrikkskoler, søndagsskoler, eller privatskoler. Man kunne også lære av familie eller venner, eller av innleide lærere. Formelle utdanningsinstitusjoner var ikke noen absolutt forutsetning for

spredningen av lesekyndighet (Houston 1983: 274-275). Sverige var et foregangsland i denne forbindelsen, hvor massealfabetisme ble oppnådd allerede i løpet av 1700-tallet på grunn av et initiativ fra den protestantiske kirken (Johansson 1981).

Courbage og Todd bruker Cipolla (1969) som hovedkilde for data om lesekyndighet for Vest-Europa på 1800-tallet. Med hans tallmateriale underbygger de argumentet om at spredningen av lesekyndighet skjedde før de demografiske overgangene i vesteuropeiske land. Figur 1B viser at befolkningene i Belgia, Böhmen, Mähren, Schlesien, England og Østerrike-Ungarn i stor grad var lesekyndige omkring 1900.

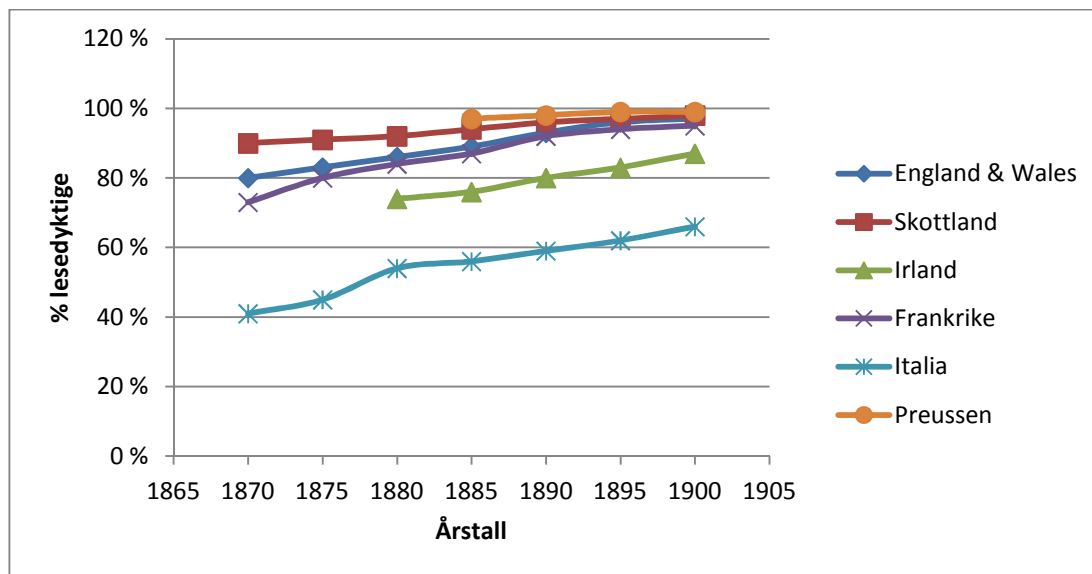
Figur 1B. Lesedyktige (%) i relevante aldersgrupper i noen europeiske land/områder

Kilder: Basert på Cipolla (1969); Vincent (1989: 27).

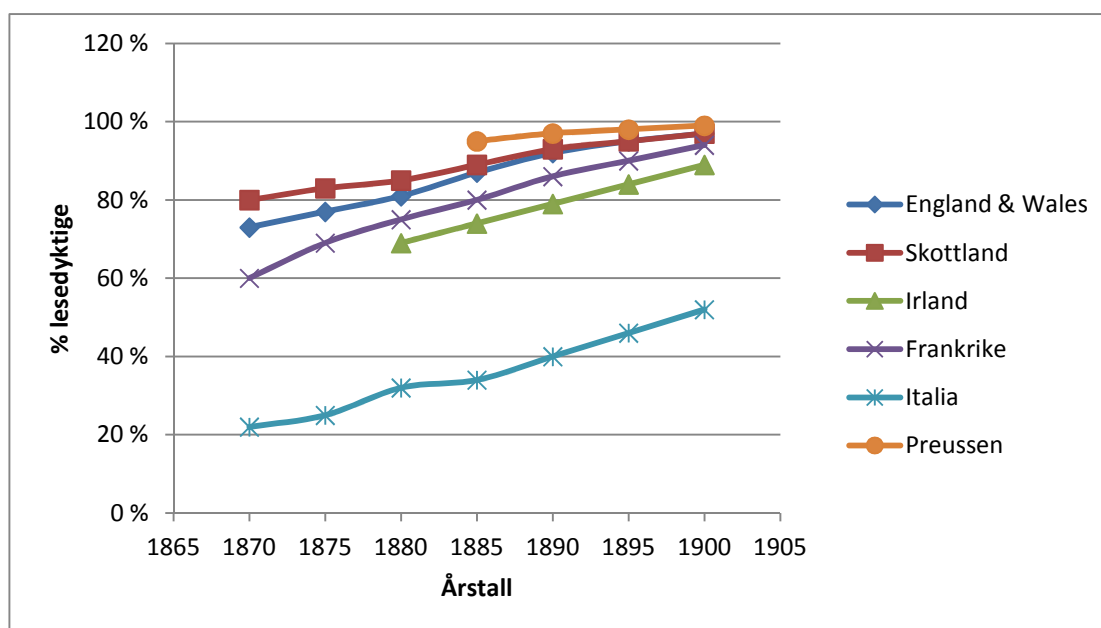
Tidlig på 1900-tallet ble analfabetisme ansett som et ubetydelig problem i Sverige, Danmark, Norge, Skottland, Nederland, Tyskland og Sveits, og derfor ble spørsmålene om alfabetisme strøket fra folketellingsskjemaene i disse landene (UNESCO 1953: 10). Figurene 1C og 1D viser at et flertall av brudene og brudgommene i utvalgte europeiske land kunne skrive navnet sitt mellom 1850 og 1900, med unntak av Italia.

Figur 1C. Lesedyktige brudgommer (%) i noen europeiske land, 1870-1900

Kilde: Basert på Cipolla (1969: 122-125).

Figur 1D. Lesedyktige bruder (%) i noen europeiske land, 1870-1900

Kilde: Basert på Cipolla (1969: 122-125).

Landene i Vest-Europa lå klart i forkant når det gjaldt lesekyndighet, sammen med de vestlige avliggerne. I Australia, Canada, New Zealand og USA ble spørsmål om lesekyndighet strøket av folketellingsskjemaer omkring 1900 (UNESCO 1953: 10). Alfabetiseringen spredte seg deretter fort i Øst- og Sør-Europa, mens Japan var det eneste ikke-vestlige samfunn som ble alfabetisert tidlig. I 1930 ble det anslått at 59 % av alle voksne mennesker i verden verken kunne lese eller

skrive (Davis 1945: 10). Fremskrittene har vært ujevne siden den gang; fortsatt blir det anslått at 677 millioner voksne mennesker i verden verken kan lese eller skrive (UNESCO 2008: 43).

1.3. Data fra Courbage og Todd

For Courbage og Todd er sammenhengen mellom alfabetisering og fall i fødselsrater det sentrale elementet i moderniseringsmodellen. De ser først sammenhengen mellom alfabetisering og fall i fødselsrater i nordlige provinser i Frankrike på 1700-tallet; deretter finner de igjen det samme mønsteret flere andre steder i verden.

I resten av kapitlet presenterer jeg statistikk som i stor grad bekrefter utbredelsen av det samme mønsteret. Av plasshensyn setter jeg informasjon om alfabetisering og demografiske overganger i samme tabeller. Tabell 1.1 viser *kun* data som er hentet fra *A Convergence of Civilizations*. Alle øvrige data i del 1.4.1 og 1.4.2 av kapitlet bygger på tall jeg har hentet fra andre kilder.

Tabell 1.1. Oversikt over når 50 % av unge menn og kvinner (20-24 år) er lesekyndige og året da den demografiske overgangen startet, fra *A Convergence of Civilizations*

Land	50 % menn, 20-24 år	50 % kvinner, 20-24 år	Start demografisk overgang, år
Japan	1850	1900	1920
Italia	1862	1882	1905
Spania	1865	1920	1910
Sri Lanka	1885	1936	1960
Korea	1895	1940	1960
Russland	1900	1920	1928
Mexico	1910	1930	1975
Colombia	1910	1920	1965
Thailand	1914	1943	1965
Brasil	1915	1945	1965
Peru	1916	1950	1970
Filippinene	1916	1927	1965
Kina	1942	1963	1970
Zambia	1944	1967	1990

fortsetter neste side

Land	50 % menn, 20-24 år	50 % kvinner, 20- 24 år	Start demografisk overgang, år
Kenya	1955	1972	1977
Kamerun	1957	1973	1987
Rwanda	1961	1980	1990
Laos	1965	1975	1990
Elfenbenskysten	1970	1998	1985
Nepal	1973	1997	1995
Benin	1985	2010	1987
Libanon	1920	1957	1950
Tyrkia	1932	1969	1950
Indonesia	1938	1962	1970
Jordan	1940	1966	1985
Syria	1946	1971	1985
Libya	1955	1978	1985
Saudi-Arabia	1957	1976	1985
Algerie	1964	1981	1985
Iran	1964	1981	1985
Nigeria	1970	1983	1983
Marokko	1972	1996	1975
Pakistan	1972	2002	1990
Jemen	1980	2006	1995
Bangladesh	1988	2015	1970
Senegal	1990	2010	1990
Burkina Faso	2006	2020	1990
Mali	2010	2020	1990

Kilde: Courbage og Todd (2011: 5-6).

Kort oppsummert viser tabell 1.1 at kronologien i moderniseringsmodellen til Courbage og Todd oppfylles i flertallet av tilfellene. I 25 av de 38 landene i oversikten har alfabetisering (først blant minst 50 % av unge menn, deretter blant en like stor andel unge kvinner) og fall i fødselsratene forekommet i denne rekkefølgen. I 35 land – et stort flertall av landene - var minst 50 % av menn mellom 20 og 24 år lesekyndige før fødselsratene begynte å falle. I kun tre land falt fødselsratene

før 50 % av menn eller kvinner i aldersgruppen 20-24 år kunne lese. Oversikten viser dermed at det ser ut til å være sammenheng mellom alfabetisering (især blant menn) og demografiske overganger.

1.4. Etterprøving med nye data

Mine data om den globale demografiske utviklingen etter 1950 er hentet fra *UN Department of Economic and Social Affairs Population Division* (UNDESAPD), som i sin tur henter sine tall fra offisielle nasjonale folketellinger og demografiske undersøkelser. Courbage og Todd tar også sine data fra slike kilder, men de henter dem direkte derfra uten å bruke UNDESAPD. Min kilde er dermed ikke helt uavhengig av deres. Men dette er de beste tilgjengelige data, derfor bruker jeg også denne kilden.

Når det gjelder data om fødselsrater i perioden 1850-1950 utgjør Princetons såkalte europeiske fertilitetsprosjekt hovedkilden for mine tall om Europa. *The Decline of Fertility in Europe* (Coale og Watkins 1986) oppsummerer funnene i dette omfattende prosjektet, og har etablert seg som et standardverk for demografiske data om Europa. Også Courbage og Todd viser til den boken som kilde for sine europeiske data. Det betyr igjen en bruk av samme kilde, men også i dette tilfellet skjer det fordi kilden er den beste tilgjengelige. Demografisk data om de europeiske avleggerne på 1800- og 1900-tallet har jeg hentet fra ulike kilder, ingen av dem henvist til i *A Convergence of Civilizations*.

1.4.1. Alfabetisering og fall i fødselsrater i Europa

Et varig fall i fødselsratene skjedde først i vesteuropeiske land og i landene hvor europeere slo seg ned på andre kontinenter. Man regner en såkalt demografisk overgang for å ha begynt når stabile førmoderne fødselsrater har falt med 10 %. Det skjedde i den atlantiske verden mellom 1880 og 1930 (Lesthaeghe og Wilson 1986; Delgado Pérez og Livi-Bacci 1992). Demografisk litteratur bekrefter at prosessen startet i Frankrike, i nordlige regioner omkring Paris, på 1790-tallet (Weir 1993; Wrigley 1985b; Coale og Treadway 1986).

På slutten av 1800-tallet opplevde også andre land i Vest-Europa en demografisk omvandling etter modell av den franske. Leskyndighet spredte seg først i befolkningen. Deretter skjedde et fall i fødselsrater. I løpet av mellomkrigstiden falt fødselsratene i disse landene ned til erstatningsnivå – altså i overkant av to fødsler per kvinne i gjennomsnitt. Fallet i fødselsrater i Vest-

Europa i løpet av årene 1880-1930 var meget kraftig; samlet sett ble ratene redusert med 40 % (Coale og Treadway 1986: 44).

Mønsteret gjentar seg også utenfor Vest-Europa. Det er tidligere beregnet at den demografiske overgangen i USAs hvite befolkning startet omtrent samtidig som i Frankrike, men empiriske data fra tiden før 1880 er mangelvare og tallene blir følgelig bare estimater. Nyere forskning antyder imidlertid at overgangen startet senere enn først antatt. Både Coale og Zelnik (1963) og Hacker (2003) mener at fødselsraten var omtrent 6,5 per kvinne i USA i 1835, og at den var falt til 4,5-5,5 i 1880. Den demografiske overgangen i USA bør derfor dateres et sted mellom 1870 og 1880.

Cipolla (1969: 92-94) hevder at befolkningen i USA var mer lesekyndig enn befolkningen i alle europeiske land i 1850 - med et mulig unntak av Sverige. Nøyaktig data om lesekyndighet blant amerikanere mangler, men det er meget plausibelt at minst 50 % av befolkningen i alderen 20-24 år mestret dette før USAs demografiske overgang inntraff. Igjen betyr manglende data at dette er vanskelig å fastslå nøyaktig, men dersom 1870 er noenlunde presist ligger utviklingen nær innpå England og Wales. Generelt var det store likheter mellom engelskspråklige samfunn som USA, Storbritannia, New Zealand, Australia og Canada.

Data tyder på at fødselsratene i Australia var så høye som sju barn per kvinne gjennom 1850-, 1860-, og 1870-årene. Kvinner som giftet seg før 16-års alder og levde til 1911 fødte ti barn i gjennomsnitt. De australske fødselsratene sank med 8 % mellom 1881 og 1891, og med 18 % mellom 1891 og 1901. Kvinner som var født i perioden 1906-1910 hadde gjennomsnittlig født 2,3 barn på 1950-tallet. Folketellingen av 1851 viste at 75 % av mennene og 65 % av kvinnene i Australias hvite befolkning var lesekyndige (Spencer 1971; Caldwell og Ruzicka 1978: 89).

Det har alt blitt nevnt at Frankrike var åstedet for den første demografiske overgangen, flere tiår før den samme prosessen begynte andre steder. Mellom 1880 og 1930 opplevde resten av Vest-Europa og vestlige avleggere i andre verdensdeler også demografiske overganger, som det fremgår av tabell 1.2. Ut ifra en vurdering på bakgrunn av tilgjengelige data tyder mye på at Portugal var det eneste vesteuropeiske landet hvor utviklingen ikke foregikk i tråd med modellen til Courbage og Todd.

Tabell 1.2. Oversikt, aldersgruppe og år for statistikk om alfabetisme, andel lesedyktige og start på demografisk overgang, og om kronologien stemmer med modellen til Courbage og Todd (ja/nei) i Vest-Europa og vesteuropeiske avleggere

Land	Aldersgruppe, år for statistikk	% lesedyktige, menn og kvinner	10 % nedgang nådd, år	C & T ja/nei
Belgia	21-30 år, 1880	M = 80 K = 76	1890	Ja
England og Wales	Ektepar, 1891	M = 94 K = 93	1891	Ja
Skottland	Ektepar, 1891	M = 96 K = 94	1891	Ja
Irland	Ektepar, 1891	M = 96 K = 81	1891	Ja
Nederland	Ektepar, 1900	M = 98,4 K = 97,1	1899	Ja
Tyskland	10 + år, 1871	M = 90 K = 85	1900	Ja
Norge	Voksne 1930	M & K = 97	1900	Ja
Sveits	Militærrekrutter, 1900	M = 99	1910	Ja
Finland	15 + år, 1910	M = 57,5 K = 53,2	1910	Ja
Sverige	Militærrekrutter, 1900	M = 99	1910	Ja
Danmark	Militærrekrutter, 1860	M = 97	1911	Ja
Italia	20-29 år, 1911	M = 75,7 K = 67,2	1911	Ja
Portugal	20-24 år, 1920	M = 47,5 K = 34,2	1920	Nei
Spania	21-30 år, 1920	M = 70,9 K = 55,9	1930	Ja
Canada	Alle, 1867	M & K = 82,5	1860	Ja
USA	20-24 år, 1910	M = 92,5 K = 93,8	1870/1880	Ja
Australia	Voksne, 1870	M & K = 73	1881	Ja
New Zealand	15 + år, 1950	M & K = 98-99	1881	Ja
Uruguay	15 + år, 1900	M & K = 59	1910	Ja
Argentina	7 + år, 1914	M & K = 63	1915	Ja

Kilder: Caldwell og Caldwell (2001), Cipolla (1969), UNESCO (1953 og 1957), Engerman og Sokoloff (2002), Gee (1979).

I noen land i Øst-Europa er det vanskelig å være sikker på alfabetiseringsutviklingen. Av tallene i tabell 1.3 ser man at utviklingen i Bulgaria ikke samsvarer med modellen til Courbage og Todd, og at tilfellet Russland er usikkert - med tanke på at dette gjelder mennesker i alderen 20 til 24 år må tallene tolkes. Det er nemlig vanligere at unge mennesker kan lese enn de eldre når ikke hele befolkningen kan det. I tilfellene Polen og Albania er det sannsynlig at kronologien er i samsvar med modellen, mens det er uklart når det gjelder Romania.

Basert på tall fra UNDESAPD (2011) kan man slå fast at demografiske overganger utvilsomt har skjedd også i det østlige Europa. Den gjennomsnittlige fødselsraten i Vest-Europa var 1,63 per kvinne i årene 2005-10, sammenlignet med 1,43 per kvinne i Øst-Europa. Også i østeuropeiske land har utviklingen i de aller fleste tilfeller skjedd etter mønster fra Frankrike og resten av Vest-Europa.

Tabell 1.3. Oversikt, aldersgruppe og år for statistikk om alfabetisme, andel lesedyktige og start på demografisk overgang, og om kronologien stemmer med modellen til Courbage og Todd (ja/nei) i Øst-Europa

Land	Aldersgruppe, år for statistikk	% lesedyktige, menn og kvinner	10 % nedgang nådd, år	C & T ja/nei
Tsjekkoslovakia**	10 + år, 1900	M = 95 K = 95,5	1910	Ja
Ungarn	20-29 år, 1920	M = 95,2 K = 93,8	1910	Ja
Russland	9-49 år, 1926	M = 71,5 K = 42,7	1926	Ja
Hellas	20-24 år, 1928	M = 83,7 K = 52,8	1928	Ja
Polen	Voksne, ca. 1950	M & K = 90-95	1931	Ja
Romania	13-19 år, 1930-40	M & K = 70,3	1930	Ja*
Jugoslavia	15-24 år, 1931	M = 73,6 K = 50,7	1931	Ja
Albania	Voksne, ca. 1950	M & K = 70-75	1965-70	Ja
Bulgaria	20-24 år, 1910	M = 72,8 K = 29,9	1912	Nei

* Gjelder bare menn, 13-19 år.

** Gjelder bare Böhmen, Mähren og Schlesien, det vil si dagens Tsjekkia.

Kilde: Caldwell og Caldwell (2001); Cipolla (1969); UNESCO (1953).

1.4.2. Alfabetisering og fall i fødselsrater utenfor Europa

Som vi har sett kom den demografiske overgangen i europeiske land generelt etter at evnen til å lese og skrive spredte seg til storparten av befolkningen i landene. Enkelte unntak finnes, men de er oppsiktsvekkende få. Årsaksforholdet er i samsvar med påstanden til Courbage og Todd i *A Convergence of Civilizations*. Men finner vi samme utvikling også utenfor Europa?

Da Notestein (1945) observerte at en demografisk overgang startet i mellomkrigstidens Japan, ble man klar over at fenomenet også kunne skje i ikke-vestlige land. Ifølge Taeuber (1960: 38) begynte en klassisk demografisk overgang i Japan mellom 1925 og 1937, med et skarpere fall i fødselsrater etter andre verdenskrig. Som i europeiske land har de japanske fødselsratene sunket

jevnt siden den demografiske overgangen startet, fra tre fødsler per kvinne i 1950-1955 til 1,32 i 2005-2010 (UNDESAPD 2011). Dette er et godt stykke under erstatningsnivå, som er omkring 2,1 barn per kvinne. Folketallet i Japan er med andre ord i ferd med å synke.

FNs organisasjon for utdanning og kultur (UNESCO) har samlet inn globale data om alfabetisme siden 1946. FN har også sørget for sentralisert oversikt over globale fødselstall, publisert av *UN Department of Economic and Social Affairs Population Division* (UNDESAPD). Dette gir gode statistiske kilder både for å følge spredningen av alfabetisme siden 1900 og fallet i fødselsrater siden 1950. Globaliseringen av begge fenomener har fortsatt ufortrødent videre i løpet av de siste tiårene, i hovedsak etter samme mønster: alfabetisering skjer før den demografiske overgangen.

Før 1950 kunne demografiske overganger observeres i flere av sovjetrepublikkene i Sentral-Asia og på noen av de karibiske øyene (Caldwell og Caldwell 2001: 94). I løpet av 1960-tallet sank også fødselsratene i Asia, noen latinamerikanske land, og på noen øyer i Stillehavet og Karibia. Tabell 1.4 viser at utviklingen i nesten alle disse landene også skjedde i samsvar med påstanden til Courbage og Todd. Tyrkia og Malaysia var de første muslimske landene hvor demografiske overganger startet (se tabell 1.6 for muslimske land).

Tabell 1.4. Oversikt, aldersgruppe og år for statistikk om alfabetisme, andel lesekyndige og start på demografisk overgang i ulike land, og om kronologien stemmer med modellen til Courbage og Todd (ja/nei)

Land	Aldersgruppe, år for statistikk	% lesedyktige, menn og kvinner	10 % nedgang nådd, år	C & T ja/nei
Japan	Skolealder, 1920	M = 95 K = 95	1930-35	Ja
Sør-Korea	15 + år, 1966	M = 73,9 K = 51,6	1960-65	Ja
Singapore	15-24 år, 1980	M = 96,4 K = 96,2	1960-65	Ja
Sri Lanka	20-24 år, 1946	M = 83,7 K = 56,3	1960-65	Ja
Brasil	20-24 år, 1950	M = 57,5 K = 51,2	1965-70	Ja
Venezuela	20-24 år, 1950	M = 65,6 K = 55	1965-70	Ja
Costa Rica	20-24 år, 1950	M = 83,5 K = 83,9	1965-70	Ja
Filippinene	20-24 år, 1948	M = 75 K = 69,1	1965-70	Ja
Chile	20-24 år, 1940	M = 80 K = 78,8	1965-70	Ja
Trinidad og Tobago	15-24 år, 1980	M = 99,2 K = 99,2	1965-70	Ja

Kilde: Caldwell og Caldwell (2001: 94-96); UNDESAPD (2011); UNESCO (1953 og 1957); Rubinger (1992: 61); Booth (1999: 303).

Tabell 1.5. Oversikt, aldersgruppe og år for statistikk om alfabetisme, andel lesedyktige og start på demografisk overgang i ulike land i perioden 1970-75, og om kronologien stemmer med modellen til Courbage og Todd (ja/nei)

Land	Aldersgruppe, år for statistikk	% lesedyktige, menn og kvinner	10 % nedgang nådd, år	C & T ja/nei
Colombia	15-29 år, 1938	M = 64,3 K = 61,1	1970-75	Ja
Ecuador	20-24 år, 1950	M = 68,2 K = 58,3	1970-75	Ja
Paraguay	20-24 år, 1950	M = 81,2 K = 71,3	1970-75	Ja
Peru	15-24 år, 1981	M = 96,5 K = 89,8	1970-75	Ja
Kina	15-24 år, 1982	M = 95,2 K = 82,1	1970-75	Ja
Thailand	20-24 år, 1947	M = 79,6 K = 56	1970-75	Ja
India	15-24 år, 1981	M = 66,3 K = 40,3	1970-75	Nei
Panama	15-24 år, 1980	M = 95,9 K = 96,3	1970-75	Ja
Sør-Afrika	15-24 år, 1980	M = 85,3 K = 85	1970-75	Ja
Cuba	20-24 år, 1919	M = 72,9 K = 74,7	1970-75	Ja
Dominikanske rep.	15-24 år, 1981	M = 81,3 K = 83,9	1970-75	Ja
Bolivia	15-24 år, 1976	M = 91,5 K = 75,8	1975-80	Ja
Mexico	15-24 år, 1980	M = 93,1 K = 90,9	1975-80	Ja
Burma/Myanmar	15-24 år, 1983	M = 88,6 K = 81,3	1975-80	Ja
Zimbabwe	15-24 år, 1982	M = 93,8 K = 84,8	1975-80	Ja
Haiti	15-24 år, 1982	M = 51,3 K = 51,1	1975-80	Ja
Vietnam	15-24 år, 1979	M = 96,1 K = 94	1980-85	Ja
Botswana	15-24 år, 1991	M = 85,9 K = 92,3	1980-85	Ja
Kapp Verde	15-24 år, 1990	M = 89,9 K = 86,4	1980-85	Ja
Zambia	15-24 år, 1990	M = 67,3 K = 65,5	1985-90	Ja
Elfenbenskysten	15-24 år, 1988	M = 59,9 K = 37,8	1985-90	Ja*
Rwanda	15-24 år, 1978	M = 59,7 K = 44,7	1985-90	Ja*
Nepal	15-24 år, 1981	M = 45,1 K = 15	1985-90	Nei
Ghana	15-24 år, 2000	M = 75,9 K = 65,5	1990-95	Ja
Lesotho	15-24 år, 2000	M = 84,8 K = 97,5	1990-95	Ja
Kamerun	15-24 år, 1976	M = 79,6 K = 59,1	1990-95	Ja
Benin	15-24 år, 1992	M = 55,1 K = 18,3	1990-95	Ja*
Laos	15-24 år, 1995	M = 78,8 K = 64,1	1995-2000	Ja

* Gjelder kun menn.

Kilder: Caldwell og Caldwell (2001); UNDESAPD (2011); UNESCO (1953 og 1957).

I 1970-årene begynte demografiske overganger i Asia, Latin-Amerika og Karibia. Dette fremgår av tabell 1.5. Folkerike land som Sør-Korea, Brasil, Mexico, Filippinene og Sri Lanka var blant dem. 1970-tallet var også tiåret da de første demografiske overgangene startet i afrikanske land,

nærmere bestemt i Tunisia, Marokko, Sør-Afrika og Zimbabwe. På 1980-tallet startet fenomenet også i mange av utviklingslandene som befant seg på de laveste utviklingsnivåene. På 1990-tallet nådde den demografiske overgangen land i Afrika sør for Sahara.

Courbage og Todd er spesielt opptatt av utviklingen i muslimske land. Demografen Dudley Kirk (1966) observerte meget høye fødselsrater i muslimske land, og han mente derfor at det fantes en kulturell forbindelse mellom islam og høye fødselsrater. Siden 1970-tallet har imidlertid fødselsratene også i muslimske land falt kraftig. Tabell 1.6 er en oversikt over alfabetisme blant unge mennesker og demografiske overganger i muslimske land, og data fra UNESCO og UNDESAPD stemmer generelt overens med informasjonen fra Courbage og Todd. Jemen er et unntak. Ifølge Courbage og Todd var minst 50 % av mennene i aldersgruppen 20-24 år lesekyndige i 1982 i det landet, noe som ikke kan bekreftes. Den demografiske overgangen i Jemen skal ha startet i 1990, men heller ikke det kan bekreftes. Likevel stemmer kronologien i prosessen.

Det må bemerkes at UNDESAPD ikke publiserer årlige fødselstall, men for femårsperioder. Av den grunn kan ikke nøyaktige årstall fra Courbage og Todd bekreftes, selv om det lar seg gjøre å se om deres årstall faller i riktig femårsperiode. I noen tilfeller indikerer UNDESAPDs data at en demografisk overgang startet enten i den tidligere eller den senere femårsperioden, for eksempel når Courbage og Todd oppgir 1985 som nøyaktig år. Dette innebærer imidlertid ikke alvorlige avvik, ettersom kronologien i prosessen uansett blir den samme.

Tabell 1.6. Oversikt, aldersgruppe og år for statistikk om alfabetisme, andel lesekyndige, og start på demografisk overgang, og om kronologien stemmer med Courbage og Todd (ja/nei) i muslimske land

Land	Aldersgruppe, år for statistikk	% lesekyndige, menn og kvinner	10 % nedgang nådd, år	C & T ja/nei
Tyrkia	20-24 år, 1950	M = 60,1 K = 23,5	1960-65	Ja*
Malaysia	20-24 år, 1947	M = 70,1 K = 27,5	1965-70	Ja*
Indonesia	15-24 år, 1980	M = 89,6 K = 81,6	1970-75	Ja
Tunisia	15-24 år, 1984	M = 85,7 K = 62,5	1970-75	Ja
Marokko	15-24 år, 1982	M = 58,1 K = 31	1975-80	Ja*
Tadsjikistan	15-24 år, 1989	M = 99,7 K = 99,7	1975-80	Ja
Turkmenistan	15-24 år, 1995	M = 99,8 K = 99,8	1975-80	Ja
Usbekistan	15-24 år, 2000	M = 99,9 K = 99,9	1975-80	Ja

fortsetter neste side

Land	Aldersgruppe, år for statistikk	% lesedyktige, menn og kvinner	10 % nedgang nådd, år	C & T ja/nei
Iran	15-24 år, 1976	M = 70,9 K = 42,3	1975-80	Ja*
Kuwait	15-24 år, 1975	M = 77,7 K = 66	1975-80	Ja
Qatar	15-24 år, 1986	M = 88,5 K = 91,2	1975-80	Ja
Forente Ar. Emirater	15-24 år, 1975	M = 65,5 K = 56,3	1975-80	Ja
Algerie	15-24 år, 1987	M = 86,2 K = 62,2	1980-85	Ja
Irak	15-24 år, 2000	M = 88,9 K = 80,5	1980-85	Ja
Jordan	15-24 år, 1979	M = 95,8 K = 84,8	1980-85	Ja
Bangladesh	15-24 år, 1981	M = 44 K = 27,2	1980-85	Nei
Pakistan	15-24 år, 1981	M = 44,5 K = 23,8	1985-90	Nei
Egypt	15-24 år, 1986	M = 71,4 K = 54	1985-90	Ja
Syria	15-24 år, 1981	M = 88,8 K = 59	1985-90	Ja
Libya	15-24 år, 1984	M = 97,9 K = 80,3	1990-95	Ja
Saudi-Arabia	15-24 år, 1992	M = 94 K = 81,1	1990-95	Ja
Senegal	15-24 år, 1988	M = 49,1 K = 28	1990-95	Ja*
Nigeria	20-24 år, 1991	M = 81,4 K = 62,5	1995-00	Ja
Jemen	15-24 år, 1994	M = 46,7 K = 35,4	2000-05	Nei
Burkina Faso	15-24 år, 2007	M = 46,7 K = 33,1	2000-05	Nei

* Gjelder kun menn.

Kilder: Caldwell og Caldwell (2001); UNDESAPD (2011); UNESCO Institute for Statistics (<http://stats.uis.unesco.org>).

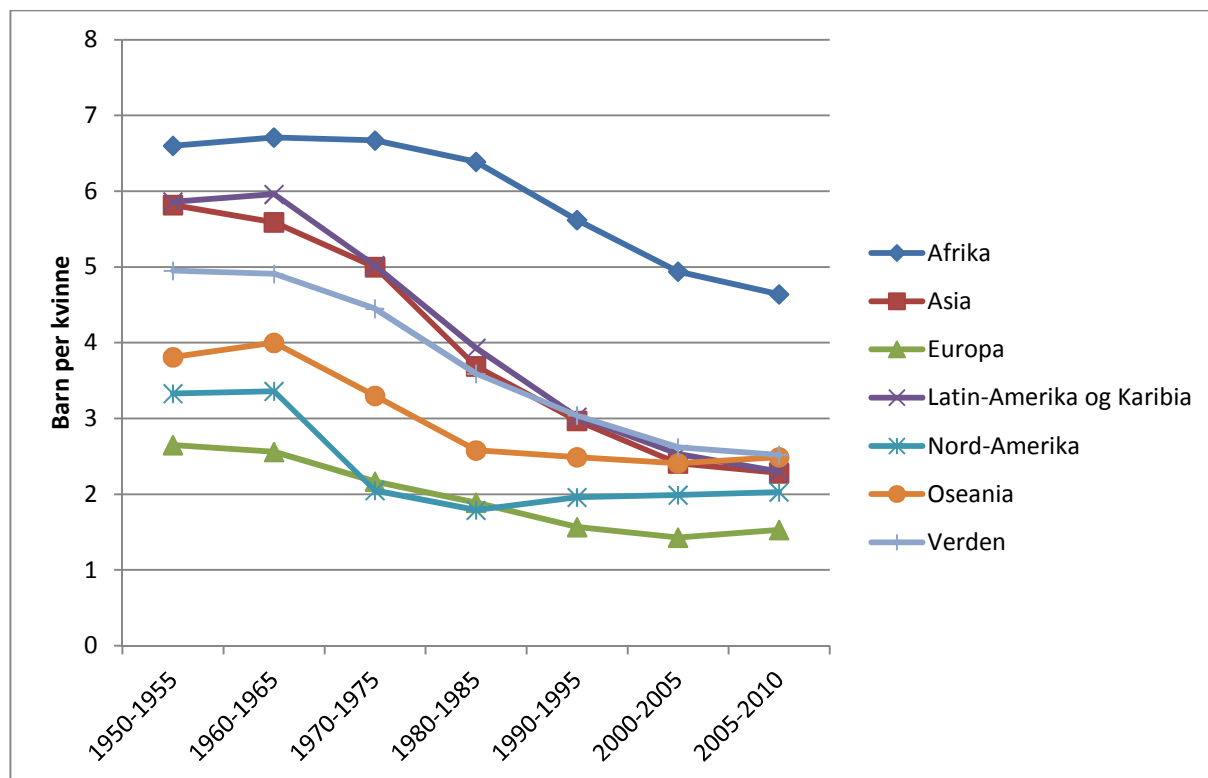
Jeg har presentert data for 93 land i dette kapitlet. I 76 land (83 %) samsvarer kronologien helt med modellen til Courbage og Todd; minst 50 % av unge menn og kvinner kan lese og skrive når den demografiske overgangen begynner. I 85 land (91 %) kunne minst 50 % av mennene i alderen 20-24 år lese før den demografiske overgangen begynte, og i bare 8 land (9 %) var kronologien helt omvendt; den demografiske overgangen begynte før et flertall av verken menn eller kvinner kunne lese. På bakgrunn av dette kan det bekreftes at utviklingen i de aller fleste tilfeller skjer på den måten som Courbage og Todd hevder. En viss andel av befolkningen må som regel skaffe seg lesekyndighet før den demografiske overgangen inntreffer.

Figur 1E illustrerer hvordan fødselsraten har falt på verdensbasis siden 1950¹. I alle verdensdeler er fødselsraten nå lavere enn tre barn per kvinne i gjennomsnitt, med unntak av Afrika (hvor det

¹ Se Tabell A1 i appendiks for oversikt over fallet i fødselsrater i Midtøsten og Nord-Afrika siden 1950.

er meget høye fødselsrater i landene sør for Sahara). Tabell 1.7 gir en oversikt over landene hvor den demografiske overgangen ennå ikke har begynt. Lave alfabetiseringsrater i fire av disse fem landene gir mer støtte til Courbage og Todds påstand.

Figur 1E. Fødselsrater globalt, barn per kvinne fra 1950-1955 til 2005-2010

Kilde: Basert på UNDESAPD (2011).

Tabell 1.7. Oversikt, etternølere i den demografiske overgangen, aldersgruppe og årstall for statistikk, start på demografisk nedgang og total fødselsrate (TFR)

Land	Aldersgruppe, år for statistikk	% lesedyktige, menn og kvinner	10 % nedgang nådd, år	TFR 2005-10
Ekvatorial-Guinea	15-24 år, 2000	M = 97,6 K = 96,6	Ikke skjedd	5,36
Niger	15-24 år, 2005	M = 52,4 K = 23,2	Ikke skjedd	7,19
Mali	15-24 år, 2006	M = 47,4 K = 30,8	Ikke skjedd	6,46
Chad	15-24 år, 2004	M = 53,7 K = 30,8	Ikke skjedd	6,20
Øst-Timor	15 + år, 2007	M = 58,5 K = 42,5	51,5 % oppgang siden 1975-1980	6,53

Kilder: UNDESAPD (2011); UNESCO (<http://stats.uis.unesco.org/>).

1.5. Konklusjon

Youssef Courbage og Emmanuel Todd presenterer en moderniseringsmodell som de hevder er universell. Kjernen i denne modellen er sammenhengen mellom alfabetisering og demografisk overgang, som de to demografene hevder skjer med samme kronologiske rekkefølge; først blir flertallet av unge mennesker i en befolkning lesekyndig, deretter faller fødselsratene.

Formålet med dette kapitlet har vært å etterprøve denne korrelasjonen mellom alfabetisering og demografiske overganger, for å undersøke om den er så generell som Courbage og Todd hevder. Konklusjonen er at generaliseringen deres får stor støtte. Den første demografiske overgangen skjedde i Frankrike på 1700-tallet, i områder hvor mange franskmenn hadde lært å lese. Vi ser at denne sammenhengen mellom alfabetisering og nedgang i fødselsrater finnes i et stort flertall av landene som har blitt presentert i dette kapitlet. Det er vanlig at nedgangen i fødselsrater følger etter spredning av alfabetisme, i alle deler av verden. Courbage og Todds argument støttes også av at alfabetiseringsratene er lave i de få landene hvor demografiske overganger ikke har startet – med unntak av Ekvatorial-Guinea. Til sammen har modellens forløp blitt oppfylt i 76 av 93 land, og delvis oppfylt i 85 av 93 land. Kun i åtte land blir ikke modellens forløp oppfylt overhodet.

Kjernen i den ”enkle modellen” som presenteres i *A Convergence of Civilizations* ser altså ut til å være robust. Men å gå korrelasjonen mellom alfabetisering og demografisk overganger nærmere etter i sømmene er bare første steg i denne oppgaven. Jeg har så vidt nevnt at Courbage og Todd setter alfabetisering og fallende fødselsrater i forbindelse med sosial uro og politiske opprør, og oppgavens Del II skal drøfte moderniseringsprosessen dypere. Først presenteres en ”kompleks modell” i kapittel to. Deretter vil kapitlene tre, fire, fem og seks ta for seg variabler etter tur.

DEL II

“DEN KOMPLEKSE MODELLEN”

The populations of the world, with different forms of civilization and religion, are on converging paths. The convergence of fertility rates makes it possible to imagine a near future in which the diversity of cultural traditions will no longer be seen as a source of conflict but will simply be evidence of the richness of human history

Courbage og Todd (2011: 122)

Slik avslutter Youssef Courbage og Emmanuel Todd sin bok *A Convergence of Civilizations*. De slår fast at noen ”sivilisasjonskonflikt” ikke vil skje, men tvert imot at likhetene blir flere mellom sivilisasjonene og at det gir grunn til optimisme. Som vi har sett i kapittel to er alfabetisering og demografisk overgang de to nøkkelvariablene i deres moderniseringsmodell; Courbage og Todd hevder at alfabetisering er pådriveren for moderniseringen, og de bruker nedgangen i fødselsrater som målestokk på hvor langt prosessen har kommet. Implikasjonen er at tradisjonelle samfunn kjennetegnes av høye fødselsrater, mens ratene er lave i moderne samfunn. I overgangen mellom tradisjonelle og moderne samfunn oppstår det ofte demografiske ”overgangskriser,” som berører både enkeltfamilier og samfunnet som helhet. Courbage og Todd hevder at samfunnsproblemene i mange muslimske land skyldes at de befinner seg i en slik overgangskrise; og på bakgrunn av dette hevder de at frykten for sivilisasjonskonflikt bygger på en feiltolkning av virkeligheten.

Del I av oppgaven drøfter den enkle sammenhengen mellom alfabetisering og fall i fødselsrater, som man kan kalle Courbage og Todds ”enkle modell”. Det kommer klart frem at den påståtte sammenhengen mellom disse to variablene er sterk; alfabetisering skjer nesten alltid før fallet i fødselsrater. I løpet av diskusjonen trekker de to demografene imidlertid inn flere forhold som kan innvirke på prosessen – forhold som religion, økonomi, familiestrukturer, geografi og kultur.

Del II av oppgaven tar sikte på å belyse hvilken virkning disse forholdene har på overgangen til et moderne samfunn. Kapitlene i denne delen vil ta for seg flere av disse forholdene etter tur, og drøfte hvordan de virker inn på variablene – alfabetisering og fallende fødselsrater – som utgjør den enkle modellen til Courbage og Todd. Del II presenterer en mer ”komplisert modell”.

A Convergence of Civilizations inneholder beskrivelser av korrelasjoner, men boken er ikke like utfyllende på teori. Courbage og Todd nevner at deres historiske tolkning er inspirert av filosofer

som Condorcet og Hegel, men de leverer ikke en systematisk presentasjon av disse to filosofene eller hva deres innflytelse består i. Del II av oppgaven starter derfor med en kort drøfting av de relevante teoriene til Condorcet og Hegel: for å kunne vurdere hvordan Courbage og Todd utvikler argumentet om hvilken rolle religion, familiestrukturer, økonomi, geografi og kultur spiller i overgangen til et moderne samfunn, er det nødvendig først å finne ut hvilke teorier de henter sin inspirasjon fra. Kapittel to er oppgavens teorikapittel. Kapittel tre tar for seg den første tilleggsvariabelen i Courbage og Todds ”komplekse modell”: økonomi. Kapittel fire drøfter familiestrukturenes rolle i samfunnsorganiseringen i overgangen fra tradisjonelle samfunn til moderne samfunn i muslimske land. Kapittel fem drøfter den europeiske familiehistorien. Her avdekker jeg et problem med den ”universelle modellen” til Courbage og Todd. Kapittel seks dreier seg om ”overgangskrisen” som nå rammer mange muslimske land. Kapittel sju utgjør oppgavens tredje del, og består av konklusjoner.

2. Teori

Alfabetisering og fallet i fødselsrater er de to viktigste variablene i Courbage og Todds ”enkle” modell. Ifølge argumentet deres er alfabetisering den uavhengige variabelen i moderniseringsprosessen, ettersom den åpner for en mer kunnskapsbasert og rasjonell tilnærming til verden. Å eliminere analfabetisme har en iboende egenverdi, påstår Courbage og Todd: “Since learning to read and write do not appear to be determined by the level of economic development, we have to acknowledge that the historical movement running from literacy to declining fertility reveals an autonomous development of patterns of thought” (2011: xiii).

2.1. Variablene i den enkle og komplekse moderniseringsmodellen

For Courbage og Todd er alfabetiseringen uavhengig variabel, men de omtaler fall i fødselsrater overganger som den ”fundamentale mekanismen” i moderniseringsprosessen (2011: xiv og 4-9). De bruker fødselsraten som målestokk på hvor langt moderniseringen har kommet i et samfunn; tradisjonelle samfunn kjennetegnes av høye fødselsrater, og moderne samfunn kjennetegnes av lave fødselsrater. Courbage og Todd uttrykker seg klinkende klart om at økonomisk vekst ikke gir støtet til modernisering, men at økonomisk utvikling snarere er konsekvens av modernisering (2011: 3).

2.1.1. De to viktigste variablene: Alfabetisering og fall i fødselsrate

En enkel sammenfatning av moderniseringsargumentet i *A Convergence of Civilizations* er at alfabetisering gir støtet til modernisering og utvikling, og at ved å studere fødselsraten kan man vurdere hvor langt prosessen er kommet.

Courbage og Todd hevder at lesekyndighet gir tilgang på mer kunnskap om verden og fører til at mennesker får et mer selvbevisst forhold både til samfunnet og sin egen situasjon – for eksempel til familieplanlegging. Slik planlegging blir på samme tid både et symptom på og en konsekvens av store sosiale endringer (2011: xii). På den ene siden er den symptom på et mer bevisst forhold til familiestørrelse og hvor mange barn man ønsker; den har på den andre siden konsekvenser for samfunnet: den fører blant annet til at tradisjonelle sosiale ordninger i samfunnet rives opp.

Den enkle modellen til Courbage og Todd er bygget rundt en enkel, negativ korrelasjon mellom variablene alfabetiseringen og fødselsraten. I denne modellen går økende alfabetisering sammen med fallende fødselsrate og utgjør kjernen i moderniseringen.

Den komplekse modellen inneholder flere variabler. Alfabetiseringen er fortsatt den uavhengige variabelen, men forbindelsen mellom alfabetisering og modernisering knytter an til flere variabler. De er en del av et større kompleks som blir betegnet som ”den demografiske overgangen” av Courbage og Todd. Det er i praksis den samme prosessen som Deutsch (1961) kaller sosial mobilisering, hvor store deler av en befolkning går fra en tradisjonell til en mer moderne livsstil, karakterisert av nye bosteder (ofte i en by), nye yrker, nye sosiale miljøer, nye erfaringer og forventninger, nye former for gruppetilhørighet og personlig identitet.

Begrepet ”demografisk overgang” viser til tanken om at overgangen fra tradisjonelle til moderne samfunn går hånd i hånd med fall i fødselsrater. En slik overgang har funnet sted når stabilt høye fødselsrater faller med 10 % (Watkins 1986: 420-422; Delgado Pérez og Livi-Bacci 1992: 162). Tanken om en demografisk overgang er ikke ny. Den ”demografiske overgangsteorien” ble ikke utviklet av Courbage og Todd. Thomas Malthus regnes som den første moderne demografen, og siden 1700-tallet har samfunnsvitere hevdet at dersom et samfunn skal lykkes med økonomisk vekst og sosial utvikling, må den demografiske utviklingen bringes under kontroll. Courbage og Todd skiller seg ut i denne diskusjonen på et punkt: de insisterer på å bruke alfabetisering som sin uavhengige variabel.

Diskusjonen om den demografiske overgangen hadde i utgangspunktet lite med alfabetisering å gjøre. Den handlet primært om fødselsrater og sosioøkonomiske forhold. Warren Thompson (1929) forsøkte å finne faktorer som kunne forklare fallet i fødselsrater i vestlige land tidlig på 1900-tallet. Hans forsøk ble grunnlag for den demografiske overgangsteorien. Thompson knyttet ikke nedgangen i fødselsrater til alfabetisering, men drøftet fødselsrater i lys av sosiale systemer.

Thompson (1929) la grunnlaget for overgangsteorien med sin klassifisering av tre typer land; A) land med reduserte fødselsrater som står overfor et mulig synkende folketall, B) land hvor dødelighetsraten faller fortere enn fødselsraten, med påfølgende stor befolkningsvekst, og C) ”malthusianske” land, det vil si land hvor verken fødselsrater eller dødelighetsrater var under kontroll. Notestein (1945) regnes som overgangsteoriens opphavsmann, selv om Landry (1934) først tok i bruk begrepet ”overgang.” Troen på overgangsteorien er så stor at FN og Verdensbanken baserer sine befolkningsprognoser på antakelsen om en standard overgang (Kirk 1996).

2.1.2. De andre variablene: Religion, familiestruktur, økonomi, geografi, kultur og konflikt

Tradisjonelle sosiale ordninger omfatter blant annet religion, som ifølge Courbage og Todd er en avgjørende variabel i demografiske undersøkelser. De hevder at ”religiøse kriser” ofte skjer forut

for fall i fødselsrater, og at ingen religion har kraft til å blokkere den ”demografiske revolusjonen” (2011: xiii). Men de skriver at religion er en uforutsigbar variabel og de behandler variabelen på en uklar måte i sin analyse. Argumentet deres går imidlertid ut på at alfabetisering medfører religiøse kriser, fordi alfabetisering betyr rasjonalisering og normoppløsning: det er religionens ordensskapende funksjon som blir svekket. Courbage og Todd er klare på at demografiske overganger ikke lar seg stanse av noen religion. Den påstanden bekreftes av data i oppgavens Del I, som viser at fødselsratene synker i alle verdensdeler, uansett religion.

Courbage og Todd bruker antropologiske analyser av familiestrukturer til å underbygge sitt argument om at islam ikke påfører lokale kulturer noen ensartet, rigid tolkning av sivilt eller religiøst liv. De hevder i stedet at tradisjonelle familiestrukturer hemmer modernisering i større grad enn religion gjør: ”The patrilineal family arrangements of the Middle East appeared millennia before the warriors of Muhammad, so that the rigidities that in some cases have retarded the final stage of the demographic revolution cannot be attributed to the Koran or to medieval Muslim tradition (2011: xiii).”

Her introduserer Courbage og Todd enda en ny variabel: familiestrukturer. For de mener at lave fødselsrater er et tegn på svekkelsen av tradisjonelle familiestrukturer. Nettopp svekkelsen av de tradisjonelle familiestrukturene er en sentral del av moderniseringsargumentet deres. De hevder at ”overgangskrisene” er en konsekvens av at tradisjonelle samfunnsordninger rives opp, og at verdier som ”produseres” av familiestrukturer og arveskikker gir krisene sin ideologiske form. De hevder for eksempel at en egalitær arvepraksis i Frankrike, Russland og Kina produserte det universalistiske elementet i disse landenes store revolusjoner.

Så langt fremhever Courbage og Todd alfabetisering som den viktigste faktoren i den demografiske overgangen. I tillegg beskriver de familiestrukturer og religion som viktige variabler. De er imidlertid eksplisitte på at økonomisk utviklingsnivå ikke er avgjørende for når moderniseringen starter; likevel avviser de ikke at økonomiske betingelser både kan forsinke eller fremskynde den demografiske overgangen. De introduserer her økonomi som en tredje, kompliserende variabel. Eksempelet de trekker frem for å illustrere påstanden sin er Midtøstens oljeinntekter. Ifølge de to demografene skapte disse inntektene lenge et kunstig inntrykk av materiell velstand. Dette kom klart til syne da fødselsraten i mange arabiske land falt like etter fallet i oljeprisen på 1980-tallet. Courbage og Todd mener at de reduserte inntektene førte til et plutselig trykk på ressursene, og at mange unge par reagerte på en forverret økonomisk situasjon ved å praktisere bevisst barnebegrensning (2011: xiv).

Geografisk beliggenhet er en ytterligere faktor i argumentet deres. Courbage og Todd hevder at den geografiske beliggenheten til et land også påvirker fødselsraten. Nærmere bestemt påstår de at beliggenheten i forhold til det næreste moderne landet spiller en rolle. De viser til at kart over alfabetiseringens gang - enten de er lokale, regionale eller globale - alltid gir et klart bilde av at lesekyndighet sprer seg gradvis geografisk i nærheten av et modernisert land først. De hevder at land som Marokko, Pakistan, Jemen og Bangladesh ikke er like moderne som andre muslimske land på grunn av sin perifere geografiske beliggenhet i den muslimske verden. I den forbindelse sier Courbage og Todd at utvandring også har en innvirkning. De bruker Maghreb-landene og Egypt som kontrasterende eksempler på at utvandring og kulturell utveksling kan få forskjellige konsekvenser. Deres påstand er at den nordafrikanske diasporaen i Frankrike, Nederland, Belgia og Tyskland har vært en direkte agent for europeisk kulturell innflytelse i sine opprinnelsesland i Nord-Afrika, og at de har bidratt til et fall i fødselsrater der. Utvandrere fra Egypt har derimot ofte dratt til den arabiske halvøya de siste tiårene, og fått med seg hjem påfyll av en konservativ religiøs ideologi derfra (2011: 52-54 og 89-92).

En annen variabel som ifølge Courbage og Todd kan gi utslag i spesielle tilfeller er nasjonale, etniske eller religiøse konflikter, hvor minoriteten forsøker å bedre sine forutsetninger ved å oppmuntre til høye fødselsrater. Kosovo, Palestina og Malaysia nevnes som eksempler på at denne typen konflikter kan bremse nedgangen i fødselsrater (2011: xiv).

2.2. Courbage og Todd i den universelle opplysningstradisjonen

Courbage og Todd bruker alfabetisering som uavhengig variabel i drøftingen av demografiske overganger. Men hvorfor velger de den variabelen? Svaret er ikke åpenbart, for de underbygger ikke argumentet sitt med mye teori. De viser til Condorcet og Hegel når de drøfter alfabetisering tidlig i boken, og de betrakter lesekyndighet som et tegn på "rasjonalitetens fremskritt". De viser også til at hurtig alfabetisering forstyrrer autoritetsrelasjoner. Innad i familien brytes forfedrenes autoritet ned når de yngre tilegner seg kunnskap og ferdigheter foreldrene deres ikke har. Utenfor familiens private sfære påvirker masseutdanning også autoritetsrelasjonene mellom generasjoner og kohorter i samfunnet, ifølge argumentet. Det fører ofte til et skifte i sosial prestisje og politisk autoritet (2011: 18).

Courbage og Todd står i en fransk opplysningstradisjon. Som de selv skriver, kan deres idé om en sammenheng mellom elimineringen av analfabetisme og modernisering spores til klassiske konsepter fra opplysningstiden (2011: xiii). Mer konkret viser de til konseptet om en universell

historie fra Marquis de Condorcet og Georg Hegel - selv om de ikke forklarer sammenhengene noe nærmere. Fellestrekket mellom Condorcet og Hegel er deres tro på at menneskeheten stadig bedrer sin tilstand ved at fornuften gradvis tillates en viktigere rolle. Det er denne dimensjonen Courbage og Todd legger vekt på.

Courbage og Todd viser også til Durkheim og hans teori om anomie – normløshet. De tilskriver imidlertid den britiske historikeren Lawrence Stone "loven" som forbinder alfabetisering med opprør. Stone (1969) spekulerer om at en hurtig alfabetisering i England på 1600-tallet hadde sammenheng med borgerkrigen der i 1640-årene. Courbage og Todd viser til at alfabetisering i store samfunnsgrupper også ser ut til å ha skjedd før politiske opprør og ideologiske utbrudd i mange land, deriblant Frankrike, Russland, Kina, Tyskland og Japan (2011: 17-25). Kort fortalt er dette de teoretiske referansene som Courbage og Todd bruker. Men referansene til Condorcet, Hegel, Durkheim og Stone er få og korte. De to demografene bruker ikke mye plass på å drøfte teori; de er opptatt av korrelasjoner.

Formålet med dette kapitlet er å gjøre teorien deres mer eksplisitt. Kapitlet begynner med å vise til den teoretiske tradisjonen som Courbage og Todd står i.

2.2.1. Påvirkningen fra Condorcet

Courbage og Todd viser til Condorcet som en av sine inspirasjonskilder. Han var den eneste av opplysningstidens *philosophes* som deltok aktivt i den franske revolusjonen, og utviklingen av menneskets rasjonelle kapasitet var for ham historiens sterkeste drivkraft. Condorcet var politisk uavhengig, men ble etter hvert assosiert med fraksjonen som ønsket et republikansk Frankrike. Han var matematiker og forkjemper for bruk av statistikk til å forbedre samfunnet. Selv anvendte han matematikk for å forstå økonomiske kriser, til å reformere helse- og omsorgssystemet og til å utforme politiske valgprosedyrer. Condorcet laget et utkast til en republikansk grunnlov, og han kritiserte den såkalte Montagnard-grunnloven av 1793. For kritikken ble han stemplet som forræder og dømt til giljotinen. Han klarte imidlertid å slippe unna arrest. I en periode på flere måneder gjemte han seg hos venner og bekjente i Paris. I løpet av denne tiden skrev han verket *Outlines of an Historical View of the Progress of the Human Mind* (2009 [1795]), som ble utgitt etter hans død.

I sitt manuskript legger Condorcet frem en tro på fornuftens fremskritt og på menneskets iboende godhet - og det er nettopp når han er på flukt at han skriver sin største hyllest til den menneskelige fornuft. Manuskriptet inneholder ti kapitler; ni om fortiden og ett om fremtiden. De ni første

kapitlene tar for seg ni forskjellige historiske epoker. Condorcet ønsker å vise en sammenheng mellom vitenskapelige fremskritt og utviklingen av menneskerettigheter og rettferdighet. I det tiende kapitlet skriver Condorcet om fremtiden, med fokus på at det ikke finnes naturbestemte grenser for utviklingen av den menneskelige fornuft.

Condorcet betrakter historien som en sammenhengende vekstprosess, og han deler prosessen inn i stadig mer progressive faser. For ham er det mulig at fornuftens fremskritt kan lede til gode og fredelige samfunn. Condorcet oppsummerer sine håp for fremtiden i tre punkter: at likeverd kan oppnås mellom nasjoner, at likeverd kan oppnås mellom mennesker i hver nasjon, og at menneskehetens tilstand som helhet forbedres. For ham handler sivilisasjonens historie om fornuftens og vitenskapens fremskritt.

Adelsmannen Condorcet var meget radikal for sin tid. Moderate opplysningsfilosofer (Voltaire, John Locke og David Hume, for eksempel) forsvarte frihet for enkelte religiøse overbevisninger, men langt fra for alle. De støttet det "opplyste enevælde" og aristokratiske republikker, og stilte seg ofte bak europeisk imperialisme. Condorcet tilhørte derimot de mest radikale filosofene, hvis lederstjerne var Baruch Spinoza. Condorcets utopiske visjon om det gode samfunnet forutsetter likeverd mellom raser, kjønn, kulturer og religioner. Derfor var han en forkjemper for å avskaffe slaveriet i de franske koloniene, for kvinners rettigheter, for sekularisering og for religiøs toleranse. Condorcet argumenterer for at mennesker ikke motiveres kun av kald egeninteresse, og han insisterer på at etikk, kjærlighet og sympati også er med på å bestemme menneskelig atferd. Hans ideelle samfunn er rasjonelt, basert på vitenskapelig kunnskap og på den menneskelige intellektuelle kapasitet til å utøve fornuft og moral (Condorcet 2009).

Den samme utviklingsoptimismen er åpenbar hos Courbage og Todd. De har ikke bare samme sosialteoretiske grunnvisjon som Condorcet, de har også samme vitenskapsteoretiske innstilling. De legger vekt på å telle og måle sosiale fenomener for å kunne belegge påstandene sine med kvantitative demonstrasjoner.

2.2.2. Påvirkningen fra Hegel

Courbage og Todd viser også til Georg Hegel som en av sine teoretiske referanser. Hegel følger i Condorcets spor, i den forstand at han betrakter historien som en prosess med stadige fremskritt. Liksom Condorcet mener han at historien utvikler seg i faser: målet hans er å samle all viten og vitenskap – historie, religion og kunst, psykologi og teologi – i ett system hvor hver idé først får betydning ved sin plass i helheten.

Men Hegel søker også å redegjøre for utviklingens drivkraft og dens prosess: han hevder at prosessen er dialektisk, og at drivkraften er strid, kamp og utvikling. Samfunnet formes gjennom motsetningenes dialektiske prosess. Dynamiske motsetningsforhold finnes i alle ting, fordi ingen begreper, begivenheter eller prosesser er totale og altomfattende. Den dialektiske triade består av tese, antitese og syntese; enhver tese har sin antitese, og motsetningene mellom dem utfeller en syntese. Syntesen deler seg, og prosessen gjentas. Alle ting kan bare forstås gjennom det som begrenser eller benekter dem, og dialektikken utfeller i hvert øyeblikk sin motsetning. Åndens fremskritt blir gjentatt av hvert menneske, i hvert øyeblikk, men samtidig er dette også åndens fremskritt, slik den innskriver seg i historien. Den prosessen er abstrakt og ikke lett begripelig. I naturen kan man derimot erfare at noe eksisterer empirisk, og den dialektiske prosessen kan ses i at elementer i naturen forgår (begrenses) og blir ledd i tilblivelsen av noe nytt. Den overindividuelle verdensånden kan ikke erfares empirisk, men den representerer det høyeste utviklingsnivået i den historiske prosessen (David 1972; Küng 1987).

Hegel mener at kampen om anerkjennelse har vært drivkraften i den politiske utviklingen. For ham er den menneskelige "bevisstheten" universell, altså er bevissthet noe alle mennesker alle har. I *Åndens fenomenologi* (1999 [1807]) skriver Hegel om selvbevissthet, som for ham også er universell. For å ha bevissthet om objekter utenfor seg selv må mennesket nødvendigvis også ha selvbevissthet, som gjør at det kan skille mellom seg selv og andre objekter. Hegel mener at det er begjær og fornuft som gjør mennesket i stand til å ønske og å skaffe seg ting utenfor seg selv - som mat, drikke og tak over hodet. Men det som skiller mennesker fra dyr er menneskets trang til å bli anerkjent av sine medmennesker og få sin menneskelige verdi bekreftet. Det innebærer å bli anerkjent som en selvbevisst person av en annen person med selvbevissthet. For at en virkelig individuell selvbevissthet kan være en realitet må gjensidig anerkjennelse mellom to selvbevisste mennesker først eksistere. Hegel påpeker at dette er en umulighet så lenge det finnes herskere og slaver, men han mener at dilemmaet kan løses i etableringen av en stat. Hegel sporer menneskehetens fremskritt siden oldtiden i *Lectures on the Philosophy of World History* (1980 [1837]), og han ønsker å vise at verdenshistorien uttrykker menneskets økende bevissthet om sin egen frihet. Han hevder at friheten var meget begrenset i de kinesiske, indiske og persiske imperiene, hvor én person var fri. Denne ene var monarken, mens alle andre var ufrie. Tilstandene var bedre i Athen og i Romerriket, hvor alle med borgerstatus var frie. Men ettersom slaveri forekom begge steder var mange fortsatt ufrie. For Hegel er historien en prosess hvor menneskets fornuft utvikler seg stadig, og menneskets frihet vil sikres i universaliseringen av en tysk stat.

Courbage og Todd lar seg åpenbart inspirere av Georg Hegels progressive visjon av historiens og fornuftens utvikling. De bruker imidlertid ikke hans dialektiske metode. De er opptatt av Hegels fremstilling av historiens progressive form, men de er ikke like ivrige etter å drøfte hans tanker om historiens substans eller underliggende drivkraft.

2.2.3. Likheter og forskjeller mellom Condorcet og Hegel

Den største likheten mellom Condorcet og Hegel er at utviklingen av menneskets fornuft er en sentral del av deres filosofiske visjon. Den historiske tilnærmingen har de også til felles, ved at begge benytter seg av fase-teori: fornuftens utvikling spores gjennom ulike historiske faser slik den kommer til uttrykk i verden.

Men forskjellene er større enn likhetene mellom filosofene. I Hegels tenkning skjer utvikling og fremskritt gjennom konflikt og strid mellom motsetninger, i en dialektisk prosess. Hegel er også opptatt av å vise hvordan utviklingen skjer på ulike måter ulike steder. Han går tilbake gjennom historien og drøfter disse ulikhetene, og kommer frem til at den noe abstrakte verdensånden har et mangfold av jordiske manifestasjoner. Condorcet bygger derimot sin tenkning rundt en ide om at fornuftens utvikling er universell og at dette vil komme hele menneskeheten til gode.

Hegel er verken like progressiv som Condorcet eller noen demokrat i moderne forstand. For ham utgjør staten verdensåndens instrument til å bevege verden, og enkeltindividet har kun moralsk verdi så lenge det er en del av staten. Menneskets åndelige essens baseres på fornuft, naturen og Gud, men fremskritt for individet er kun en illusjon. Hegel virket på en tid da det tyske folk ikke hadde en felles stat, og hans ønske om en forent stat kan ses i påstanden om at en tyskprøysisk stat vil være det endelige historiske uttrykket for verdensåndens vilje på jorden. En slik stat vil utgjøre "den guddommelige idé" i jordisk form, og innebære den fullstendige realiseringen av menneskets frihet (Russell 1945: 730-746; Hook 1965: 53-58).

Courbage og Todd bygger i likhet med Condorcet og Hegel argumentene sine på forestillingen om universaliseringen av menneskets fornuft. Men de står nærmere Condorcet enn Hegel. For det første bruker de samme metoder; Courbage og Todd benytter statistikk i sine demografiske analyser, Condorcet var også matematiker og en forkjemper for bruk av statistikk til å forbedre samfunnet.

For det andre, i sine diskusjoner av fornuftens fremskritt nedtoner Courbage og Todd de religiøse og åndelige argumentene vi finner hos Hegel. Fra Hegel låner de ideen om fornuftens fremskritt, men de utelater hans religiøse og åndelige elementer. Deres ideer hører hjemme i den sekulære

republikanske franske *laïcité-tradisjonen*, hvor et tydelig skille mellom stat og religion blir lagt vekt på. Condorcet vurderer religion og i særdeleshet prester som hindre for rasjonell utvikling, og han argumenterer for at kirken ikke skal ha institusjonell innflytelse på utdanningen. For ham er religiøsitet et personlig anliggende og religion bør derfor ikke være del av skolens utdanning. En svekkelse av religionens institusjonelle innflytelse står også sentralt hos Courbage og Todd (2011: 13-14). De hevder at moderniseringen medfører en sekularisering og rasjonalisering av samfunnet, ved at religiøsitet i et moderne samfunn tilhører individets private sfære. Med sitt argument om at spredning av lesekyndighet aktiverer fornuften i menneskets tanker gjenspeiler de Condorcets optimisme med hensyn til vitenskap og rasjonalitet.

Et felles trekk ved Courbage og Todd og Condorcet er optimisme, troen på stadige fremskritt for hele menneskeheten. De er universalister. Hegel er ikke universalist, i den forstand at han legger stor vekt på forskjellene i hver såkalte *Volksgeist* – ”folkeånd.” Folkeåndene er unike og besittes kollektivt av hvert folk eller hver nasjon. Ideen om kulturbestemte forskjeller vant frem i et tysk folk – i særdeleshet i Preussen – som var okkupert av franske tropper under Napoleonskrigene. Johann Gottfried Herder var en ledende skikkelse i den tyske reaksjonen mot fransk universalisme, og Johan Gottlieb Fichte oppfordret til tysk patriotisme under okkupasjonen. Kjernen i tysk kritikk av opplysningen er at det ikke eksisterer en universell historie om menneskets fremskritt (Wrong 1997: 292). I stedet ble det utviklet en idé om at hvert *Volk* (folk) har en særegen kultur og *Geist* (ånd eller kultur), som bygger på blant annet nasjonale tradisjoner og åndelighet (Kuper 1999: 6-7).

Herder kalles ofte den tyske nasjonalismens far, og han bruker begrepene folk og nasjon vekselvis. Hans forestilling om Volk bygger på ideen om at miljø og arvelig kultur skaper et nasjonalt særpreg, og for ham er språket det viktigste som skiller ett folk fra et annet. Herders mål var å forsone innsikt fra opplysningstiden med religion. Religiøse tyskere mislikte sterkt den franske revolusjonen og opplysningens kulturelle dominans i Vest-Europa, og utviklet derfor det tyske konseptet Kultur – som skilte seg fra det franske konseptet sivilisasjon. Kultur handler her om en forståelse av nasjonal stolthet og nasjonale bragder, representert av intellektuelle, religiøse og kunstneriske verdier. I løpet av noen tiår på 1800-tallet spredte ideen seg om at tyskere var Guds utvalgte folk. Den ble styrket av militære triumfer mot Frankrike i 1813 og 1871. Religion og tysk nasjonalisme smeltet sammen. På 1840-tallet skrev liberaldemokraten Carl Welcker i et statsvitenskapelig leksikon at skjebnen hadde gitt det tyske folk ”en edlere opprinnelse, en større historisk begynnelse, et større kall, og en bredere innflytelse” enn noen andre. Fra 1890-tallet ble sosialdarwinistiske forestillinger om den tyske rasens overlegenhet dessuten lært bort på tyske

universiteter. Sammenblendingen av tysk nasjonalisme, religiøs symbolikk og sosialdarwinisme fikk et ekstremt uttrykk etter at nazistene kom til makten på 1930-tallet (Lehmann 1991; Hayes 1927; Vick 2003).

Kanskje det mest kjente produktet av den tyske kulturalisttradisjonen er *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (1975 [1904]). Her utvikler Max Weber et argument om at protestantisk arbeidsetikk og kultur egner seg bedre til utvikling av kapitalistisk økonomi og byråkratiske statsdannelser enn andre kulturer. Weber skrev verket på en tid da protestantiske land var mest industrialisert, og for ham er religion faktoren som best forklarer økonomisk utvikling. Weber avviser at det finnes en universallov i samfunnet, og søker å finne forklaringen på økonomisk utvikling i samspillet mellom religion og institusjonene. Etter en sammenligning av religioner i Asia og Europa konkluderer han med at protestantisk puritanisme fremmer rasjonalitet, og derfor er unikt egnet til å skape institusjoner som fremmer kapitalistisk vekst.

2.3. Universalister vs. kulturalister etter den kalde krigen

Courbage og Todd befinner seg i en fransk universalistisk opplysningstradisjon, hvor de leverer innspillet i sivilisasjonsdebatten fra. De er begeistret for Condorcets og Hegels store, utviklings-teoretiske visjon – men de er, når det kommer til stykket, neppe enige i de kulturspesifikke eller kulturalistiske sidene ved Hegels argumentasjon. De ligger nærmere franskmannen Condorcet enn prøysseren Hegel. De følger i Condorcets spor når de hevder at det foregår en konvergens av verdier på tvers av sivilisasjoner, og at det ikke finnes noen kulturbestemte verdier som er uforanderlige eller absolutt uforenlige.

Dette synspunktet er Samuel Huntington helt uenig i. Huntington er kanskje den mest kjente teoretikeren i den kulturalistiske tradisjonen i vår tid. Han legger mer vekt på de ufravikelige ulikhetene i sivilisasjonenes iboende kjerneverdier enn på fellestrekkene. For ham utgjøres sivilisasjoner av lukkede og enhetlige kulturelle programmer, organisert hierarkisk omkring ubestridte kjerneverdier som setter standarden for god atferd. Universalister og kulturalister er enige om at kultur produserer verdier, men de er uenige om hvor viktige disse verdiene er i forbindelse med menneskers atferd.

2.3.1. Universalistene

Courbage og Todd står i Condorcets universalistiske tradisjon. Også flere av deres samtidige samfunnsteoretikere tilhører denne tradisjonen. En av dem er Francis Fukuyama. I boken *The*

End of History and the Last Man (1992) tar Fukuyama opp igjen Hegels ideer om fremskritt. Han spør om mennesket kan ha nådd endepunktet i sin “ideologiske evolusjon” ved den kalde krigens slutt, med utgangspunkt i den tilsynelatende konsensusen om fortrefeligheten til det liberale demokratiet som politisk styresett. Kommunismen var det siste alternative styresettet som ble utkonkurrert i det 20. århundre, etter monarkiet og fascismen. Fukuyama fremholder at de liberaldemokratiske prinsippene har vist seg å være så slitesterke at de har vunnet frem over hele verden.

Fukuyamas dialektiske fremstilling av historien er hegeliansk i formen, inspirert av Alexandre Kojève's sekulære nytolkning av Hegel. Kojève låner det materialistiske dialektiske elementet fra Karl Marx, men han er ikke kommunist. Han er heller ikke enig med Hegel om at historien bare handler om fornuftens utvikling. For Kojève blir historien drevet frem både ved at menneskene endrer sine materialistiske omgivelser for å tilfredsstille egne behov, og som en konsekvens av striden om anerkjennelse. Kojève mener at den historiske evolusjonen kulminerte i den franske revolusjonen, fordi *prinsippene* derfra om politisk frihet og materiell rikdom ikke kan forbedres, selv om implementeringen av prinsippene ikke nødvendigvis er perfekt (Kojève 1980). Som en følge av å ha truffet denne konklusjonen avsluttet Kojève sitt virke som filosof, og brukte resten av sitt yrkesliv til å arbeide med byråkratiske implementeringer av prinsippene i det europeiske fellesmarkedet.

Selv om Courbage og Todd ser på noen av dimensjonene i moderniseringen som universelle, understreker de at en konvergens mellom verdens sivilisasjoner ikke kommer til å produsere én felles, global sivilisasjon. Men de argumenterer for at den demografiske variabelen har en slik kraft at den er selve pådriveren for moderniseringen, som på grunnleggende måter driver frem endringer av samme type overalt, uansett kultur. Kanskje det mest sentrale elementet dreier seg om at en ny valgfrihet i familie- og seksualliv forlenges til nye ideologiske tanker om individuell frihet i det politiske livet. Demografiske analyser kan ifølge Courbage og Todd (2011: 121) ikke erstatte de kulturelle analysene fullstendig, men de kan sette grenser for hva som er intellektuelt akseptabelt i slike analyser. Konsekvensen av moderniseringsprosessen blir derfor hybridisering, altså at moderne kulturelle elementer blandes med tradisjonelle kulturer. Blandingskulturene vil eksistere i en global kontekst, hvor noen grunnleggende verdier er felles.

2.3.2. *Kulturalistene*

Som en motsetning til universalistene har man en kulturalistisk tilnærming til sivilisasjoner, det vil si analyser som forutsetter at menneskenes atferd styres av uforanderlige kulturelle verdier. Kulturer utgjør lukkede, organiske helheter som enkeltpersoner ikke kan unnslippe, og som er eneste arena hvor individet kan realisere seg selv. Sivilisasjonene er støpeskjeer som former mennesker med et visst sett med verdier, og disse verdiene setter standarden for sømmelig og korrekt atferd. Ifølge en slik tankegang organiseres sivilisasjoner omkring noen kjerneverdier som skaper den kollektive identiteten. For eksempel er kulturalistene opptatt av å diskutere hvordan kjerneverdier ligger til grunn for politisk og økonomisk utvikling, slik Max Weber gjorde, eller slik David Landes gjør i vår tid.

Webers analyse ble foretatt på en tid da protestantiske land var de mest industrialiserte, så hans argument om protestantismens unike egnethet for kapitalistisk utvikling har følgelig mistet mye av sin kraft siden. Den kulturalistiske tilnærmingen har likevel ikke forsvunnet. Tidlig på 1900-tallet var det vanlig å peke på konfutsianismen, det etiske og filosofiske systemet som har stor kulturell innflytelse i blant annet Kina, Taiwan, Japan og Korea, som forklaring på at landene i Øst-Asia ikke var like velutviklet som vestlige land (Chang 2007: 190-192). Senere har en rask økonomisk utvikling i land som Japan, Sør-Korea, Taiwan, Singapore og Kina ført til snakk om en særegen «østasiatisk modell». Ifølge David Landes (2000: 8) var japanerne klar for modernisering på grunn av faktorer som arbeidsetikk og disiplin, effektive myndigheter, en tett familiestruktur, nasjonal intensitet og en oppfatning om egen naturlig overlegenhet. Samuel Huntington (2000: xi) observerer at Sør-Korea og Ghana hadde omtrent samme BNP på 1960-tallet, og han argumenter for at Sør-Koreas utvikling siden har vært langt bedre på grunn av sørkoreanernes arbeidsmoral, driftighet, utdanning, disiplin og evne til å organisere seg.

På 1990-tallet populariserte nettopp Samuel Huntington forestillingen om sivilisasjonskonflikten i sin såkalte "sivilisasjonstese." Som et forsøk på å tegne et nytt mentalt kart av verden etter den kalde krigen skrev han sin innflytelsesrike bok *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (1996). Her begynner Huntington med å si at verden er på vei inn i en ny politisk fase, hvor verken ideologi eller økonomi først og fremst kommer til å bli konfliktkilder. Snarere vil kulturelle motsetninger mellom ulike store sivilisasjoner i verden dominere. Han hevder det gir mest mening å klassifisere landene etter hvilken sivilisasjon de tilhører, nå som den utypiske, ideologiske fasen i internasjonal politikk er forbi. Han deler inn verdenskartet etter de følgende hovedsivilisasjonene: vestlig, konfutsiansk, japansk, hinduistisk, islamsk, slavisk-ortodoks, latin-amerikansk og afrikansk sivilisasjon. Huntington er realist, og han beskriver også sivilisasjoner

som tilhørende et anarkisk internasjonalt system, på samme måter som nasjonalstater. Han mener at sivilisasjoner finnes objektivt i den virkelige verden, at de er aktører som kan mobilisere sine medlemmer på bakgrunn av deres kulturelle bakgrunn (1996: 56-78 og 301-321).

Huntington mener at kulturforskjeller er primordiale, altså at spesifikke sivilisasjoner har verdier som er naturgitte og uforanderlige over tid. Sivilisasjoner er for ham kulturelle enheter og utgjør de bredeste kategoriene for hva mennesker identifiserer seg med. Huntington påpeker at historie, språk, kultur og tradisjoner avgjør grensene mellom forskjellige sivilisasjoner, men han mener at religion er hovedkilden til kjerneverdier i en sivilisasjon. Disse kjerneverdiene varierer følgelig fra sivilisasjon til sivilisasjon. Konsekvensene av disse verdiulikhetene er at mennesker fra ulike sivilisasjoner ikke deler synspunkter på relasjoner mellom Gud og mennesket, enkeltindividet og gruppen, borgeren og staten, foreldre og barn, ektemann og hustru, rettigheter og plikter, frihet og autoritet, likhet og hierarki. Disse forskjellene er mer grunnleggende enn forskjellene mellom politiske ideologier eller regimer, ifølge Huntington. Disse argumentene er Courbage og Todd helt uenige i, og de ønsker å motbevise dem.

Han hevder videre at ideen om en «universell sivilisasjon» er eksklusivt vestlig, mens man i de andre sivilisasjonene (for eksempel Asia) er mer opptatt hva som skiller ett folk fra et annet. Han påstår så at internasjonale relasjoner gjennom historien har vært et spill mellom vestlige land, men at ikke-vestlige sivilisasjoner og aktører heretter kommer til å delta aktivt med ønske om å være med på å forme verden. Han observerer at internasjonale organisasjoner primært sørger for å ivareta Vestens interesser, og at «det internasjonale samfunnet» er en eufemisme vestlige land bruker for å legitimere egne interesser. Han argumenterer for at Vesten må fortsette å arbeide på den måten for å sikre sine interesser i en verden hvor andres makt relativt sett øker. Huntington peker på at forestillingen om ”den hvite manns byrde” ble brukt til å legitimere Vestens økonomiske og politiske dominans over ikke-vestlige samfunn på 1800-tallet, og at konseptet om en universell sivilisasjon rettfærdiggjør Vestens kulturelle dominans over andre sivilisasjoner i dag (2002: 19).

Huntington bemerker at globalisering innebærer en krympende verden. Utviklingen vil etter hans syn føre til at forskjellene mellom sivilisasjoner kommer klarere til uttrykk, på grunn av økende kontakt mellom dem. En annen følge vil bli at ulike grupper i samme sivilisasjon blir mer bevisst på hva de har til felles. At sivilisasjoner kommer mer i kontakt med hverandre vurderes primært som konfliktskapende. Huntington konkluderer med at vi ikke får se en felles, global sivilisasjon i overskuelig fremtid, og at de fleste konfliktene vil oppstå som en følge av spenninger mellom sivilisasjoner – primært mellom «Vesten og resten». Huntington presenterer sivilisasjoner som

enhetlige aktører med evne til å handle på linje med stater, og han indikerer at vestlig sivilisasjon er en reaksjonær status quo-sivilisasjon i motvillig samspill med stadig mektigere revisjonistiske ikke-vestlige sivilisasjoner. Huntington fremhever muligheten for sivilisasjonskonflikt mellom Vesten og muslimske land.

Han låner begrepet «clash of civilizations» fra Bernard Lewis' artikkel *The Roots of Muslim Rage* (1990). Lewis sier at "vi" deler grunnleggende kulturelle, moralske, sosiale og politiske forhåpninger med mange muslimer, og at problemene som ligger mellom Vesten og islam derfor ikke må overdrives. Han fortsetter imidlertid med å si at flere og flere muslimer går tilbake til et "klassisk islamsk" syn på at verden er todelt: den ene delen består av "islams hus" (muslimske land) og den andre av "de vantros hus" (resten av verden). Ifølge Lewis har muslimer plikt til å føre hellig krig for å ta over "de vantros hus."

Lewis fortsetter med en historisk gjennomgang av konflikten mellom Vesten og islam, slik han ser den. Han skriver at denne konflikten begynte med tilkomsten av islam på 600-tallet, og at den lenge ble utkjempet i en serie med angrep og motangrep, hellige kriger og korstog. Ifølge Lewis rykket islam frem de første tusen årene av sin eksistens, mot en kristenhet som var under trussel og i retrett. Muslimene ble ikke slått tilbake før de kom inn i Frankrike, og de greide å stå imot korsfarernes forsøk på å erobre det hellige land. Deretter avanserte muslimene helt frem til Wien gjennom Balkan. De siste tre århundrene har islam ifølge Lewis vært på defensiven, mens den kristne sivilisasjonen til Europa og "hennes døtre" (Nord-Amerika, Australia, New Zealand og så videre) har lagt verden for sine føtter.

Som en reaksjon på at europeisk sivilisasjon har skaffet seg et stort overtak, hevder Lewis at det har vokst frem et sterkt ønske om "å hevde muslimske verdier og gjenopprette muslimsk storhet" ved å fordype seg i gamle tradisjoner. Etter først å ha opplevd tilbakeslag i Europa, deretter en invasjon av ideer, levesett, lover, utenlandske militærstyrker eller nybyggere i sitt samfunn, og attpåtil fått autoriteten i sin egen husholdning utfordret, har "muslimen" fått nok:

"It was too much to endure, and the outbreak of rage against these alien, infidel, and incomprehensible forces that had subverted his dominance, disrupted his society, and finally violated the sanctuary of his home was inevitable. It was also natural that this rage should be directed primarily against the millennial enemy and should draw its strength from ancient beliefs and loyalties" (Lewis 1990).

Lewis mener altså at sivilisasjoner bygger på kjerneverdier som er uforenlige med hverandre, og han skriver om sannsynligheten dette medfører for konflikter. Etter den korte gjennomgangen av historien treffer han en konklusjon: “It should by now be clear that we are facing a mood and a movement far transcending the level of issues and policies and the governments that pursue them. This is no less than a clash of civilizations—the perhaps irrational but surely historic reaction of an ancient rival against our Judeo-Christian heritage, our secular present, and the worldwide expansion of both.”

Både Huntington og Lewis anerkjenner at sivilisasjoner kan påvirke hverandre på ulike måter, men for begge er det kulturbestemte kjerneverdier som til sist skiller sivilisasjoner fra hverandre. Derfor legger de stor vekt på konfliktspektet mellom sivilisasjoner. Man kan si at de betrakter sivilisasjoner i realpolitisk perspektiv, ved at store nasjonalstaters karakteristikk og egenskaper overføres til sivilisasjoner, som for eksempel militær kapasitet. Antakelsen er at sivilisasjoner kan mobilisere sine befolkninger ved å appellere til kulturelle verdier, dermed er konfliktspektet sentralt.

Courbage og Todd er uenige i denne kulturalistiske tilnærmingen. De argumenterer for at det ikke finnes grunnleggende ulikheter mellom sivilisasjoner som gjør en konflikt mellom dem uunngåelig. I stedet argumenterer de for at alle sivilisasjoner og kulturer går gjennom samme grunnleggende utvikling, basert på alfabetisering og demografiske overganger. Courbage og Todd argumenterer for at kulturer er fleksible og foranderlige. De antar at moderniseringen vil føre til sekularisering, demokratisering og utvikling av individets frihet, selv om utbrudd av uro kan forekomme i form av ”overgangskriser.”

Deres argument er interessant i forbindelse med den såkalte ”arabiske våren”, spesielt fordi *A Convergence of Civilizations* opprinnelig ble utgitt på fransk i 2007, flere år før opprørene brøt ut i land som Tunisia, Egypt, Syria, Bahrain og Libya i 2011 og 2012. Budskapet i boken er at muslimske land er i ferd med å moderniseres, og at urolighetene i Midtøsten er et uttrykk for at landene befinner seg i en turbulent overgang til modernitet. Sivilisasjonskrigen som Huntington har bebudet vil derfor ikke skje.

2.4. Implikasjoner for de neste kapitlene

I oppgavens første del ble påstanden til Courbage og Todd om at alfabetisering er en forutsetning for at demografiske overganger skal skje i stor grad bekreftet. Det betyr at deres ”enkle modell”

får stor støtte. Men til tross for at de utpeker alfabetisering og fall i fødselsrater som de viktigste variablene i moderniseringsprosessen, trekker de inn variabler som religion, familiestrukturer, økonomi, geografi og kulturell utveksling på nivået under den enkle modellen. Det vil derfor være naturlig å etterprøve disse påstandene så langt det er mulig og diskutere sammenhengen mellom variablene i de påfølgende kapitlene. Økonomi, familiestrukturer og ”overgangskrisen” (inkludert den religiøse krisen) er de mest sentrale variablene, og av den grunn er det primært disse som diskuteres i oppgavens del to. Den utgjøres av kapittel tre, fire, fem og seks.

3. Økonomi, alfabetisering og demografiske overganger

Youssef Courbage og Emmanuel Todd utvikler en moderniseringsmodell hvor kjernen består av en korrelasjon mellom alfabetisering og fall i fødselsrater (korrelasjonen får god støtte i kapittel én). Alfabetisering er deres uavhengige variabel, og fall i fødselsrater er den viktigste avhengige variabelen. Ifølge de to demografene gir alfabetisering støtet til modernisering, og de benytter fødselsraten som målestokk på moderniseringsprosessen; i tradisjonelle samfunn er fødselsraten høy, i moderne samfunn er fødselsraten lav.

Courbage og Todd hevder at fall i fødselsrater er et sikkert tegn på at store samfunnsendringer er underveis. Denne brede og sammensatte samfunnsutviklingen kalles en "demografisk overgang" av demografer. Begrepet demografisk overgang viser til at fødselsratene faller i overgangen fra tradisjonelle til moderne samfunn. Men prosessen er kompleks; den involverer en mengde ulike variabler, og det er vanskelig å etablere klare sammenhenger. Den dominante teoretiske tilnæringsmetoden har vært økonomisk, det vil si at man har lagt vekt på en antakelse om at det er industrialisering/økonomisk utvikling som fører til et fall i fødselsratene. Courbage og Todd er imidlertid klare på at alfabetisering er nøkkelen til å forstå hvorfor fødselsratene faller.

Ifølge de to demografene er sammenhengen mellom alfabetisering og fallende fødselsrater klar. Man bør derfor ikke bry seg for mye med å lete etter en sammenheng mellom sosioøkonomisk utviklingsnivå og fall i fødselsrater. Det er alfabetisering som åpner for modernisering, inkludert økonomisk vekst: "A population with a literate majority is on the way to modernity. The rise in its educational level opens the way not only to a decline of fertility but also to general economic development. An active population that knows how to read and write is productive" (2011: 17). Demografiske analyser knytter ofte fallende fødselsrater til sosioøkonomiske samfunnsforhold, men selv om utdanning og alfabetisme gjerne er en del av slike analyser inntar Courbage og Todd et uvanlig bastant standpunkt.

Formålet med dette kapitlet er å gi en kort oversikt over analyser av sammenhengene mellom alfabetisering og økonomisk vekst, samt mellom alfabetisering og fall i fødselsrater. Som vi skal se er det vanskelig å finne entydige sammenhenger i så kompliserte prosesser, men i store trekk får argumentet til Courbage og Todd god støtte. I kapittel én har vi sett at deres påstand om at det finnes en negativ korrelasjon mellom alfabetisering og fall i fødselsrater får støtte. I dette kapitlet skal vi se at alfabetisering kan skje i både rike og fattige land, at alfabetisering ser ut til å ha en positiv effekt på økonomisk utvikling, og at den økonomiske variabelen alene ikke kan forklare når et fall i fødselsrater inntreffer.

3.1. Den opprinnelige overgangsteorien

Kapittel én dokumenterer hvordan alfabetisering og demografiske overganger har skjedd i alle verdensdeler, stort sett etter samme kronologiske mønster. Observasjonen av at fødselsratene i Europa og i USAs hvite befolkning sank på 1800-tallet medførte et dominerende fokus på de sosioøkonomiske forholdene i samfunnet. Det var vanlig å anta at industrialiseringen førte til synkende fødselsrater.

Ved å anvende samfunnsvitenskapelig analyse ble det slått fast at fødselsratene var lavere i byer enn på bygda. Det ble også vanlig å knytte fenomenet til en antakelse om at industrialisering og urbanisering førte til fallende fødselsrater, på grunn av de omfattende samfunnsendringene disse fenomenene førte med seg. Tre sammenhenger utgjorde kjernen i teorien om demografiske overganger i vestlige land: økt levestandard gav lavere fødselsrater, mennesker med høy sosial status fikk færre barn enn mennesker med lav sosial status, og fødselsratene i byer var lavere enn ratene på landsbygda. Disse observasjonene ledet frem til en antakelse om at et fall i fødselsrater følger med industrialiseringen (Hodgson 1983).

Demografen Frank Notestein utviklet den opprinnelige overgangsteorien, som samlet mye av den konvensjonelle kunnskapen fra de foregående femti årene. Notestein (1945: 39) beskriver innholdet i historien som ”enkelt nok”: moderniseringen i vesteuropeiske land og i de europeiske avleggerne førte til økt levestandard, bedre sykdomskontroll og en redusert dødelighet. Menn og kvinner i industrisamfunn reagerte med å få færre barn, som svar på store sosiale og økonomiske endringer. Implikasjonen er at motivene for å få mange barn endret seg, og at lavere fødselsrater var en konsekvens av rasjonelle beslutninger. Notestein og andre forfattere med en økonomisk tilnærming antar at det ble mer kostbart for foreldre å få barn, og at flere par derfor begynte å praktisere bevisst barnebegrensning av økonomiske årsaker.

Notestein var demograf av yrke, men av utdanning var han økonom. Overgangsteorien hans privilegerte sosioøkonomiske faktorer, og den satte standarden for mange økonomiske teorier om demografisk endring. Den såkalte ”Chicago School-tilnærmingen” bygger på konseptet om den rasjonelle aktør fra klassisk økonomisk teori. Her antas det at alle utfall er resultatet av rasjonell atferd for å maksimere økonomisk gevinst. Et sentralt tema for økonomene er at modernisering fører til redusert ønske om å ha mange barn, på grunn av endringer i inntekt, priser og smak, og at det er dette som driver frem nedgang i fødselsraten. Becker (1981) og Schultz (1974) er blant de mest fremtredende eksponentene for økonomiske teorier om den demografiske overgangen.

Notestein og andre tidlige eksponenter for den demografiske overgangsteorien mottok kritikk for å legge for mye vekt på sosioøkonomiske faktorer som bakenforliggende årsaker for nedgangen i fødselsrater. En tidlig kritikk av mekanisk forbrukeratferd fra økonomisk teori ble presentert av Blake (1968) i artikkelen ”Are babies consumer durables?”. Cleland og Wilson (1987) forklarer den økonomiske tilnærmingens standhaftighet med at økonomene lager bedre og mer presise kvantitative modeller enn sosiologer og antropologer.

Et raskt overblikk over sosioøkonomisk statistikk er tilstrekkelig til å sette spørsmålsteget ved den påståtte sammenhengen mellom økonomisk vekst og et fall i fødselsrater. Vesteuropeiske land opplevde starten på sine respektive demografiske overganger (når stabile fødselsrater har falt med 10 %) med få års mellomrom, men det er ingen systematisk sammenheng mellom de to variablene (se tabell 3.1). Data om urbanisering støtter inntrykket: i England, Wales, Skottland og Nederland bodde færre enn 30 % av befolkningen på bygda da den demografiske overgangen startet i årene 1892-1897, men i Finland, Ungarn, Bulgaria og Sverige bodde ennå minst 80 % av befolkningen på landsbygda da den demografiske overgangen begynte mellom 1890 og 1912 (Knodel og van de Walle 1986: 394-395).

Tabell 3.1. BNP per capita og starten på den demografiske overgangen i noen utvalgte vesteuropeiske land

Land	Start, demografisk overgang	BNP per capita, dollar
Frankrike	1827	1230
Belgia	1882	3136
Sveits	1885	2855
Tyskland	1890	2428
England og Wales	1892	3846
Sverige	1892	2144
Nederland	1897	3436
Danmark	1900	3017
Norge	1904	1961
Østerrike	1908	3320
Finland	1910	1906

Kilder: Knodel og van de Walle (1986: 394-395); Maddison (2003: 60-61).

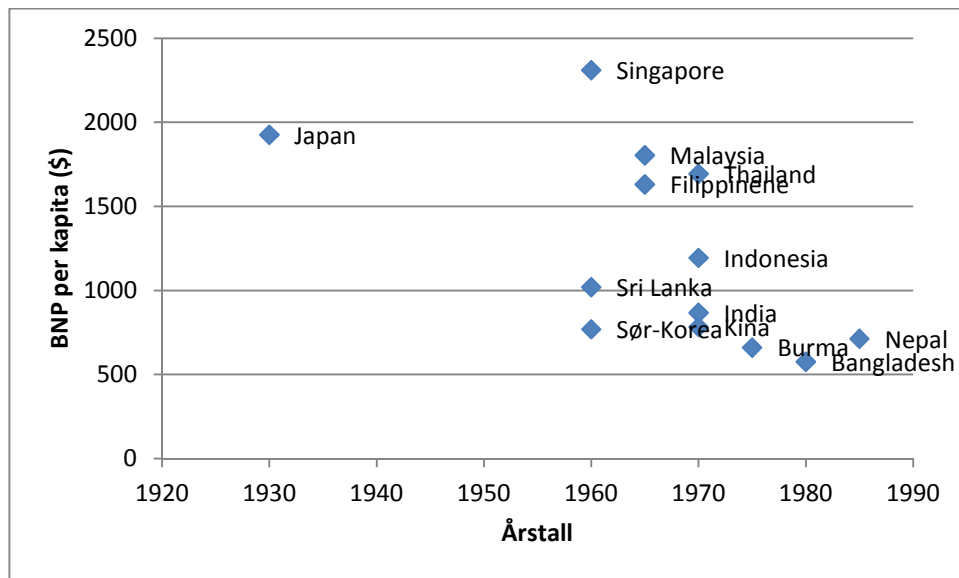
Kanskje det mest omfattende forsøket på å teste den klassiske overgangsteorien ble utført i det såkalte europeiske fertilitetsprosjektet ved Princeton-universitetet, som startet i 1963. I boken *The Decline of Fertility in Europe*² (Coale og Watkins 1986) oppsummeres funnene fra denne studien av 700 provinser i Europa. Man antok at overgangsteorien ville bekreftes av empirien, men resultatet ble annerledes. To viktige funn ble gjort: 1) at sosioøkonomiske variabler kun har svak forklaringskraft for når et varig fall i fødselsraten startet; det kan skje i land på vidt ulike utviklingsnivåer; 2) at så snart fødselsratene har begynt å falle i ett land eller en region, skjer det samme i løpet av kort tid i naboland eller naboregioner - uansett økonomisk nivå.

Følgende mønster har vært vanlig i Europa: demografiske overganger inntreffer først i den mest industrialiserte, alfabetiserte og urbane provinsen i en region, før fenomenet sprer seg i samme region - også til provinser på lavere utviklingsnivå. I sin analyse av den økonomiske utviklingen i 69 utviklingsland i årene 1960-1990 finner Bongaarts og Watkins (1996) samme trend som på provinsnivå i Europa: demografiske overganger skjer først i landene på høyest sosioøkonomisk utviklingsnivå i en region, før fenomenet sprer seg til nabolandene. Også til land på langt lavere utviklingsnivåer. Sosioøkonomisk utviklingsnivå alene har bare en svak forklaringssevne. Men sammen med mål på hvor lenge det er siden regionens første overgang inntraff, blir forklarings- evnen meget sterk, ifølge Bongaarts og Watkins: jo lengre tid siden den første demografiske overgangen startet, jo lavere utviklingsnivå er det i landet hvor neste overgang starter. Mønsteret går igjen fra det europeiske fertilitetsprosjektet, men det er ikke i samsvar med overgangsteorien: det er ikke økonomisk utvikling som fører til lavere fødselsrater.

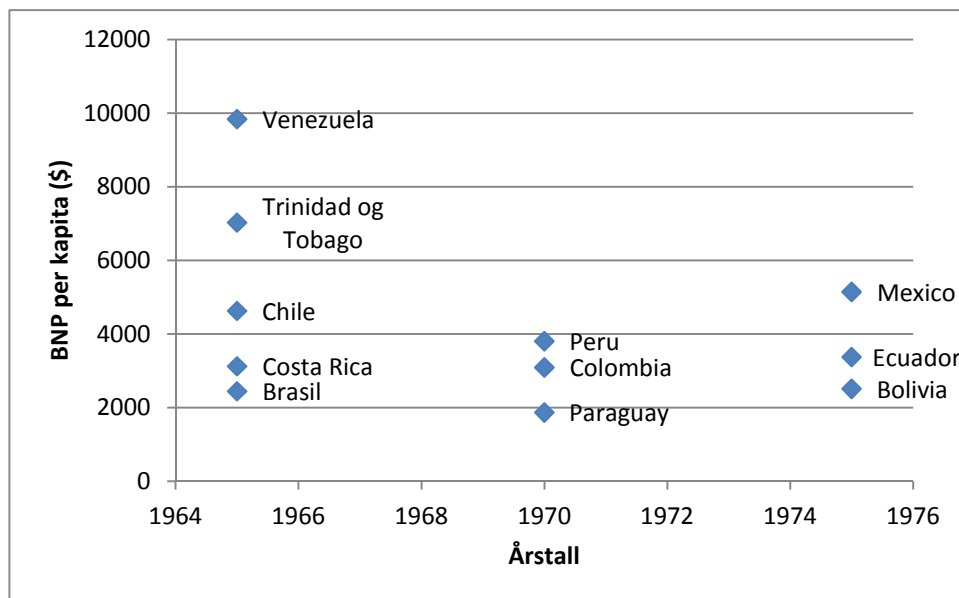
Ved å benytte økonomiske data fra Maddison (2003) og data om demografiske overganger fra kapittel én er det mulig å undersøke om det lar seg gjøre å bekrefte påstanden til Bongaarts og Watkins. Et mønster går igjen i figur 3A, 3B, 3C og 3D: demografiske overganger starter først i de mest velstående landene i en region, før det samme fenomenet sprer seg til mindre velstående land i regionen. Et unntak er Midtøsten og Nord-Afrika, som vist i figur 3D, hvor overgangen først skjedde i Tyrkia. Det landet var ikke blant de mest velstående i den regionen.

² Courbage og Todd viser også til denne boken for detaljerte beskrivelser av demografiske overganger i Europa.

Figur 3A. Oversikt, BNP per kapita i året da den demografiske overgangen inntraff i noen asiatiske land

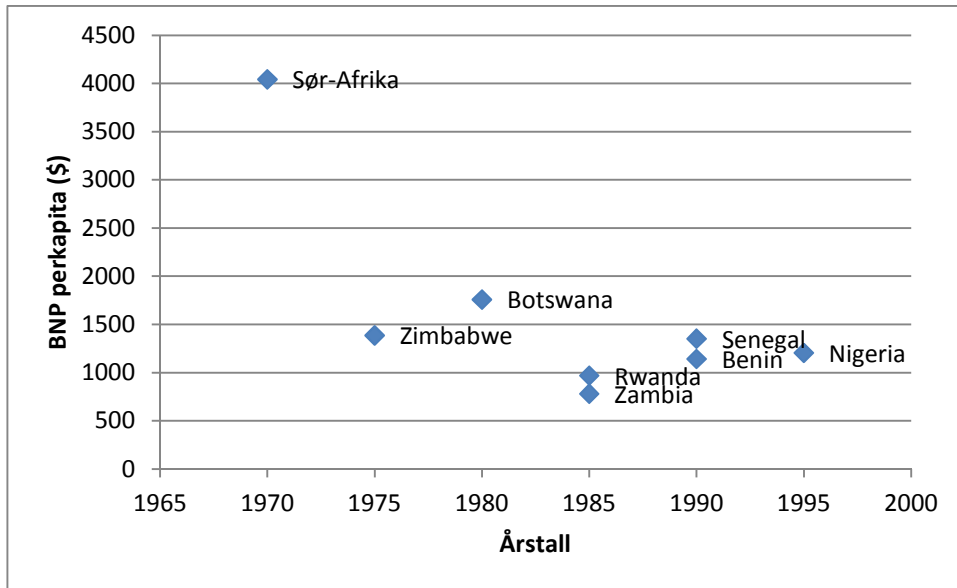

Figur 3B. Oversikt, BNP per kapita i året da den demografiske overgangen inntraff i utvalgte latinamerikanske og karibiske land

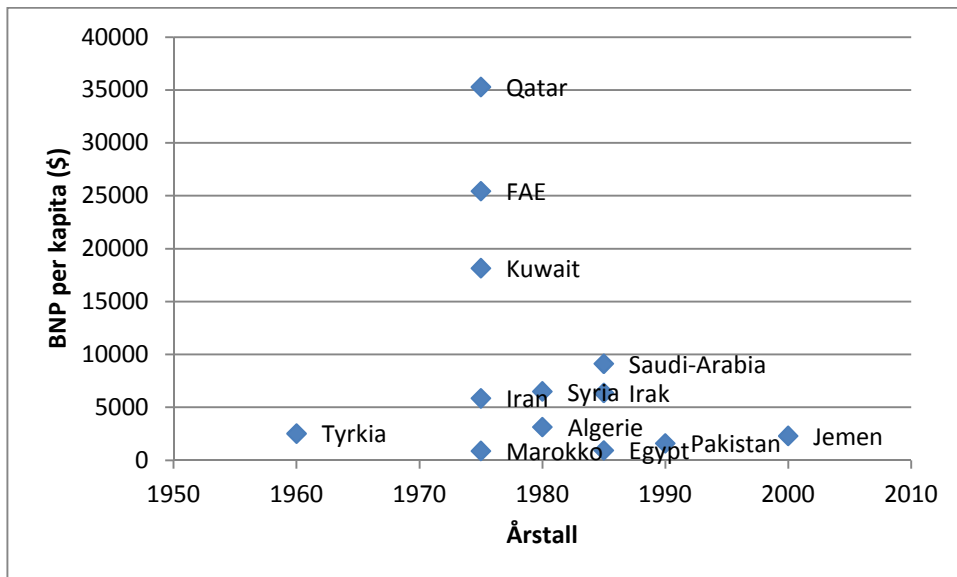

Note: Demografiske overganger begynte tidligere i Argentina og Uruguay, da begge land hadde høyere BNP per innbygger enn noen andre latinamerikanske land (Maddison 2003: 142).

Figur 3C. Oversikt, BNP per kapita i året da den demografiske overgangen inntraff i utvalgte afrikanske land

Figur 3D. Oversikt, BNP per kapita i året da den demografiske overgangen inntraff i utvalgte arabiske land, Tyrkia, Iran og Pakistan

3.2. Sammenhenger mellom alfabetisering og økonomisk vekst

Industrialiseringen antas ofte å ha medført økt lesekyndighet på 1700-tallet, ettersom det antas at det ble stilt nye krav til utdanning av arbeiderne. Men den tidlige industrialiseringen krevde lite spesialisert kunnskap, og det ble derfor investert begrenset kapital i utdanning (Cipolla 1969: 68; Sanderson 1972). Det var få krav til lesekyndighet i nye yrker som bomullsrenser, ovnspasser og vever. Mange barn ble dessuten tatt ut av skolen for å arbeide i fabrikker før de rakk å lære noe særlig. Den industrielle revolusjonen fikk dermed en uventet effekt: alfabetiseringsraten i land som England og Frankrike stagnerte på 1700- og 1800-tallet (Lagerfeld 1986).

Ifølge Cipolla (1969: 61 og 113) var minst 70 % av de voksne innbyggerne i vesteuropeiske land som Danmark, Finland, Tyskland, Sveits, Nederland, Norge, Sverige og Storbritannia i stand til å lese og skrive i 1850. Minst 50 % kunne dessuten lese i Østerrike-Ungarn og Belgia. Til tross for at landene hadde høye alfabetiseringsrater til felles befant de seg imidlertid på ulike sosioøkonomiske nivåer.

Siden 1980-tallet har ”menneskelig kapital” vært en vanlig variabel i analysene av økonomisk utvikling. Menneskelig kapital refererer til befolkningens kunnskap og kompetanse, som alfabetisme og utdanning er nært knyttet til. Å måle menneskelig kapital er ikke det samme som å måle alfabetisme. Konseptet menneskelig kapital hører hjemme i økonomisk teori; det er en variabel som brukes for å analysere økonomisk vekst, sammen med mål på fysiske ressurser som jord og penger/maskinelt utstyr (samlet omtales disse variablene som "produksjonsfaktorer"). Mål på alfabetisme er alltid en del av konseptet menneskelig kapital, for eksempel sammen med mål på befolkningens gjennomsnittlige utdanningslengde eller karakter på standardiserte internasjonale tester (eksempelvis i realfag). Konseptet menneskelig kapital forsøker å måle både kvantitet og kvalitet med hensyn til utdanning. Konseptet måler ikke nøyaktig det samme som alfabetisme, men begrepet inkluderer alfabetisme og utdanning. På den måten er menneskelig kapital egnet til å undersøke sammenheng mellom alfabetisme/ utdanning og økonomisk vekst.

Selv om det råder stor enighet om at kvaliteten på den menneskelige kapitalen har en effekt på økonomisk vekst, er resultatene av empiriske undersøkelser ofte blandede. Mange skylder på statistiske målefeil, og på problemet med å lage generaliserbare definisjoner av variabler for utdanning og økonomisk vekst (se Van Leeuwen og Foldvari 2008; Hannum og Buchmann 2005). Becker, Murphy og Tamura (2002: 324) bemerker at både klassiske og neoklassiske økonomer ikke har lagt stor vekt på å studere effekten av menneskelig kapital på økonomisk

utvikling, men de peker på at bevisene er blitt sterke for at investeringer i menneskelig kapital har en positiv effekt på økonomisk vekst.

Økonomen Robert Barro har gjennomført kanskje de mest grundige analysene av hvilken effekt utdanning har på økonomisk vekst. Han ser på sammenhengen mellom utdanning og økonomisk utvikling i 130 land siden 1960. Barro (2001) finner at utdanning på videregående eller et høyere nivå blant menn har en positiv effekt på den økonomiske veksten. Hvert år med skolegang over barneskolenivå for menn øker ifølge Barro den årlige vekstraten med 0,44 %. Gode resultater i realfag har en særlig positiv effekt. Både kvantitet og kvalitet i utdanningen har dermed en effekt på økonomisk vekst, ifølge analysen. Utdanning for kvinner gir derimot ingen signifikant effekt på den økonomiske veksten på noen nivåer, noe Barro antar er en konsekvens av at kvinner blir diskriminert på arbeidsmarkedet i mange land. Han påpeker imidlertid at skolegang for kvinner har negativ effekt på fødselsratene, og at dette har en indirekte effekt på økonomisk utvikling; jo færre innbyggere, jo mindre økonomisk vekst trengs for å skape nok jobber og så videre.

Barro gjennomfører en tverrnasjonal analyse med mange land i utvalget sitt. I tillegg finnes en mengde analyser av sammenhengen mellom den menneskelige kapitalen og økonomisk utvikling i enkeltland. I en studie av økonomisk utvikling på 1800-tallet konkluderer eksempelvis Morris og Adelman (1989) med at ingen land oppnådde en god økonomisk vekst mellom 1860 og 1914 uten at *minst* 50 % av befolkningen kunne lese. I landene som i denne perioden oppnådde tidlig og vidstrakt industrialisering, eller balansert vekst i både jordbruk og industri, var minst 50 % av befolkningen lesekyndig. Ifølge Morris og Adelman henger alfabetisering dessuten systematisk sammen med forbedringer i jordbruksproduksjonen, unntatt i land som var kraftig dominert av selvbergingsjordbruk (for eksempel Burma, India, Egypt og Kina). Konklusjonen av deres studie støtter påstanden fra Courbage og Todd om at alfabetisering er en forutsetning for økonomisk vekst.

Rondo Cameron (1985) treffer også en lignende konklusjon når han argumenterer for at en høy alfabetiseringsrate i land som Sverige, Norge, Danmark, Nederland og Sveits gjorde både omfattende industrialisering og rask økonomisk vekst mulig i disse landene i årene etter 1850. Cameron finner dessuten et systematisk mønster mellom alfabetisme og utvikling av industri i Østerrike-Ungarn på 1800-tallet: han hevder at industriell utvikling var størst i områder med høyest alfabetiseringsrate. Men Courbage og Todd støttes ikke bare av tverrnasjonale studier.

Flere studier av europeiske enkeltland konkluderes med at alfabetisering/utdanning har en positiv effekt på økonomisk vekst; det gjelder Preussen³, Sverige⁴, Spania⁵ og Italia⁶.

Bevisene for at alfabetisering/utdanning har positiv effekt på økonomisk vekst i Europa ser ut til å være gode. Argumentet til Courbage og Todd støttes også av studier av ikke-europeiske land. Mange av landene i Øst-Asia har fremvist en imponerende økonomisk vekst de siste tiårene. Rao og Singh (2009) analyserer sammenhengen mellom menneskelig kapital og økonomisk vekst i India, Kina, Bangladesh, Singapore, Sør-Korea, Hong Kong, Indonesia, Malaysia, Thailand og Filippinene fra 1960 til 2003, og viser at menneskelig kapital har en permanent direkte og positiv effekt på økonomisk vekst og produktivitet.

Wang og Yao (2003) konkluderer en studie av kinesisk økonomi mellom 1952 og 1999 med at landets menneskelige kapital ble forbedret kraftig like før den lange vekstperioden inntraff. De argumenter for at dette har hatt signifikant effekt på den økonomiske utviklingen i Kina. Whalley og Zhao (2010) hevder at så mye som 38 % av den økonomiske veksten i Kina mellom 1978 og 2008 kan forklares med kvaliteten på landets menneskelige kapital.

Baldacci, Clements, Gupta og Cui (2008) studerer sammenhengen mellom menneskelig kapital og økonomisk vekst i utviklingsland. De finner at finansiering av skolevesen og helsevesen har en direkte positiv effekt på utdanningsmengde og helsenivå, og en indirekte positiv effekt på økonomisk vekst. De viser at 1 % økning i finansieringen av utdanning i forhold til BNP øker snittlengden på utdanningen med tre år og den årlige økonomiske veksten med 1,4 %. En annen studie av forholdet mellom menneskelig kapital og økonomisk utvikling konkluderes med at tiltak for å styrke den menneskelige kapitalen enten må settes inn i forkant av eller sammen med

³ En statistisk undersøkelse av Preussen sent på 1800-tallet viser at protestantisme hadde sterk positiv effekt på alfabetiseringsraten. Forfatterne konkluderer med at denne effekten i sin tur forklarer mesteparten av den tidlige økonomiske veksten i protestantiske land. En følge av dette blir at de avviser Max Webers påstand om at den protestantiske etikken var spesielt godt egnet til vekst og kapitalistisk utvikling. Det er ikke religion som ligger bak protestantenes tidlige økonomiske vekst, ifølge Becker og Woessmann (2009), men lesekyndighet.

⁴ Lars Sandbergs studier av svensk økonomi på 1800-tallet finner at inntekten per capita var lavere enn de fleste landene i Vest-Europa, men at Sverige var rikt på menneskelig kapital. Protestantenes fokus på alfabetisme som et middel til å forstå evangeliet gjorde at svenskene tidlig la stor ikke-økonomisk verdi i lesekyndighet. For selv om svensker i stor grad kunne lese omkring 1800, opplevde Sveriges økonomi nedgang i perioden 1750-1850. Mellom 1850 og første verdenskrig skjedde imidlertid en hurtig industrialisering og etableringen av et av Europas mest sofistikerte bankvesen i Sverige. Sandberg (1979) mener dette må tilskrives at landet hadde en velkolert befolkning å dra nytte av.

⁵ I sin studie av den økonomiske utviklingen i Spania konkluderer Prados de la Escosura og Rosés (2009) med at kvaliteten på den menneskelige kapitalen har hatt en positiv effekt på veksten, selv om den ikke har vært veldig stor. De hevder imidlertid at økt utdanning likevel kan ha gjort bruk av importert moderne teknologi enklere, ettersom skolerte arbeidere fortere tilpasser seg ny teknologi.

⁶ Felice (2011) finner at kvaliteten på landets menneskelige kapital har spilt en rolle i Italias økonomiske utvikling fra slutten av 1800-tallet. Han hevder at den økonomiske utviklingen i landets sørlige deler har blitt holdt tilbake på grunn av at mengden og kvaliteten på utdanningen er lavere enn i Nord-Italia.

tiltak for å fremme den økonomiske veksten (Suri, Boozer, Ranis og Stewart 2010). Enda en studie viser at direkte investeringer fra utlandet har en positiv effekt på den økonomiske veksten, men at kvaliteten på den menneskelige kapitalen i mottakerlandet avgjør hvor stor effekten blir. Forfatterne understreker at det er særlig viktig i en moderne økonomi, hvor investering medfører overføringer av avansert teknologi (Borensztein, De Gregorio og Lee 1998). Milanovic (2011: 7) understreker også det poenget; på grunn av automatiseringen er velutdannede arbeidere nøkkelen til vekst.

3.3. Konklusjon

Den demografiske overgangsteorien blir stadig diskutert. Kjernen i teorien støttes av empiriske data: tradisjonelle, førmoderne samfunn har høy fødsels- og dødelighetsrate, mens begge rater er lave i moderne og industrialiserte samfunn. Overgangsteorien beskriver imidlertid ikke årsaks-sammenhengene, og den har kun moderat evne til å forutsi når overganger starter.

Fødselsrater er et komplekst parameter som henger sammen med politiske, sosiale, religiøse, kulturelle og økonomiske variabler. Noen allmenngyldig forbindelse mellom dem er umulig å identifisere – slik Notestein tidlig slo fast. En økonomisk tilnærming kan ikke forklare hvorfor historiens første demografiske overgang skjedde i 1700-tallets Frankrike. Økonomi forklarer heller ikke hvorfor den demografiske overgangen i England først inntraff i 1890-årene, etter mer enn hundre år med industrialisering, urbanisering og utvandring fra landsbygda.

På bakgrunn av de data som har blitt presentert i dette kapitlet virker det rimelig å konkludere med at: 1) økonomisk utvikling ikke er en forutsetning for alfabetisering, 2) alfabetisering har positiv effekt på den økonomiske utviklingen, og 3) sosioøkonomiske variabler kan ikke alene forklare når demografiske overganger inntreffer. Sammen med data fra kapittel én støtter dette påstanden fra Courbage og Todd om at det er alfabetiseringen som gir støtet til både fallende fødselsrater og til økonomisk utvikling.

4. Muslimske familiestrukturer

Alfabetisering og fall i fødselsrater er kjernen i moderniseringsmodellen til Youssef Courbage og Emmanuel Todd. Det er lesekyndighet som er den uavhengige variabelen i analysen deres; den legger ifølge de to demografene til rette for økonomisk utvikling – og de avviser dermed, som vist i kapittel tre, det tradisjonelle argumentet om at det er den økonomiske utviklingen som fører til økende alfabetisering.

For de to demografene er økonomisk utvikling imidlertid kun ett element i en mer sammensatt samfunnsutvikling som de betegner som en ”demografisk overgang” – altså overgangen fra en tradisjonell til en moderne samfunnstype. ”Familiestrukturer” er et annet element i overgangen: fordi alfabetisering er nært tilknyttet fallet i fødselsrater, vil den også påvirke familiestørrelse og -struktur. Courbage og Todd mener at familiestrukturer har mye å si både for organiseringen av tradisjonelle samfunn og for utviklingen av moderne samfunn. Fødselsratene er høye og storfamilien er viktig i organiseringen av tradisjonelle samfunn, men med fallet i fødselsrater minker familiene i størrelse og individet blir viktigere som en selvstyrt enhet.

Men Courbage og Todd hevder ikke bare at tradisjonelle familiestrukturer endrer seg i løpet av moderniseringen. De påstår også at familiestrukturene produserer ulike kulturelle verdier, som ”aktiveres” av alfabetiseringen. Ifølge argumentet reproduseres disse verdiene ideologisk i ”overgangskrisene” – moderniseringens mørke side. Familiestrukturene kanalisere dermed moderniseringsprosessen.

Formålet med dette kapitlet er å undersøke hvordan familiestrukturer og arveregler påvirker samfunnet rundt. Første del tar opp påstander Courbage og Todd kommer med om forskjeller i familiestrukturer i muslimske land, og diskuterer hvordan familiestrukturen henger sammen med måten samfunn og politikk er organisert på. Arvereglene påvirker strukturen, og, som vi skal se, finnes det de som hevder at slike regler har begrenset den økonomiske dynamismen i arabiske land.

4.1. Teorien

Det teoretiske grunnlaget for argumentet om at familiestrukturer produserer verdier som blir reprodusert i moderne samfunn er tynt i *A Convergence of Civilizations*. Men Todd har lagt ut mer grundig om teorien i *The End of Ideology* (1985). Ifølge Todd har familien den sentrale sosialiserende rollen i samfunnet. Den former blant annet barnas verdenssyn, slik at i områder

med lik familiestruktur vil menneskene ha delte verdier og like synspunkter både på sosiale, økonomiske og politiske forhold.

Todd beskriver åtte typer familier, som han plasserer i tre bredere kategorier. Første kategori er *kjernefamilien*, med følgende tre typer: 1) en angelsaksisk type uten klare arveregler, hvor barn sosialiseres i henhold til individualistiske verdier, 2) en germansk type hvor fedrearv overføres til én sønn og hvor barna sosialiseres til å forvente hierarki, autoritet og ulikhet, og 3) en egalitær latinsk type som produserer spenning mellom individualisme og den likheten som er bygd inn i arvereglene. Andre kategori er *felleskapsfamilien*, som karakteriseres av likhet mellom brødre som en konsekvens av egalitære arveregler for menn, og som kommer i tre typer: 1) tradisjonelle arabiske endogamiske ekteskap, hvor ekteparet hører til i den samme biologiske slektsgruppen, 2) tradisjonelle slaviske og kinesiske eksogamiske ekteskap, hvor et ektepar ikke tilhører samme biologiske slektsgruppe, og 3) tradisjonelle indiske ekteskap, hvor endogamiske ekteskap både i kasten og mellom søskenbarn er vanlig. I siste kategori plasserer Todd to *flytende* familietyper: 1) en tradisjonell sørøstasiatisk type hvor arveregler i teorien er egalitære men i praksis fleksible, hvor gifte barn i teorien ikke skal bo hos sine foreldre men i praksis ofte gjør det, og hvor blodsbeslektede ekteskap ikke er foretrukket men i praksis vanlig, 2) en polygam type som tradisjonelt har vært vanlig i Afrika sør for Sahara, med få stabile mellompersonlige relasjoner unntatt relasjonen mellom mor og barn, hvor det er vanlig for en voksen person å ha mange seksualpartnere, ofte nære familiemedlemmer.

I *A Convergence of Civilizations* hevder Courbage og Todd (2011: 26-27) at familiestrukturer er dypt forankret i samfunnet, og at de kanalisere samfunnsutviklingen. Ifølge argumentet deres er familiestrukturer robuste, og de "produserer" derfor grunnleggende samfunnsverdier. Courbage og Todd viser til de store sosiale revolusjonene i Frankrike, Russland og Kina for å forklare hva de mener: i Frankrike var kjernefamilien og egalitære arveregler vanlig før revolusjonen i 1789. Samfunnsstrukturen ble ikke vesentlig endret av revolusjonen, men den bidro tvert om til å dreie utviklingen i en liberal og egalitær retning. I Russland var bondefamilien kommunitær, med nær tilknytning mellom faren og hans sønn(er). Strukturen produserte autoritet og likhet, verdier som gjorde den russiske revolusjonen i 1917 kommunistisk. Nettopp det samme var tilfelle i Kina, hvor bondefamilien var kommunitær og revolusjonen i 1949 også ledet frem til en kommunistisk ideologi. Courbage og Todd argumenterer for at de egalitære arvereglene i Frankrike, Russland og Kina "produserte" det egalitære elementet i landenes revolusjoner. De argumenterer samtidig for at den franske revolusjonen ble liberal på grunn av at kjernefamilien fremmer individualisme, og at de russiske og kinesiske revolusjonene ble kommunistiske på grunn av landenes tradisjoner

for en utvidet familiegruppe. I England var kjernefamilien derimot vanlig før borgerkrigen på 1640-tallet, mens arv ble fordelt fritt etter foreldrenes ønske. Det la ifølge Courbage og Todd til rette for den liberale og ikke-egalitære ideologien i angelsaksiske land.

En generell bemerkning om den kategoriseringen Courbage og Todd gjør av familiestrukturer i ulike deler av verden, er at den i store trekk samsvarer godt med hovedlinjen i demografisk og antropologisk litteratur.

Figur 4A. Oppsummering av argument om familiestruktur

Kategori	Variasjoner	Kjennetegn
1 Kjernefamilie	A angelsaksisk	individualistisk
	B germansk	hierarkisk
	C latinsk	egalitær
2 Fellesskapsfamilie	A arabisk	endogamisk
	B indisk	endogamisk
	C slavisk/kinesisk	eksogamisk
3 Flytende struktur	A sørasiatisk	
	B afrikansk	

4.2. Tradisjon og familie i muslimske områder

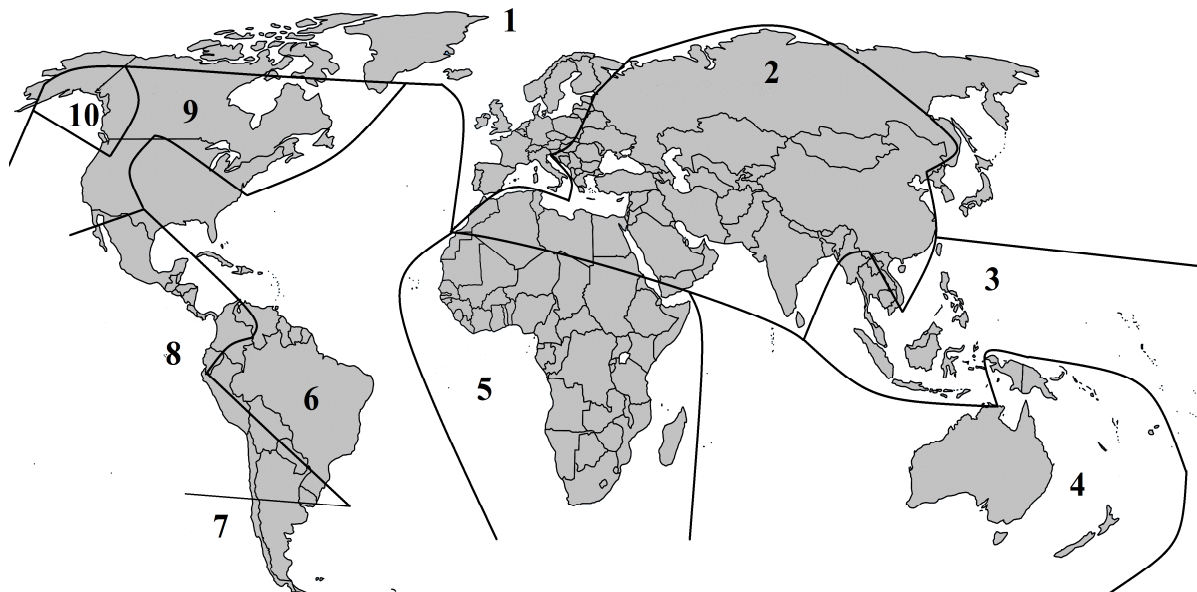
I *A Convergence of Civilizations* anvender Courbage og Todd teorien om familiestrukturer på muslimske land. De deler familiestrukturene i muslimske land i tre ulike soner (2011: 26-44). Den nordlige sonen består av arabiske land, Iran, Tyrkia, Pakistan og Bangladesh (sannsynligvis også Afghanistan), den sørlige sonen består av afrikanske land sør for Sahara og den østlige sonen består av Malaysia og Indonesia (se figur 4B for min oversikt).

Antropologen Murdock (1957) forsøkte tidlig å beskrive de tradisjonelle familiestrukturer i ulike deler av verden, basert på analyser av historisk data. Burton, Moore, Whiting og Romney (1996) bygger på Murdocks studie når de deler opp verdenskartet etter hvilken familiestruktur som har vært dominerende i forskjellige områder. Oppdelingen er inspirert av forslaget fra Boas (1896) om at historiske studier bør begrenses til ett ”kulturelt område.” Datamaterialet i analysen dekker perioden 1650-1960. Som man kan se av figur 4C samsvarer informasjonen godt med påstanden fra Courbage og Todd.

Figur 4B. Kart, de muslimske sonene

Figur 4C. Kart, regioner inndelt etter dominerende familiestrukturer, 1650-1960.

1 – Nord-Eurasia og sirkumpolare områder (patriarkalsk og bilateral struktur), **2** – Den gamle verden (patrilinær), **3** – Sørøst-Asia og Stillehavet (matriarkalsk og bilateral), **4** – Australia, Ny-Guinea, Melanesia (unilinær og bilateral), **5** – Subsahariske Afrika (unilinær og bilateral), **6** – Øst-Amerika (matriarkalsk, variasjon mellom bilateral og unilinær), **7** – Sørlege Sør-Amerika (patriarkalsk og bilateral eller patrilinær), **8** – Mesoamerika, Sentral-Asia og Andes (matriarkalsk og bilateral), **9** – Nord-Amerika (patriarkalsk og patrilinær eller bilateral), **10** – Nordvestkysten (matrilinære eller kjønnsbalansert og bilateralt).

Kilde: Basert på Burton, Moore, Whiting og Romney (1996).

Ifølge Courbage og Todd er den tradisjonelle arabiske familien patrilokal og patrilineær, det vil si at mannlige slektninger bor i nærheten av hverandre og at slekten spores i mannslinjen. Slike familier er organisert rundt mannens utvidede slektsgruppe. Søskenbarneekteskap og ekteskap mellom fjernere slektninger er vanlig, dermed blir kvinner ofte værende i samme slektsgruppe når de gifter seg. De to demografene påpeker at polygami – flerkoneri – er tillatt under islamsk lov, men at tradisjonen ikke er spesiell for muslimer.⁷ Flerkoneri er ikke en dominant praksis i den arabiske sonen, men langt vanligere i Afrika sør for Sahara.⁸ Figur 4A og figur 4B bygger på den tilgjengelige historiske informasjonen.⁹ I den østlige sonen hevder Courbage og Todd at muslimer praktiserer en matriarkalsk tradisjon, det vil si at kvinner ofte er familiens overhode. Denne praksisen bryter med Koranens arveregler, fordi sønner og døtre ofte arver likt (Koranen sier at en datter skal arve halvparten så mye som en sønn). Deler av befolkningen følger til og med en matrilineær tradisjon, hvor arv overføres mellom slektens kvinner. Et eksempel på en slik tradisjon er hos Minangkabau-folket i Indonesia (se Jones 1994; Krier 2000). Tradisjonen er ikke bare svært uvanlig i muslimske land, men i verden generelt. Som Lévi-Strauss (1969: 65) sier, har kvinner tradisjonelt vært ”den største sosiale og naturlige kostbarheten i alle samfunn”.

Det er allment akseptert at tradisjonen for blodsbeslektede ekteskap i den arabiske verden er en før-islamsk tradisjon, slik Courbage og Todd hevder. Den vokste frem blant arabiske beduiner, og ble sannsynligvis forsterket av Koranens arveregler, som innførte arverett for kvinner. For ikke å miste eiendom til personer utenfor slektsgruppen ble det viktigere å unngå at kvinnene giftet seg med utenforstående. Prinsippet om å organisere slekten omkring mannens slektslinje var ment å sørge for stammens sosiale kohesjon. Mannen knyttes til en generasjon av forfedre (faren), en generasjon av etterkommere (sønnene) og en samtidig generasjon (hans brødre og mannlige søskenbarn i farens slekt). Samfunnets sterkt kollektive natur er et resultat av tøffe levekår i karrige områder, hvor kampen om knappe ressurser var hard mellom ulike stammer. Blodsbeslektet reproduksjon var naturlig nok et vanlig fenomen før etableringen av bofaste

⁷ Å ha flere koner er med andre ord noe som ikke hører med religionen, men til den lokale kulturen.

⁸ I Nord-Afrika lever 3-5 % av gifte kvinner i slike ekteskap, men i Palestina, Iran og Syria er andelen i underkant av 9 %. Andelen er langt høyere i Afrika sør for Sahara. Mangel på pålitelig statistikk gjør at man ikke er helt sikker på hvor utbredt praksisen er, men undersøkelser viser at 20-40 % av gifte menn har flere koner i mange land. Dette gjelder både land med en muslimsk majoritet - som Mali, Niger og Senegal, og land med muslimske minoriteter - som DR Kongo, Ghana og Kenya (Tabutin og Schoumaker 2005: 528; Welch og Glick 1981; Therborn 2004: 32-33). Hayase og Liaw (1997: 307-308) finner at flerkoneri i Ghana, Senegal, Zimbabwe og Kenya er et sjeldnere fenomen blant kristne enn blant muslimer og mennesker som ikke bekjenner seg til en religion. Religion ser dermed ut til å ha en effekt, men samtidig er ikke flerkoneri fullstendig religiøst betinget.

⁹ Det må understrekes at denne informasjonen har mangler, og derfor ikke dokumenterer fortiden helt presist. Like fullt samsvarer det antropologiske datamaterialet med påstander fra Courbage og Todd om familiestrukturer – både i Europa, Afrika og Asia.

jordbrukssamfunn, men i dag er søskenbarnekteskap sjeldne i store deler av verden. Globalt anslås det at 10-20 % av menneskeheten bor i samfunn med en preferanse for blodsbeslektede ekteskap - definert av genetikere som ekteskap mellom tremenninger eller nærere slektninger (UNDP 2005: 163; Modell og Darr 2002; Bittles og Black 2010).

Tradisjonen for søskenbarnekteskap er sterkest i Vest-Asia og store deler av Afrika, uten klare sammenhenger med religiøs tilhørighet. Denne formen for ekteskap er vanlig i muslimske land, men ifølge www.consang.net er den også vanlig i delstater med store hinduistiske eller kristne majoriteter i India. Det gjelder også mange samfunn i Afrika sør for Sahara, hvor blodsbeslektede ekteskap er utbredt i befolkninger med forskjellige religiøse tilhørigheter.¹⁰ I den arabiske befolkningen er blodsbeslektede ekteskap vanlig både blant muslimer og kristne, for eksempel behøver ikke kristne koptere søke dispensasjon (Bittles og Hamamy 2010: 89).

I arabiske land finnes en sterk tradisjon for blodsbeslektede ekteskap. Det kulturelle idealet er søskenbarnekteskap (kalt '*bint amm*'), helst ekteskap mellom barn av to brødre.¹¹ Tradisjonelt har en arabisk mann hatt førsterett til å gifte seg med en kusine. Dersom hun giftet seg med en annen mann i stedet kunne fetterens far kreve økonomisk kompensasjon fra hennes far, eller kreve å få ekteskapet opphevet (Holy 1989: 72-93; Bittles og Hamamy 2010: 88-89). Dersom man ikke har en kusine som er et egnet koneemne, har det vært foretrukket å gifte seg med en annen slektning – for eksempel en tremenning. I islamsk lov er ekteskap en sosial og økonomisk kontrakt, både mellom to personer og to familier. Ekteskapet bekrefter parets sosiale status, og skaper rammen for et sosialt akseptabelt seksuelt forhold (Khlat 1997: 64-65). Ekteskap har vært en familiesak, derfor har arrangerte ekteskap vært vanlig i arabiske land.

Forklaringer på den arabiske familiestrukturen og søskenbarnekteskapene er både kulturelle og funksjonelle. Kulturelle forklaringer dreier seg om familiens ære: datteren holdes under familiens oppsyn, hennes ærbarhet garanteres og farens ære sikres. Funksjonelle forklaringer kommer i tre typer: 1) eiendom holdes i familiegruppen, 2) den politiske lojaliteten mellom onkel og nevø styrkes, ettersom onkelen aksepterer lav brudepris i bytte mot nevøens lojalitet, og 3) gruppens solidaritet og harmoni forsterkes (Kressel 1986; Khlat 1997: 64-65).

¹⁰ Blodsbeslektede ekteskap er et tabu i land med kristen kulturarv. De er forbudt i katolisismen - katolikker kan riktignok søke om dispensasjon – og i den greskortodokse kirken. Protestantiske kirker opererer uten offisielle begrensninger (Stoltenberg 2009). Koranen verken anbefaler eller forbyr slike ekteskap, noe som betyr at de i praksis tillates for muslimer. Det er også tilfelle i buddhismen, judaismen og zoroastrismen. Ekteskapsreglene i hinduismen er komplekse, og varierer i praksis fra sted til sted (Kapadia 1958; Khlat 1997: 64; Bittles og Hamamy 2010: 85-111). Bare tre land forbyr søskenbarnekteskap ved lov: Kina, Nord-Korea og USA (i 31 av 50 delstater) (Bittles og Black 2010).

¹¹ I antropologien kalles dette patrilaterale parallellsøskenbarnekteskap.

Courbage og Todd argumenterer for at kvinner blir integrert godt i den tradisjonelle arabiske familiestrukturen, ettersom de er medlemmer av samme slektsgruppe hele livet. Denne påstanden støttes av innholdet i en stor FN-rapport om de politiske systemene i arabiske land: rapporten slår fast at klansystemet begrenser den individuelle friheten, men at det skaper følelse av tilhørighet og solidaritet (UNDP 2004: 144).¹²

4.3. Modernisering og familie

Familien har alltid vært sentral i arabiske samfunn. Den er sosialt sikkerhetsnett for de eldre, syke og handikappede, og gir økonomisk ly til ungdom og arbeidsledige. Islamsk familielov bygger på en klar lagdeling av familiemedlemmenes rettigheter og plikter, som skal begrense urett og oppmuntre til medfølelse og veldedighet. Barna har plikt til å adlyde foreldrene og ta vare på dem i alderdommen. Å ta vare på eldre anses ikke som en byrde i arabisk kultur, men som en naturlig del av familielivet (Sibai og Yamout 2012; Boggatz og Dassen 2005).

Urbanisering og modernisering i Midtøsten har foranlediget et visst avvik fra den tradisjonelle modellen av den utvidede, endogamiske familiegruppen. Nå varierer andelen blodsbeslektede ekteskap i arabiske land fra 15 % til 45 %. Ekteskap mellom søskenbarn er vanligere i lavere sosiale klasser enn i middelklassen og øvre i klasser, hvor kjernefamilien er vanlig. Skikken er gjenstand for sosial kritikk i mange arabiske land, hvor den ofte eksisterer i et moderne sosialt miljø. Studier av arabiske kjernefamilier viser likevel at sterke familiebånd vedlikeholdes og at slektninger ofte bor i nærheten av hverandre, enten i samme bygning eller nabolag. Det er vanlig at kvinner treffer sine svigerforeldre daglig (Khlat 1997: 63-64; Bittles 1994; Rashad, Osman og Roudi-Fahimi 2005; UNDP 2004).

I kulturer hvor familiens ære knyttes til kvinnenens ærbarhet ønsker foreldre å gifte bort sine døtre i ung alder. Derfor har arabiske kvinner tradisjonelt giftet seg i tenårene eller tidlig i 20-årene¹³. I senere år har stadig flere arabiske kvinner giftet seg i senere alder. Flere forblir også enslige over

¹² Courbage og Todd støttes også av statistikken for spedbarnsdrap på jenter. I asiatiske land med patrilineær tradisjon, men hvor blodsbeslektede ekteskap ikke er vanlig, har foreldre en markert preferanse for mannlig avkom. I India og Kina har det vært vanlig at foreldrenes bånd til en datter kuttet tvert den dagen hun giftet bort, derfor har bryllupsdagen ofte vært en trist dag for brudens familie (Fukuyama 2011). At døtre forventes å bytte slektsgruppe har gjort det ønskelig å få sønner i slike kulturer, ettersom sønner forventes å ta vare på foreldrene når de er gamle. Kjønnsraten er skjev i menns favør i land som India, Kina, Bangladesh og Sør-Korea (Fuse og Crenshaw 2006; Brunson 2010). Offisielt anslås det i Kina at det vil være 30 millioner flere menn enn kvinner i 2020, og landet er det eneste i verden hvor flere kvinner enn menn begår selvdrap (Law og Liu 2008). I India har abort av jentefostre blitt mer utbredt på grunn av ultralydteknologi, med over en million slike aborter utført årlig (Shrestha 2010). Koranen forbyr spedbarnsdrap (se kapittel 6, vers 151 og kapittel 60, vers 12).

¹³ Se Tabell A2 i appendiks for variasjoner i medianalderen ved ekteskap for kvinner fra by til bygd og etter utdanningsnivå.

lengre tid. Som vist i tabell 4.1 har for eksempel 10-25 % av kvinnene i alderen 35-39 år i flere arabiske land aldri vært gift. Økt utdanning og arbeidsdeltakelse blant kvinner forklarer delvis utviklingen, men andre faktorer spiller også inn. Stor befolkningsvekst og den svake økonomiske veksten de siste tiårene har for eksempel ført til økonomiske problemer for mange, noe som kan forsinke ekteskapet (Rashad, Osman og Roudi-Fahimi 2005).

Tabell 4.1. Kvinner og ekteskap i utvalgte arabiske land, 1995-2004

Land	År	Gifte kvinner (%), aldersgrupper		Ugifte kvinner (%), aldersgruppe	Kvinner gift med søsken- barn (%)
		15-19	20-24	35-39	
Algerie	2002	2	17	17	22
Bahrain	1995	4	31	9	24
Djibouti	2002	5	26	15	25
Egypt	2003	10	52	3	20
Jordan	2002	6	34	13	26
Kuwait	1996	5	42	11	26
Libanon	1995	4	30	21	18
Libya	1995	1	12	11	43
Mauritania	2002	28	60	4	43
Marokko	1997	13	39	12	19
Palestina	2004	14	59	12	28
Oman	1995	16	61	1	34
Qatar	1998	4	32	11	34
Saudi-Arabia	1996	7	40	3	41
Syria	2001	11	43	11	29
Tunisia	2001	1	15	15	24
FAE	1995	8	42	3	24
Jemen	2003	17	59	3	31

Kilde: Rashad, Osman og Roudi-Fahimi (2005: 3).

At flere kvinner gifter seg sent eller forblir enslige betyr at de føder færre barn, og at de ikke lever opp til samfunnets ideal om å være hustru og mor. Enslige kvinner mangler ofte en klart definert og komfortabel nisje i samfunnet, selv om suksessrike enslige kvinner respekteres for å

ta egne valg. Enslige kvinner uten utdanning og jobb befinner seg i en vanskelig situasjon, på grunn av den manglende økonomiske uavhengigheten (Rashad, Osman og Roudi-Fahimi 2005).

Kjønnsdiskriminering er innbakt i lovverket i arabiske land (Abou-Habib 2001). Det kommer for eksempel til syne ved at statsborgerskap i mange arabiske land bare kan overføres fra far til barn, ikke fra mor (Joseph 1996; UNDP 2004). Det er også vanlig at pengeoverføringer fra staten kun går til menn. Kvinner anerkjennes ikke som forsørgere og kan derfor heller ikke få statlig støtte. Arbeidsgivere må for eksempel ofte ta de økonomiske kostnadene når en kvinnelig arbeidstaker blir gravid. Men variasjoner eksisterer fra land til land. I Tunisia har kvinner hatt like rettigheter som menn siden 1950-tallet. Generelt har landene i Nord-Afrika hatt et mer progressivt lovverk enn landene på den arabiske halvøen (Rashad, Osman og Roudi-Fahimi 2005; UNDP 2005: 18-20 og 123-139). Dette har endret seg de siste årene; på FNs likestillingsindeks for 2011 rangeres for eksempel araberlandene Kuwait, Forente arabiske emirater, Bahrain og Tunisia like bak vest-europeiske land, og foran USA¹⁴.

Arabiske kvinner er blant de minst lesekyndige i verden, sammen med kvinner i Afrika sør for Sahara og i sørvestlige deler av Asia. I disse områdene er 50 %-60 % av kvinnene lesekyndige (UNESCO 2008). Fortsatt går ikke like store andeler av arabiske jenter på skole som gutter, men gjennomsnittlig oppnår de sterkere akademiske resultater, fra grunnskolen til høyere utdanning (UNDP 2005: 73-84). UNESCOs statistikk viser at flere kvinner enn menn tar høyere utdanning i elleve land i den ”nordlige” muslimske sonen¹⁵. I mange ekteskap har kvinnen mest utdanning. Flere mennesker utdannes dessuten enn noensinne, og aldri har generasjonsskillet vært større i arabiske land – langt flere unge mennesker er nå utdannet enn eldre. Velutdannede kvinner seg sjeldnere med et søskenbarn enn kvinner med lav utdanning gjør i mange land, mens i andre land spiller utdanningsmengde liten rolle for valget av livsledsager, som i Oman og Forente arabiske emirater. Kulturforskjeller har dermed en betydning, i tillegg til utdanning (Rugh 2002; Rashad, Osman og Roudi-Fahimi 2005).

Det finnes en omfangsrik litteratur som beskriver patriarkalske holdninger i arabiske samfunn. I en stor verdistudie blant mer enn 130 000 respondenter i 83 land bekrefter Alexander og Welzel (2011) at slike holdninger er sterke i muslimske samfunn. Ross (2008) hevder at dette primært skyldes økonomisk struktur, ved at kvinner holdes utenfor arbeidsmarkedet av oljeinntektene. Inglehart og Norris (2003a, b) mener at holdningene er kulturelt betinget. Alexander og Welzel

¹⁴ <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/68606.html>

¹⁵ Algerie, Jordan, Kuwait, Libanon, Libya, Palestina, Qatar, Saudi-Arabia, Tunisia, Forente Arabiske Emirater og Oman (kilden er <http://data.un.org>). Se Tabell A3 i appendiks for tallene.

diskuterer disse forklaringene, og de kommer frem til at patriarkalske holdninger er svakere i land hvor mange kvinner utdanner seg og deltar i yrkeslivet. Blaydes og Linzer (2008) bekrefter at økt utdanning fører til reduserte patriarkalske holdninger.

Påstanden fra Ross om at kvinner holdes utenfor arbeidslivet på grunn av oljeinntekter kan nok delvis forklare vedvarende patriarkalske holdninger, men den forklarer ikke alt. I 2010 var 28 % av kvinnene i arabiske land yrkesaktive, ifølge Verdensbanken. Men andelen varierer fra land til land. For eksempel er 40-50 % av kvinnene i oljerike land som Forente arabiske emirater, Qatar og Kuwait yrkesaktive, mens tallene er 19-24 % i oljefattige Egypt, Tyrkia, Libanon og Jemen. Informasjonen om familiestrukturer belyser hvordan islam påvirker kvinnes arbeidsdeltakelse. Som vi husker hevder Courbage og Todd at kvinner har høyere status i muslimske land i Afrika sør for Sahara enn i arabiske land, nettopp på grunn de forskjellige familiestrukturene. Familiestrukturene i Afrika sør for Sahara er ikke strengt patrilineære, og data om samfunnsdeltakelsen blant kvinner gir støtte til Courbage og Todd.

I land med store muslimske flertall sør for Sahara deltar mellom 35 % og 80 % av kvinnene i arbeidslivet, mens tallene for landene i Midtøsten og Nord-Afrika er mellom 13 % og 44 %¹⁶ (gjennomsnittet for de 27 EU-landene er 51 %). Etter en stor økning på 2000-tallet er 10 % av parlamentsmedlemmene i arabiske land kvinner (Dahlerup 2009), men dette er fortsatt regionen med færrest kvinnelige parlamentsmedlemmer i verden. I Jemen, Kuwait, Saudi-Arabia og Qatar sitter kun menn i parlamentet. I land med 70 % eller flere muslimske innbyggere i Afrika sør for Sahara er derimot 10-25 % av parlamentsmedlemmene kvinner (gjennomsnittet i verden er 19 %, ifølge www.ipu.org). Ikke-muslimske Rwanda er verdens eneste land med et kvinnelig flertall i parlamentet, og i seks andre land sør for Sahara er minst 30 % av parlamentsmedlemmene kvinner. Konklusjoner man kan trekke av disse tallene er at det finnes stor variasjon i muslimske land, og at kvinner deltar mer aktivt i samfunnslivet i både muslimske og ikke-muslimske land sør for Sahara enn i arabiske land.

Økende utdanning for kvinner vil sannsynligvis medføre kulturelle endringer, som i sin tur vil påvirke tradisjonelle samfunnsordninger¹⁷. Dette kan imidlertid ta tid. Men et fenomen som vil endre den patrilineære familiestrukturen er fallet i fødselsrater. Jo lavere raten er, jo vanligere er

¹⁶ Tall om kvinnes arbeidsdeltakelse er hentet fra Verdensbankens nettsted og gjelder for 2010.

¹⁷ Basert på intervjuer med over 30 000 iranere i årene 1994-2004 finner Khian-Thiébaud (2005) at kvinner i økende grad forkaster tradisjonelle verdier og de guddommelige påskuddene for kjønnssegregering. Hun hevder at mødre utvikler relasjoner til sine barn bygget på dialog snarere enn på autoritet, og at det fremmer individualitet blant de unge, som ønsker seg endring av det politiske systemet. De endrede holdningene hos kvinner skyldes ifølge Khian-Thiébaud økt alfabetisering, lengre utdanning, økt urbanisering, samt økt kvinnelig aktivitet i den sosiale, kulturelle og økonomiske sfæren.

det ikke å ha en sønn. Ifølge UNDESAPD (2011) var fødselsraten i årene 2005-2010 så lav som 2,5 per kvinne eller lavere i Algerie, Iran, Kuwait, Libanon, Marokko, Tunisia, Oman, Qatar, De forente arabiske emirater og Tyrkia. Nedgangen siden 1975 har vært meget kraftig (se Tabell A i appendiks), og illustrerer i seg selv at tradisjonelle samfunn er i endring. Men dersom et ektepar kun får ett eller to barn synker også den statistiske sannsynligheten for å få en sønn betraktelig. Dette støtter Courbage og Todds påstand om at grunnleggende samfunnsendringer er på gang i Midtøsten og Nord-Afrika.

4.4. Familiestruktur, politikk og økonomi i arabiske land

Courbage og Todd er interessert i familiestrukturenes rolle i samfunnet av to årsaker. For det første sier de at tradisjonelle familiestrukturer blir endret av moderniseringen. De peker på at integreringen av enkeltpersoner forstyrres av samfunnsendringene i overgangsperioden, og at dette ofte medfører betydelig uro. For det andre hevder de at familiestrukturene har mye å si for utviklingen av moderne institusjoner og ideologier.

Grunnloven i arabiske land beskriver familien som den grunnleggende enheten i samfunnet. Borgere regnes som medlemmer av flere fellesskap enn det nasjonale: enten familiegrupper, religiøse sekter, etniske grupper eller stammer (Joseph 1996; UNDP 2004). Det sosiale livet og identiteten i arabiske samfunn har tradisjonelt vært sterkt knyttet til familien, men i tillegg strekker familiebandene seg inn i en utvidet struktur med klaner og stammer. En stamme er delt i mannslinjer, hvor hver slekt blir sporet ned til én mannlig forgjenger. Abbad-stammen i Jordan består for eksempel av 120 000 medlemmer, fordelt på 76 slektslinjer med mellom 250 og 2000 medlemmer. De fleste ekteskap inngås mellom to personer fra samme slektslinje, og nesten alle mellom to personer fra den samme stammen. Ekteparet tilhører ofte samme stamme og religiøse gruppe (Nabulsi 1995). Lojaliteten til klan og slekt gir mennesker en sterk følelse av tilhørighet, men i en moderne kontekst oppmuntrer den til nepotisme og korrupsjon. Lojalitet blir belønnet på bekostning av prestasjoner. Lederne i arabiske stater har ønsket å bevare tradisjonelle sosiale strukturer som klan og stamme. På grunn av sin pyramidale form er slike strukturer oversiktlige å forholde seg til, og kan kontrolleres på toppen (UNDP 2004).

Arabiske nasjonalstater tok form under press av historiske betingelser som arabere selv hadde få muligheter til å påvirke. Den arabiske regionen delte inn i nasjonalstater etter europeiske makters økonomiske interesse etter oppløsningen av Det osmanske riket i 1920. Den sosiale kontrakten mellom borgerne mangler fortsatt ofte legitimitet, og genuine rettsstater har ikke blitt utviklet.

Klansystemet gjennomsyrrer den arabiske samfunnsstrukturen. Det spinner et nett av politiske, militære, regionale og administrative tilhørigheter, som arabere ikke kan unngå å bli dratt inn i. Enkelt personer har ikke nødvendigvis rettslige krav på støtte fra statlige institusjoner, og må derfor i stedet søke tilflukt i klaner (UNDP 2004: 144-145).

Statene i Midtøsten er organisert på en oligarkisk måte; med autoritære politiske regimer på den ene siden og sivilsamfunn organisert rundt familier, klaner og forholdet mellom patron og klient på den andre siden. Reproduksjon av den autoritære patriarkalske familiestrukturen på tvers av samfunnet skaper en flora av institusjoner hvor lojalitet belønnes på bekostning av prestasjoner. Dette fenomenet forhindrer at statsborgerskap blir en virkelig samlende kraft i samfunnet. Den patrilineære, endogamiske utvidede familien reproduseres i statens lederskap (Roy 2004; UNDP 2004; Joseph 1996). Statsoverhodet plasserer sønner og andre mannlige slektninger i mektige posisjoner, og bygger politiske dynastier. Samfunnsorganiseringer av denne typen legger til rette for korrupsjon. Det er derfor ikke overraskende at kartet til Transparency International indikerer utbredt korrupsjon i arabiske land. En kombinasjon av lojalitet, politisk økonomi og undertrykkelse sikrer befolkningens lydighet.

Slektsgrupper rivaliserer med hverandre, men det foregår ofte også intern rivalisering. Vold lurert alltid i bakgrunnen i samfunn som er organisert rundt klan og stamme, men det er vanligere med kompromisser og allianser enn faktisk voldsbruk. Syria kan tjene som eksempel på dette. En av de religiøse sektene i landet er alawittene, en sjia-sekt som utgjør 10-15 % av befolkningen. Et stort flertall av befolkningen er sunni-muslimer. Alawitten Hafez al-Assad grep makten etter et statskupp i 1970, og plasserte deretter andre alawitter i høye stillinger i regjering, hær og politi. I 1984 forsøkte Hafez' bror Rifaat å ta makten, men kuppet mislyktes og han måtte dra til Spania i eksil. Etter Hafez' død i 2000 "arvet" sønnen Bashar president-stillingen. Ifølge grunnloven er Syria en sekulær, sosialistisk republikk hvor innbyggerne er likeverdige. Men i praksis styres landet av alawitter (Fisk 2006: 1007-1013; Van Dam 1996).

Lieven (2012) beskriver noe lignende i Sør-Asia, hvor den patrilineære familiestrukturen også er vanlig. Politiske partier i disse landene er ofte knyttet til familiedynastier, noe som betyr at partitilhørighet ikke nødvendigvis dreier seg om ideologisk overbevisning. I India er Congress Party eksempelvis tilknyttet Nehru- og Gandhi-dynastiet, i Pakistan er Pakistan People's Party knyttet til Bhutto/Zardari-dynastiet, Pakistan Muslim League (N) er tilknyttet Sharif-dynastiet, Awami National Party er tilknyttet Wali Khan-dynastiet. I topartisystemene i Bangladesh og Sri Lanka er de to største partiene også tilknyttet familiedynastier. Et eksempel på hvordan ulik etnisk og sekterisk tilhørighet gjør seg utslag i demokratiske valg er Irak, hvor kurdere, sunni-muslimer og

sjia-muslimer stort sett har stemt på partier som representerer deres sekteriske interesser i både 2005 og 2010.

Ifølge grunnloven i arabiske land skal folket være kilden til regimets suverenitet, og statene er forpliktet til å garantere innbyggernes menneskerettigheter. I praksis har autoritære styresett vært vanlig, hvor lover og regler ikke alltid følges opp. Den moderne arabiske staten har lagt monopol på den offentlige sfæren, og den søker å kontrollere alt fra personlig religiøs tro til statens internasjonale relasjoner. Ifølge en FN-rapport tillaget av arabiske eksperter er arabiske stater bygd på en lik måte, trass nasjonale variasjoner. Den ”arabiske modellen” kjennetegnes av at det ikke finnes åpne og gjennomsiktige valgprosesser, pressefriheten er begrenset, politisk aktivisme blir slått ned på, rettsapparatet brukes til å avskrekke kritikere, regimet sitter på ubegrenset tid og er verken under kontroll av parlamentet eller rettsapparatet. Statslederen har maktmonopol. Lokale politiske ledere svarer også til ham, ikke til den lokale befolkningen. Statsoverhodet understøttes av etterretningstjenestene. De er under hans direkte kontroll, har brede fullmakter, og kan gripe inn på alle samfunnsområder (UNDP 2004).

I land med salgbare naturressurser kan eliten leve av inntektene fra salg av slike, ellers beriker den seg ved å ta kontroll over staten og tilrive seg ressurser gjennom korrupsjon. For å skaffe politisk støtte må en betydelig del av midlene distribueres, noe som fører til en omfordeling av midler. I Midtøsten har oljeinntekter blitt brukt blant annet til å subsidiere mat, drivstoff, boliger og utdanning. Disse inntektene styrker den autoritære politiske maktstrukturen, og de begrenser nødvendigheten for modernisering av økonomien (UNDP 2004; Beblawi 1990). Borgerskapet er også ofte en klient av staten, og har ikke noen uavhengig økonomisk posisjon å utfordre makten ifra (Hopkins og Ibrahim 1997: 382-384; Kamrava og Mora 1998).

Sivilsamfunnet har ikke greid å utfordre de autoritære statene i arabiske land. Statene kjøper seg lydighet fra borgerskapet, kontrollerer det ”offisielle” prestskapet og begrenser pressefriheten. I tillegg har den svake økonomiske utviklingen hindret fremveksten av samfunnsaktører med makt til å utfordre det bestående. Det skyldes delvis inntektene fra eksporten av olje og naturgass, men Koranens arveregler legger også føringer på utviklingen. Koranen nevner ikke ofte økonomiske institusjoner, og de detaljbeskrives i enda mindre grad. Et unntak gjelder nettopp arveregler.¹⁸ To tredeler av en formue skal fordeles i tråd med faste regler til barn, foreldre, ektefeller og søsken av begge kjønn - under noen omstendigheter også til fjernere slektninger. En enkeltperson kan ikke testamentere vekk mer enn en tredjedel av sin formue fritt, selv om det finnes måter å omgå denne regelen på (Ergene og Berker 2009: 26-28; Fyzee 1964; Powers 1993).

¹⁸ Se kapittel to, vers 176; kapittel fire, vers 8, 37 og 175; kapittel fem, vers 105.

Islamsk lov forbyr både primogenitur – førstefødselsrett – og unigenitur – favorisering av ett barn - når det gjelder arv og følgerække. I tillegg handler islamsk lov kun om enkeltpersoners rettigheter. Ifølge Kuran (2004) har dette forhindret fremveksten av sterke private selskaper i muslimske land, ettersom det er vanskelig å akkumulere betydelige verdier over tid. I løpet av 1900-tallet har storselskaper blitt drivkraften i den globale økonomien, og for å konkurrere må den økonomiske organiseringen oppdateres og utvikles (se Horwitz 1992 for gjennomgang av hvordan den økonomiske utviklingen påvirket jussen i USA mellom 1870 og 1960).

Det finnes få analyser av arvepraksisen i muslimske områder. Arabiske samfunn var del av Det osmanske riket fra 1500-tallet til 1922, og der eide staten nesten all jorden (Inalçik 1994). Muligheter for å ha privat eiendom fantes likevel; handelsfolk og håndverkere kunne for eksempel ha store formuer. Ergene og Berker (2009) studerer 615 dokumenterte arveoppgjør i Kastamonu (by i dagens Tyrkia) på 1700-tallet. De finner at Koranens arveregler der bidro til et stivt økonomisk klasseskille, og begrenset den sosiale mobiliteten. Store formuer ble delt mellom flere arvinger enn mindre formuer, noe som indikerer at velstående godseiere etterlot seg flest barn. Men det betyr også at arven ble mer oppdelt, og at formuer ble fragmentert når den gikk i arv. Sønner arvet i gjennomsnitt 28-33 % av eiendommen, døtre arvet 16-22 %. Ifølge Ergene og Berker var det vanligere for en arving å falle ned en økonomisk klasse (27,5 % av tilfellene) enn å ta steget opp en klasse (12,5 % av tilfellene).

4.5. Oppsummering/nøkkelpunkter

Courbage og Todd ser ut til å være presise i argumenteringen om at islam blander seg med lokale kulturer, snarere enn å ensrette slike kulturer. Det vises blant annet av variasjoner i familiestrukturer og i kvinnens status i muslimske land. Den tradisjonelle patrilineære familiestrukturen er fortsatt sterk og råder som et kulturelt ideal. Andelen blodsbeslektede ekteskap er fortsatt høy i mange land. Fallet i fødselsrater vil i teorien medføre at det blir vanskeligere å gjennomføre arrangerte ekteskap i slekten, men effekten er foreløpig ikke sterk. Utdanning for kvinner ser ut til å ha en reduserende effekt på andelen blodsbeslektede ekteskap, selv om sammenhengen ikke er klar. Lave fødselsrater vil derimot få effekt på den patrilineære strukturen: sannsynligheten for å få en sønn synker, og dersom en del av befolkningen ikke har en sønn vil strukturen svekkes.

5. Modernitet og konvergens

Courbage og Todd hevder at tradisjonelle familiestrukturer endres i løpet av moderniseringen. De vier familiestrukturer mye plass i *A Convergence of Civilizations*, og de bruker mesteparten av den på å diskutere familiestrukturer i muslimske land. Jeg mener at det i tillegg er interessant å sammenligne familiestrukturene i Vest-Europa og Øst-Europa, av følgende to årsaker: for å belyse effekten av familiestrukturer og arveregler på samfunnets utvikling generelt, og for å belyse en vesteuropeisk utvikling spesielt.

Det er vanlig å tenke på den kalde krigens jernteppe som grensen mellom Vest- og Øst-Europa, men det kan være mer fruktbart å studere den sosiale og økonomiske utviklingen over lengre tid. Den vesteuropeiske familiehistorien siden middelalderen skaper nemlig problemer for moderniseringsmodellen til Courbage og Todd. De påstår at massealfabetiseringen starter en prosess som blant annet røsker opp tradisjonelle familiestrukturer, men, som vi skal se, i Vest-Europa virket spesifikke historiske betingelser sammen i endringen av familiestrukturene flere århundrer før massealfabetiseringen begynte. Utviklingen foregikk over en meget lang tidsperiode, og den var på mange måter tilfeldig. Samfunnsaktører og –fenomener unike for Vest-Europa, i første rekke den katolske kirken og føydalismen, spilte viktige roller.

Courbage og Todd drøfter ikke den vesteuropeiske familiehistorien. De beskriver at det fantes ulike kjernefamiliemodeller i land som Frankrike og England før utbruddet av politiske opprør i overgangen til modernitet, men her finnes en brist i påstanden deres. Hvis kjernefamilien alt var en vanlig modell før moderniseringen, vil det nødvendigvis bety at moderniseringen ikke endret familiestrukturen i de to landene. Det betyr at man kan stille spørsmål om hvorfor Vest-Europa brukes som utgangspunkt for en universell modell. Som vi skal se passer den østeuropeiske familiehistorien bedre inn i modellen til Courbage og Todd. Det gjør også den arabiske familiehistorien.

5.1. Familiestruktur, politikk og økonomi i Europa: En spesiell utvikling i vest

Nasjonalstaten vokste frem i Vest-Europa, slik statskapitalismen og det globale handelssystemet også gjorde. Som historikeren Mead (2008: 85-101) påpeker, har sjømakt ligget til grunn for globale handelsimperier i flere hundre år. Den moderne ”maritime orden” ble utviklet på 1600-tallet av nederlenderne. På 1700-tallet overtok Storbritannia ledelsen av det globale systemet, og etter 1945 har USA hatt den.

Maddison (2006: 51) slår fast at et fremtredende trekk ved global historie siden år 1000 har vært en eksepsjonell økonomisk vekst i Vesten. Han kaller perioden fra år 1000 til 1820 ”protokapitalistisk” og viser at veksten i Vesten har vært uten historisk sidestykke siden 1820. I likhet med resten av verden sakk Øst-Europa akterut økonomisk i forhold til Vest-Europa på 1400-tallet (Berend og Ránki 1974; Lampe og Jackson 1982). Det skyldtes ikke en særegen svak utvikling i Øst-Europa, men snarere en eksplosiv utvikling i vesteuropeiske land, ledet av Nederland og England (Chirot 1991).

Land i resten av verden har vært nødt til å finne plassen sin i det europeiske systemet. Halliday (2005: 261-303) understreker at det også gjelder landene i Midtøsten, og han påpeker at samme strukturelle mønster fortsatt finnes i globaliseringens alder. Det interessante med utviklingen i Europa er at Øst-Europa ligger i den vestlige utkanten av det store eurasiatiske området som har vært dominert av en patrilineær familiestruktur. Det vil si at Midtøsten og Øst-Europa i generelle trekk har hatt den samme familiestrukturen, med eneste forskjell at blodsbeslektede ekteskap tradisjonelt er vanlig i Midtøsten og nesten helt fraværende i Øst-Europa.

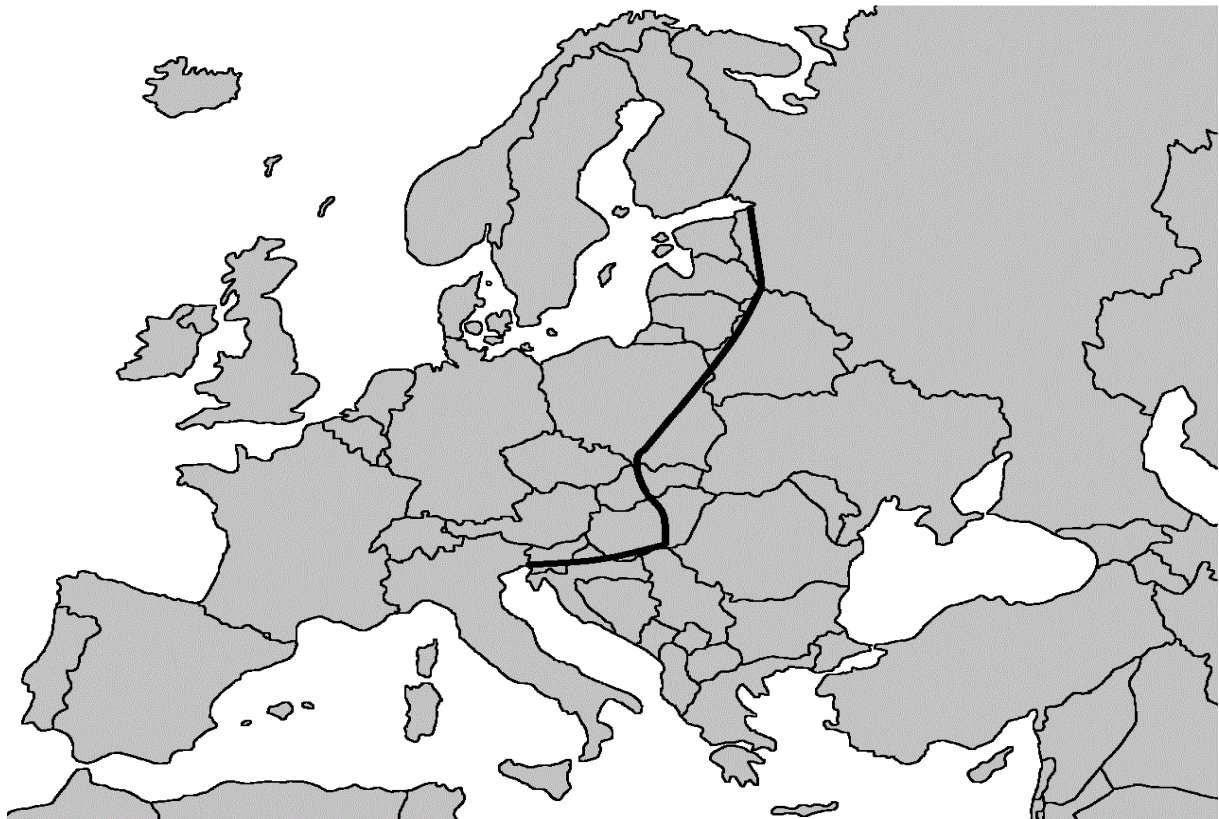
Tyskeren Gustav von Ewers var på 1800-tallet den første akademikeren som påpekte at familiekollektiver utgjorde grunnlag for sterke slektslinjer i de slaviske områdene i Europa (Szołtysek og Zuber-Goldstein 2009). To franskmenn bygget på den kunnskapen: Frédéric Le Play (1871) populariserte ideen om et skille mellom familier og husholdninger. Marc Bloch (1966 [1931], 1989 [1939]) diskuterte familie i forbindelse med organiseringen av jordbrukssamfunn, og han konkluderte med at kjernefamilien var et særskilt vesteuropeisk fenomen. Tyske Werner Conze (1940) bekreftet skillet mellom germanske og slaviske områder i sine studier av hviterussiske og litauiske jordbrukssamfunn. Det er verdt å se nærmere på disse argumentene.

John Hajnal (1965) har gjort dette i sin klassiske kategorisering av familiestrukturer i Vest- og Øst-Europa. I sin beskrivelse av det såkalte ”europeisk ekteskapsmønsteret”, trekker Hajnal en forestilt grense gjennom det østlige Europa fra St. Petersburg i Russland til Trieste i Italia (se figur 5C for min fremstilling).

Hajnal forklarer at ekteskapsmønsteret i Vest-Europa skyldes blant annet at gjennomsnittlig alder ved første ekteskap var høy for begge kjønn - 26 år for menn, 24 år for kvinner - og at ekteskapet ikke var like universelt som samlivsform sammenlignet med andre deler av verden (minst 10 % av kvinnene giftet seg aldri). I områder med patrilineær familiestruktur er ekteskap så godt som universelt, og kvinner gifter seg tradisjonelt i ung alder. Det ”europeiske ekteskapsmønsteret” skyldtes i første rekke at man måtte ha økonomiske ressurser til å etablere en ny husholdning.

Mange måtte vente på arv for å få slik økonomisk uavhengighet. Dette påvirket fødselsratene også, for utenomekteskapelige fødsler var sjeldne. Og fordi ekteskapet var den viktigste reguleringsmekanismen for fødsler, ble fødselsratene moderert av at det var vanlig å gifte seg sent (Henry 1976; Inaba 1996; Livi-Bacci 2000; Flinn 1981).

Figur 5A. Kart, Hajnal-linjen fra St. Petersburg i Russland til Trieste i Italia

Kilde: Basert på Hajnal (1965).

Hajnal har blitt kritisert av noen for å bruke overdrevne forenklinger i sine kategoriseringer av ekteskapsmønstre (Kraeger 1986), men spesialister antar at det ikke fantes mange flere typer familiemodeller i Europa (Faragó 1998: 173; Gruber og Szołtysek 2011; Plakans 1995). Den demografiske todelingen av kontinentet må betraktes som en forenkling, men i generelle trekk stemmer den (se også Coale og Treadway 1986). Hajnal trodde at det europeiske mønsteret ble etablert på 1400- eller 1500-tallet, men årsakene må spores lengre tilbake i tid.

Politikk, ære og blodfeider var naturlige deler av familielivet i middelalderen. En vanlig *familia* i Vest-Europa bestod av et ektepar og deres barn, men husholdningen kunne i tillegg romme andre slektninger, så vel som tjenere og andre personer utenfor slekten (Smith 2005: 86-87). Uansett sammensetning var et vanlig mål for familier å opprettholde sin sosiale status fra én generasjon

til den neste. Statusen var i stor grad avhengig av tilgang til rikdom, først og fremst jordeiendom (Davies og Fouracre 1995). Hvordan arv skulle overføres var av strategisk betydning. På 1100-tallet overførte ofte konger, prinser og aristokrater i Nordvest-Europa eiendom til sin eldste sønn (Smith 2005: 141-145; Fauve-Chamoux 1995; Bertocchi 2006). Prinsippet om primogenitur – førstefødselsrett – har sin opprinnelse her. Sjansene for kjekling var store, og søsken konkurrerte ofte om å være foreldrenes favoritt¹⁹. Andre mannlige slektninger enn hans søsken kunne også ha ønske om å sikre seg deler av en manns eiendom (Arjava 1996).

Arvepraksis varierte fra sted til sted gjennom Vest-Europa, men noen generelle trekk er klare; 1) arveretten var forbundet med hvilket forhold foreldrene hadde til hverandre, 2) reglene for å arve jord var annerledes enn for å arve bevegelig eiendom som storfe, smykker eller slaver, 3) eiendom kunne deles mellom flere barn, selv om den ofte ble ulikt fordelt og fra 1000-tallet av oftere fordelt etter prinsippet om førstefødselsrett, 4) konger, slekt og kirke hadde interesser når arv skulle fordeles, 5) mannens rett til arv var universell, men kvinnens rett varierte fra sted til sted (Smith 2005: 35-36, 112-138).

Romerretten hadde meget stor innflytelse på kanonisk og sivil lov i middelalderen. Den romerske praksisen spredte seg også til områder hvor ”barbariske” germanske stammer bosatte seg; fastlands-Europa nord for Alpene og angelsaksiske England. Blodsbånd var her i konkurranse med kongelig og kirkelig makt og formelle rettslige prosesser i organiseringen av det sosiale livet. Det fantes et vidt spekter med lokale forskjeller i praksis, men med to fellestrekk: rett til privat, individuelt eierskap av eiendom var balansert med slektens interesser. Slektsfolk kunne for eksempel gjøre krav på eiendom som skulle selges eller doneres til utenforstående personer. Germanerne var påvirket av romersk lov ved at de brukte nedskrevne regler for arv og dokumentasjon. Menn kontrollerte det meste av jorden, og mannens slektninger gjorde ofte krav på en enkes arv. Tilgang til jord kunne skaffe kvinner rikdom og innflytelse, men aldri institusjonalisert makt eller autoritet. I dokumenterte tilfeller hvor kvinner gav eiendom i arv, gjorde de det enten som nonner eller enker, aldri som koner eller døtre (Smith 2005: 112-138).

Jack Goody (1983) hevder at spredningen av kristendommen førte til et definitivt skifte vekk fra den kommunitære familiestrukturen i Vest-Europa. Kirken var tidlig løst organisert i Romerriket, men det endret seg da keiser Konstantin konverterte til kristendommen tidlig på 300-tallet. Han fjernet restriksjoner på kirkens aktiviteter, gav prestene privilegier og makt, og ble selv kirkens ordstyrer. Kirken fikk etter hvert stor institusjonell makt. Den fikk dessuten tillatelse til å ha

¹⁹ Mannlige søsken som ikke skulle arve måtte derfor ofte søke karriere i militæret, kirken eller politiske myndigheter.

eiendom, og utviklet følgelig større interesse for materiell rikdom. Etter oppløsningen av det vestlige romerriket (i år 476) ble den katolske kirken gradvis Vest-Europas mest sentraliserte og sterkeste politiske institusjon. Biskopen ble mektigere enn keiseren, og hans formelle politiske uavhengighet ble erklært i Wormskonkordatet i 1122. En konsekvens av denne erklæringen var at oppfatningen om at konger var oppnevnt av Gud ble svekket, selv om de fortsatt forsøkte å kontrollere eller styre kirken i flere århundrer.

Goody argumenterer for at kirken var pådriver for store samfunnsendringer i tidlig middelalder. Den angrep slektsgruppens posisjon i samfunnet ved å forby adopsjon, flerkoneri, konkubinat, levirat²⁰, skilsmisse, og muligheten til å gifte seg på nytt. Kirken forbød også ekteskap mellom slektninger, og begrenset dermed foreldrenes mulighet til å arrangere ekteskap. Kirken fremmet idealet om et uoppløselig ekteskap mellom mann og kvinne, og geistligheten var mot alle andre former for ekteskap. Goodys påstand om at kirkens endringer forandret det sosiale livet støttes av Korotayev (2003). I en studie av 356 samfunn i Eurasia og Afrika finner han at de samfunn som i minst grad er organisert rundt klaner og stammer finnes i områder som har vært kristne i minst 500 år. Påstanden om at den katolske kirken skapte det første bruddet med tradisjonell stamme-lovgivning i Vest-Europa ser altså ut til å ha noe for seg (verken den bysantinske kirken i det østlige romerriket eller noen muslimske religiøse myndigheter forsøkte å endre eksisterende tradisjonelle lovverk på denne måten i sine områder).

Ifølge Goody var ulike tradisjoner som ble forbudt av kirken i middelalderen faktisk lovlig på Jesu tid, og derfor hevder han at kirkens standpunkter var motivert mer av materielle interesser enn av teologiske hensyn. Ekteskap mellom slektninger, levirat, konkubinat, adopsjon og skilsmisse var ”arvestrategier” som slektsgruppene brukte for å beholde eiendom under sin kontroll. Grunnet høy dødelighet og en risiko for ikke å ha en mannlig arving, ble ulike ordninger benyttet for å produsere arvinger. Men kirken kuttet systematisk alternative muligheter for å overføre arv til neste generasjon utenfor ekteskapsinstitusjonen, samtidig som den gjerne mottok donasjoner. Bremmer og De Jong (1989) stiller spørsmål ved Goodys påstand om at kirken hadde en så klar strategi allerede i tidlig middelalder, selv om de mener at det definitivt var tilfelle på 1000-tallet. Et flertall av befolkningen var knyttet til kirken og kristendommen gjennom rituelle handlinger i hverdagslivet i forbindelse med fødsel, ekteskap og død. Det var vanlig å gi kirken gaver, for å sikre både jordisk suksess og frelse i det neste livet. Kombinasjonen mellom romersk lov og kristen moral skar etter hvert gjennom lokal praksis overalt i den vestlige kristenhet. Kirken hadde mye å tjene på at kristne mennesker døde uten å ha arvinger, og den samlet i løpet av noen

²⁰ At en mannlig slektning av en avdød mann gifter seg med enken hans.

århundrer materiell rikdom i store mengder. Herlihy (1962) beregner at den katolske kirken eide omtrent 30 % av jorden i dagens Italia, Frankrike og Tyskland i år 850. En konsekvens av denne oppsamlingen av eiendom ble, som Fukuyama (2011: 265) påpeker, at kirken innførte sølibat for prestene med mål om å begrense korrupsjon. Prestene skulle være lojale til kirken.

Kirkens sosiale og politiske innflytelse svekket klanstrukturen, men føydalismen knekket den. I patrilineære samfunn skilles ulike slektsgrupper ved å spore slektslinjen ned til én mannlig forgjenger, men ifølge Marc Bloch (1989) var den praksisen forsvunnet i området der føydalismen vokste frem på 800- og 900-tallet - mellom elvene Loire og Rhinen.

Føydalismen var en konsekvens av behovet for et alternativ til slekten som basis for den sosiale solidariteten og samfunnsorden. Oppløsningen av det vestlige Romerriket og forfallet av de store byene førte til desentralisering av makt, og folk ville ha beskyttelse mot vilkårlige hendelser som kunne ramme dem. Sentraliseringen av makt i Vest-Europa i middelalderen skyldtes behovet for myndigheter som kunne opprettholde lov og orden i samfunnet²¹ (Fukuyama 2011: 270-272).

I de fleste delene av Europa utgjorde bøndene minst 90 % av befolkningen, men som gruppe stod de under geistligheten og krigeraristokrater i føydalismens samfunnshierarki. I høymiddelalderen var jord eid av enten godseiere eller kirke, med begrenset uavhengighet for bønder. Godseiere og lensherrer var knyttet til hverandre av gjensidig plikt. Bønder var knyttet til godseiere på samme måte. Et grunnleggende element var forholdet mellom patron og klient, en samfunnsmessig arv fra romertiden (Qviller 1998; Bagge 2004; Herlihy 1962).

Godseierne fikk administrativ og juridisk makt over småbøndene, og de organiserte både jord og bondefamilier for å oppnå en størst mulig økonomisk gevinst. Et hovedmål for godseierne var å opprettholde eller øke eiendomsmengden under deres kontroll. Da måtte småbøndenes gårdsbruk arves av én person, slik at eiendommen ikke ble delt i arveoppgjør. Godseierne insisterte på at arven skulle ordnes tydelig og forutsigbart. Overhodet i husholdningen måtte pensjonere seg når han ikke lenger greide å gjøre arbeidet han var forpliktet til. Gården ble da arvet av hans utpekte etterfølger, som ikke kunne gifte seg før han overtok den. Skikken for kollektiv arv forsvant helt i løpet av perioden 1500-1800. Jord ble i stedet arvet av én person, mens andre arvinger kunne motta penger eller bruksrett til jorden (Bertocchi 2006; Gaunt 1987; Habakkuk 1955).

På den iberiske halvøyen ble ulike arveregler praktisert. Noen steder fikk sønner og døtre kun medgift i form av penger, dyr, eller bruksrett til jord. Andre steder ble jord og annen eiendom

²¹ Kirkens legitimitet hvilte på evnen til å være samfunnets normstyrer. Men også statenes legitimitet og autoritet kom fra evnen til å håndheve samfunnets lover og regler. Her er kilden til politisk ansvarlighet. Senere ble kriger og behov for skatteinntekter pådriveren for politisk utvikling og statlig sentralisering i Vest-Europa.

delt likt mellom arvinger av begge kjønn. Noen steder hadde mannlige arvinger forrang, andre steder kvinnelige arvinger (Brettell 1991; Pina-Cabral 1991; Fauve-Chamoux 1995). Generelt tilhørte eiendom individer, ikke slektsgrupper.

Hustjenere var også en del av det føydale systemet. De var ofte bondebarn som ikke skulle arve gården. Dersom det ikke var behov for deres arbeidskraft kunne de tjene penger ved å arbeide på andre gårdsbruk. At en betydelig andel unge mennesker arbeidet utenfor familiens gård ga dem muligheter for større økonomisk uavhengighet, i tillegg til at det ble vanlig for mange å arbeide utenfor hjemmet sitt. Tjenere var dessuten forpliktet til ikke å gifte seg. Alt dette la til rette for fremvekst av en moderne sosial struktur, karakterisert av høyere snittalder ved første ekteskap, av en forbindelse mellom arv og ekteskap, og av større individuell uavhengighet²² (Kaser 2002; Mitterauer 2003: 35-49).

Kristning og fremveksten av føydalisme var politiske fenomener som brøt opp klanstrukturen i Vest-Europa. Eller, som Henry Maine (1875) kalte det, til skiftet fra "status til kontrakt": fra en samfunnsordning hvor menneskets status avhenger av tilknytningen til tradisjonelle grupper, til moderne samfunnsordninger hvor mennesket er et mer autonomt individ som inngår kontrakter etter egen vilje²³. Slektskap hadde betydning også for middelalderens europeere, men mest for konger og aristokrater som skulle sikre følgeretter og eiendom. Generelt stod europeere friere når de skulle gi arv; de måtte ikke skaffe tillatelse fra en stor slektsgruppe. Courbage og Todd hevder at familiestrukturen endres i moderniseringen, men oppløsningen av klanstrukturen i Vest-Europa begynte lenge før massealfabetiseringen. I sin drøfting av politiske institusjoners opprinnelse understreker Fukuyama at individualisering i familien er grunnlag for all frihet, og at moderne stater vokste frem i samfunn hvor individet allerede hadde en viss frihet. Fukuyama (2011: 28-29 og 230-231) påpeker at en viktig dimensjon i Vestens utvikling består av etableringen av samfunnsinstitusjoner som overstyrer naturlige kommunitære instinkter hos mennesket. Det er individualismen som har utviklet seg over tid, ikke de kollektive instinktene²⁴.

I den moderne vestlige samfunnsmodellen finnes det nødvendige rommet for individuelt initiativ som skaper utvikling, parallelt med en sosial sikkerhet som garanterer overlevelse. Den balansen

²² Som Willenbacher (2003) sier, familieeiendommens "jernlenke" ble brutt, ved at den utvidede slektsgruppens rettigheter ble begrenset. Arv og eiendom ble i større grad et individuelt anliggende.

²³ Macfarlane (1978) viser at noen foreldre inngikk såkalte "maintenance contracts" med barna i Storbritannia alt på 1200-tallet, for å sikre seg mot å bli sparket av eiendommen når den var arvet av barna.

²⁴ I lys av dette er det ikke overraskende at filosofiske konsepter om individets plass i verden ble utviklet i Vesten i opplysningstiden. Jean-Jacques Rousseau, Thomas Hobbes og John Locke utviklet for eksempel konsepter om at mennesket i naturtilstanden eksisterer som et isolert vesen i verden, og at mennesker inngår samfunnskontrakten for å unnslipe naturtilstanden. Den oppfatningen ble kritisert av Henry Maine på 1870-tallet. Hans kritikk baserer seg på at mennesket også i sin primitive tilstand er del av et samfunnskollektiv, selv om det kan være små grupper.

er sjelden i et historisk perspektiv, og den er åpenbart ikke enkel å bringe frem. For å belyse hvordan arv og familiestruktur kan ha påvirket den økonomiske og politiske utviklingen i Vest-Europa er det nyttig å undersøke utviklingen i Øst-Europa. Der var en patrilineær familiestruktur dominerende frem til 1900-tallet, slik den har vært i Midtøsten.

5.2. Familiestruktur, politikk og økonomi i Europa: Et mindre pluralistisk øst

Germansk kolonisering østover fra 1000-tallet til 1300-tallet skapte en ”overgangssone” langs Hajnal-linjen i det sentrale og østlige Europa, hvor det føydale prinsippet om primogenitur ofte erstattet det unilaterale prinsippet om lik rett til arv for mannlige slektninger. Den patrilineære tradisjonen overlevde i det østlige Kroatia og Ungarn, i Slovakia, Hviterussland og Ukraina, mens germansk kolonisering førte med seg nye arvelover i det meste av Polen og de baltiske områdene, i Tsjekkia, Slovenia, og vestlige deler av Ungarn. Det var også tilfellet i de vestlige delene av Kroatia. Årsaken er at Kroatia hadde vært under venetiansk kontroll og innflytelse av romerretten i lange perioder (Kaser 1996; Tomasevich 1955).

Det føydale systemet i Øst-Europa vokste frem fra 1500-tallet, på samme tid som bønder i Vest-Europa ble friere. Store gods ble etablert, og storparten av jorden kom under de store godseiernes kontroll. Østeuropeiske bønder mistet mye av sin uavhengighet. Adelen bremsset fremveksten av uavhengige og sterke bynæringer, blant annet ved å presse fyrstene til å legge ned restriksjoner. Adelen drev ofte handelen selv og hadde et stort behov for arbeidskraft. Lav befolkningstetthet gjorde at mange bønder ville flytte (eller flykte), derfor forsøkte adelen å pålegge dem arbeidsplikt i stedet for å avkreve skatter og avgifter. Godseierne hadde betydelig politisk makt, som de kunne bruke mot statlige maktinstitusjoner. Bøndene maktet ikke å samle seg og få kastet av seg adelsmakten. Men adelen var "stagnasjonens seierherre" (Kaser 2002; Seim 1994: 41-45).

I Vest-Europa rev handelsfolk til seg politisk makt og kunne utfordre adelens privilegier. Det vi i dag kaller konstitusjonelt styre oppstod i Vest-Europa som konsekvens av maktbalansen mellom jevnbyrdige politiske aktører og behovet for kompromisser. Dette er grunnlaget for de moderne liberaldemokratiene (Fukuyama 2011: 325). Huber, Rueschemeyer og Stevens (1993) hevder at utviklingen i Øst-Europa ikke ble like demokratisk som i Vest-Europa på grunn av at landeiere enklere kunne beholde makten.

Tilgjengelig empirisk materiale for Øst-Europa tyder på at det mellom år 1500 og 1900 eksisterte ulike varianter av ett arvesystem, i motsetning til en mer pluralistisk virkelighet vest for Hajnal-linjen. Dette før-moderne systemet hadde vært praktisert siden slaviske stammer vandret inn og

bosatte seg i Øst-Europa på 600-tallet, og det var basert på lik fordeling av arv mellom mannlige slektninger. Kvinner stod uten rettigheter til verken arv eller eiendom. Med andre ord et klassisk patrilineært system. Husholdningen bestod av slekt og av inngiftede kvinner, og den var identisk med arbeidsgruppen. Østeuropeiske samfunn fortsatte lenge å være mer rigid organisert enn vest for Hajnal-linjen. Dette tradisjonelle familiesystemet overlevde frem til slutten av 1800-tallet, da man begynte å endre på lovverket. Lovendringene fikk ingen effekt før midt på 1900-tallet, men siden har like rettigheter til arv for menn og kvinner også vært standard der (Kaser 2002).

Områdene hvor Hajnal observerer et ”europeisk ekteskapsmønster” sammenfaller med områdene som lå under den katolske kirkens autoritet etter *det store skisma* i 1054²⁵. Dette har vist seg å være relevant i forbindelse med fødselsrater i Vest-Europa, men er også interessant i forbindelse med påstanden til Courbage og Todd om at den østeuropeiske familiestrukturen produserer egalitære verdier. Ifølge Inglehart (2007) viser spørreundersøkelsen *World Value Survey* at det blir lagt mindre vekt på selvrealisering i østeuropeiske land med en ortodoks religiøs tradisjon, enn i land med katolske eller protestantiske kulturtradisjoner, uansett om det er i middelinntekts- eller lavinntektsland. Han tror det skyldes en sekulær kommunistisk arv i Øst-Europa, men Courbage og Todd vil i stedet hevde at både kommunitære verdier og politisk kommunisme skyldes den patrilineære familiestrukturen. Det er også interessant at landene langs Hajnal-linjen (som deler det patrilineære Øst-Europa fra det pluralistiske vest) ligger i en slags mellomposisjon mellom disse to verdiene; altså mellom de vesteuropeiske landene på den ene siden og de østeuropeiske landene på den andre.

5.3. Konklusjon

Familiestrukturer er viktige i moderniseringsmodellen til Courbage og Todd. De påstår for det første at den tradisjonelle familiestrukturen i et samfunn endres når fødselsraten synker. For det andre hevder de at det er nyttig å studere tradisjonelle familiestrukturer for å forstå tilblivelsen av moderne samfunn, fordi strukturene produserer verdier som ”aktiveres” av alfabetisering.

Min drøfting her avdekker ulike utviklingsforløp i Vest- og Øst-Europa. Årsaken til at jeg ønsker å trekke inn den europeiske familiehistorien er at Courbage og Todd ikke drøfter den. De hevder at alfabetiseringen og fallet i fødselsrater endrer tradisjonelle familiestrukturer, men her kommer det frem at oppbruddet av den kommunitære klanstrukturen i Vest-Europa startet i middelalderen - i god tid før massealfabetiseringen på 1700- og 1800-tallet. Forløpet i Vest-Europas utvikling

²⁵ Den formelle oppdelingen av Romerrikets statskirke, som permanent etablerte den romerskkatolske kirken i Vest-Europa og den ortodokse kirken i Øst-Europa.

passer altså ikke med deres universelle modell. Den spesifikke europeiske konteksten gjør også at man bør stille spørsmål om hvorfor nettopp Vest-Europa bør brukes som modell for en påstått universell prosess.

I Øst-Europa og Nord-Afrika/Midtøsten passer utviklingen bedre inn i modellen til Courbage og Todd. Der har massealfabetisering skjedd mens tradisjonelle familiestrukturer har vært på plass. En sammenligning av disse to områdene med Vest-Europa er interessant på grunn av at de har en patrilineær familiestruktur til felles. Som vist i kapittel fire er slike strukturer meget normstyrte og legger begrensninger både på enkeltpersoners muligheter og på samfunnets dynamisme. En lærdom fra dette kapitlet er at sosiale strukturer kan endres, men at det skjer langsomt. Modernisering skjer trinnvis, og kan ikke bare innføres ved politiske vedtak. I vestlige land har gradvis individualisering ledet frem til samfunn hvor selvrealisering er en viktig verdi, mens individets familieforpliktelser fortsatt er meget sterk i arabisk kultur. Med tanke på at individualiseringen i Vesten begynte lenge før massealfabetiseringen og fallet i fødselsraten til sitt moderne nivå, er det grunn til å stille spørsmål ved Courbage og Todds påstand om at alfabetisering og fallende fødselsrater vil føre til en kulturell konvergens (eventuelt vestliggjøring, ettersom deres modell er Frankrike).

6. Politisk oppvåkning og overgangskriser

Alfabetisering og fallende fødselsrater er nøkkelvariablene i modellen til Youssef Courbage og Emmanuel Todd; alfabetiseringen gir støtet til en bred moderniseringsprosess, som nedgangen i fødselsrater er symptom på. Prosessen representerer overgangen fra det tradisjonelle samfunn til det moderne samfunn. Courbage og Todd mener at utviklingen av den universelle menneskelige evnen til rasjonell tenkning er pådriveren for prosessen.

De to demografene har et optimistisk grunnsyn på moderniseringen. Men de advarer samtidig mot at overgangen til modernitet ikke er problemfri. Ifølge dem er nemlig ”overgangskriser” en vanlig konsekvens av utviklingen. For å illustrere trekker de inn Émile Durkheims teori om anomi – normoppløsning. Ifølge Courbage og Todd fører alfabetisering og rasjonalisering til normoppløsning på to områder: 1) religionen mister sin funksjon som ordensskaper i samfunnet, 2) tradisjonelle familiestrukturer svekkes. Overgangen er ofte turbulent, før en ny samfunnsorden er etablert. Basert på sin observasjon av alfabetisering og fall i fødselsrater, fremholder Courbage og Todd at Midtøsten er i overgangskrisen nå. Derfor mener de at religiøs fundamentalisme kun er et midlertidig fenomen, og at den slett ikke er uttrykk for en gryende sivilisasjonskonflikt.

Til tross for at alfabetisering, fødselsrater, religion og familiestrukturer er de viktigste variablene i moderniseringsmodellen til Courbage og Todd, trekker de inn tilleggsvariabler som kan virke inn på prosessen: økonomi, geografi, kulturell utveksling og nasjonalistiske konflikter. Men det finnes én viktig forskjell i bruken av variablene: alfabetisering, fødselsrater, religion og familiestrukturer har en konsistent plass i analysen, mens økonomi, geografi og konflikter dras inn for å forklare unntak fra prosessens forløp.

6.1. Alfabetisering, sekularisering og anomi

Courbage og Todd ”måler” moderniseringsgraden ved å studere ratene for alfabetisering og for fødselshyppighet. Det er alfabetisering som er deres uavhengige variabel. De hevder nemlig at alfabetisme åpner veien til et rasjonalitetsbasert samfunn. Utviklingen av menneskets evne til rasjonell tenkning fører ifølge de to demografene til en omfattende endring i den tradisjonelle samfunnsformen, hvor religion og familiestruktur er hovedkildene for normene som regulerer samfunnet. Courbage og Todd advarer mot at alfabetiseringen ofte fører til stor sosial uro, på grunn av en midlertidig normoppløsning før moderne og sekulære regimer er etablert.

Courbage og Todd knytter moderniseringskonseptet sitt til opplysningsidealer som utdanning og rasjonalisering. De viser til at Stone (1969) drøftet alfabetisering i forbindelse med borgerkrig i

England på 1640-tallet, og argumenterer for at dette er et allmenngyldig historisk fenomen. Det forsøker de å vise ved å hevde at revolusjonene i Frankrike, Russland og Kina er gode eksempler på samme prosess. Ifølge de to demografene er tysk nazisme, japansk fascisme og folkemord i Rwanda andre eksempler på den samme prosessen: alfabetisering og fallet i fødselsrater fører til uro. De hevder at overgangskrisen nå rammer muslimske land, og at religiøs fundamentalisme er symptom på svekket religiøsitet, nettopp fordi den oppstår for å styrke religiøsiteten igjen. Men ifølge Courbage og Todd er fundamentalismen bare et midlertidig fenomen; tradisjonell tro blir til slutt offer for moderniseringen. Forbindelsen mellom alfabetisme og politisk uro tilskriver de Stone. Men grunnlaget for argumentet om overgangskrisen er Durkheims teori om anomi.

Durkheim skiller mellom "siviliserte" og "primitive" samfunn i utviklingen av teorien om anomi. Han hevder at primitive samfunn reguleres av kollektive moralske normer, primært av religion. Siviliserte samfunn kjennetegnes av et ønske om fremskritt, også for enkeltpersoner. Mer fremtredende individualisme har imidlertid en pris, og den prisen er anomi: mennesker blir mindre integrert i fellesskap og atferden reguleres i mindre grad av kollektive normer. Ifølge Durkheim lå anomi til grunn for den økende selvmordshyppigheten i industrialiserte land på 1800-tallet.

Durkheim levde fra 1858 til 1917, i brytningstiden mellom tradisjonelle, europeiske jordbruks-samfunn og den rasjonalitetsbaserte, individualiserte industrikapitalismen. Han ville derfor bruke den vitenskapelige metoden til å forstå endringene i samfunnet han selv var en del av. Courbage og Todd interesserer seg også for overgangen fra tradisjonelle samfunn til modernitet, men de hevder å ha identifisert en universell prosess som berører alle samfunn.

I denne prosessen hevder Courbage og Todd at alfabetisering og fall i fødselsrater, enten hver for seg eller i kombinasjon, medfører generell desorientering, som i sin tur fører til overgangskriser. Alfabetisering medfører en midlertidig normoppløsning fordi: 1) at autoriteten til foreldre som er analfabeter svekkes når barna lærer å lese, 2) at autoriteten til en mann over hans hustru svekkes når hun lærer å lese og vil praktisere barnebegrensning, og 3) alfabetisering betyr rasjonalisering, med en påfølgende svekkelse av religionens ordensskapende funksjon.

”Religiøse kriser” er et uttrykk for sekularisering, ifølge Courbage og Todd. De hevder at ikke bare alfabetisering er en forutsetning for modernisering, men at religiøse kriser også er det. De beskriver religionens to hovedfunksjoner i samfunnet slik: 1) religion gir livet mening for enkeltmennesker, og oppmuntrer til reproduksjon som del av den ”guddommelige planen”, 2) religion

er kilde til ordensskapende normer som regulerer det samfunnets sosiale liv²⁶. Det er det andre punktet som forstyrres av moderniseringen: "One might today call oneself a Christian and a believer and not follow the Vatican's prescriptions in matters of sexuality, family norms, relations between men and women, or the education of children (2011: 14).

Alfabetisering medfører altså sekularisering, som en del av "fornuftens utvikling". I sin tur fører den utviklingen til et varig fall i fødselsratene. Fallet i fødselsrater forsterker normoppløsningen, fordi tradisjonelle familiestrukturer blir svekket. Normoppløsningen som skyldes alfabetisering og fall i fødselsrater innebærer en risiko for alvorlig sosial uro fordi den representerer et historisk vannskille: overgangen til modernitet. For Courbage og Todd representerer alfabetiseringen en positiv historisk kraft, men moderniseringen innebærer en så omfattende endring at midlertidige overgangskriser er vanlig før et moderne og sekulært samfunn er etablert.

6.2. "Tankens kraft" og politisk oppvåkning: En universell prosess?

Courbage og Todd kaller den mange århundrelange perioden fra starten på reformasjonen (som ofte dateres til 1517, da Martin Luther publiserte sine 95 teser i Wittenberg) til andre verdenskrig for Europas "mentale modernisering"²⁷. De identifiserer Frankrike som det første eksempelet på sin moderniseringsmodell, hvor alfabetiseringen medførte både et fall i fødselsrater og sosial uro, i form av revolusjonen i 1789 (2011: 24). En nærmere granskning av historien viser at Courbage og Todd peker på en viktig historisk linje, bestående av politiske omveltninger.

Gjennom middelalderen hadde kirken et tilnærmet monopol på det skrevne ord. Det moralske sentrum for den katolske kirkens ideologiske regime var Gud og hans autoritet, og det politiske målet var Guds vilje, dyd og plikt. En gjensidig avhengighet eksisterte mellom kirken, Bibelens tekst og arvelige monarkier: konger påkalte sin "guddommelige rett" til å sitte på tronen, deres regimer ble sanksjonert av kirken, og til gjengjeld fikk kirken kongens beskyttelse. Gay (1966)

²⁶ For å utdype hva dette betyr: Religion oppstår i primitive flokksamfunn og regulerer dem ved hjelp av troen på at døde forfedre har makt over de levende (religiøse spesialister, for eksempel sjamaner, kommuniserer med døde). I primitive samfunn har man kun plikter overfor egne forfedre, ikke for forfedrene til naboen eller høvdingen. I hver husholdning hos oldtidens grekere, romere og indere brant for eksempel en hellig ild, som representerte familien. Ilden skulle aldri slukkes, med mindre slektslinjen døde ut. Ettersom forfedre alltid ble sporet i mannslinjen var det viktig å ha mannlige etterkommere. Hvis en mann døde uten å ha mannlige etterkommere ville linjen mellom hans forfedre og ufødte etterkommere dø med ham (Fukuyama 2011: 59-62). Baker (1979: 26) oppsummerer mannens rolle i slike agnatiske samfunn: "His existence as an individual is necessary but insignificant beside his existence as a representative of the whole". Når samfunn utvikler seg til mer avanserte stadier blir religionen mer kompleks og institusjonalisert. I stammesamfunn bindes for eksempel enkeltpersoner og klaner sammen av religion.

²⁷ Filosofen Bertrand Russell (1945: 492-494) argumenterer for at reformasjonen var starten på opplysningstiden, ved at progressive filosofiske ideer som senere utviklet seg til demokratisk teori hadde utspring i protestantenes ønske om å bryte seg fri fra pavens autoritet.

kaller denne gjensidige avhengigheten for ”den hellige sirkel”, og fremholder at den ble brutt av *les philosophes*, opplysningstidens forfattere, med deres vekt på rasjonell tenkning og på religiøs toleranse²⁸. Historikeren Jonathan Israel (2010) legger også vekt på de intellektuelles rolle i opp-takten til revolusjonene i USA, Frankrike og Nederland i årene 1760-1790. Ifølge Israel var disse tre revolusjonene del av en bølge med dype strukturelle samfunnsendringer, som ligger til grunn for moderne vestlige kjerneverdier som individuell frihet, demokrati og egalitarisme.

Som Jean-Jacques Rousseau påpeker i *Om ulikheten mellom menneskene* (1984 [1755]), har den sosiale ulikheten mellom mennesker sin opprinnelse i etableringen av bofaste jordbrukssamfunn (for ca. ni tusen år siden) og privat eiendomsrett. Bortsett fra det begrensede eksperimentet med demokrati i den athenske bystaten (hvor slaver og kvinner ikke fikk delta) har folkestyre vært en sjeldenhet, frem til den franske revolusjonen i 1789. Revolusjonen innførte det første moderne demokratiet, komplett med tidenes første deklarasjon om menneskets universelle rettigheter. De ble riktignok ikke implementert umiddelbart, men de representerer en viktig fase i utviklingen av moderne menneskerettigheter. I lys av denne innsikten kan den franske revolusjonen betraktes som en revolusjon i ordets rette betydning; det første moderne forsøket på å oppnå universelle menneskerettigheter og sosial likhet (”frihet, likhet, brorskap”)²⁹. Som Dunn (2005: 17) påpeker, har demokrati siden vært et ord og en ideologi med positive konnotasjoner.

For Zbigniew Brzezinski (2012: 26-36) representerer også den franske revolusjonen et viktig historisk brudd. Han beskriver samme historiske linje som Courbage og Todd når han utvikler teorien om ”den globale politiske oppvåkningen”. Brzezinski hevder at dette er en langvarig historisk prosess, som innebærer at den politiske bevisstheten vekkes i befolkninger som har vært passive og under kontroll av en liten elite. Brzezinski er også enig i at økt alfabetisering spiller en rolle i prosessen, ettersom lesekyndighet bidrar til å spre kunnskap i befolkningen³⁰.

²⁸ Kirkens offisielle doktrine begynte å bli utfordret i renessansen. På 1400-tallet gjenoppdaget eksempelvis Poggio Bracciolini diktet *De rerum natura* (Om tingenes natur) av den romerske poeten Lucretius. Han hevdet blant annet at universet fungerer uten innblanding fra guder, at religiøs frykt var skadelig for mennesket, og at masse består av små partikler som alltid er i bevegelse (Greenblatt 2012). Slike ideer ble videreutviklet i den vitenskapelige revolusjonen på 1600-tallet.

²⁹ I essayet *Of the First Principles of Government* (1987 [1742]) spurte filosofen David Hume seg hvorfor det er så enkelt for et fåtall å regjere over store menneskemasser. Han konkluderte med at alle typer politisk myndighet kun er basert på samtykke. Man bør nok innse at politisk autoritet også avhenger av fysiske maktmidler, men Humes observasjon er like fullt gyldig; politiske ordninger kan ikke bestå uten en viss grad av samtykke. Det var nettopp det tradisjonelle politiske samtykket som ble rokket ved i opplysningstiden.

³⁰ Det skjedde gjennom trykking av bøker, pamfletter og andre tekster. I løpet av de atten månedene før utbruddet av revolusjonen i ble det for eksempel publisert minst tusen forskjellige politiske pamfletter i Frankrike. De var ofte forfattet av menn som kom til å dominere de revolusjonære årene, og tok opp politiske, økonomiske og religiøse spørsmål på en lettfattelig måte som gjorde filosofiske ideer kjent utenfor intellektuelle kretser (Schafer 1938).

Han bemerker at gradvis alfabetisering i kombinasjon med nye kommunikasjonsmidler (aviser, radio, fjernsyn, internett) har gjort ”oppvåkningen” til et massefenomen verden over³¹.

Brzezinski mener at en intens nasjonalisme ble første konsekvens av den politiske oppvåkningen, med en kulminering i liberale og nasjonalistiske opprør som startet våren 1848 (”den europeiske våren”). Han hevder så at oppvåkningen i sin tur bidro til at andre masseideologier som fascisme og kommunisme kunne vokse frem, og til en glødende anti-imperialisme i den tredje verden etter andre verdenskrig.

Courbage og Todd, Brzezinski og Israel peker alle sammen på en prosess hvor ”tankens kraft” driver frem strukturelle samfunnsendringer. De hevder ikke at den sosiale strukturen endrer seg og drar med seg ytterligere endringer, slik for eksempel marxister gjør. De hevder i stedet at ideer i seg selv har kraft til å frembringe politiske omveltninger. Med dette utgangspunktet virker det rimelig å beskrive de arabiske opprørene som ”den arabiske oppvåkningen”; det nyligste kapitlet i en lang historisk prosess.

6.3. Andre variabler og Midtøsten: Økonomi, geografi, kulturell utveksling og konflikt

Courbage og Todd presenterte sitt argument om modernisering i muslimske land i 2007, fire år før opprørene brøt ut. De to demografene bemerker at utbrudd av uro alt hadde skjedd i Tyrkia, Libanon, Iran og Algerie, men at en ”destabilisering av det ideologiske regimet” ennå ikke hadde skjedd i land som Egypt, Syria, Jordan, Tunisia og Saudi-Arabia. De trekker inn noen variabler som kan ha forsinket ”den demokratiske revolusjonen” (2011: 21-24). Disse variablene er i stor grad situasjonsbestemte, så jeg nevner dem bare kort her.

6.3.1. Økonomi

Courbage og Todd mener at økonomi kan forklare hvorfor moderniseringen i Midtøsten har blitt bremsset, på grunn av regionens store oljeinntekter: ”Oil wealth has, of course, created special, even abnormal conditions for the control of power by the upper echelons” (2011: 22). For de to

³¹ Midtøsten- og medieeksperten Ghareeb (2000: 416) skrev for et tiår siden at internett hadde et potensial til ”å forme den arabiske regionen på en helt ny måte”. I sin undersøkelse finner Dubai School of Government (2011) at bruk av sosiale medier bidro til opprørene i arabiske land i 2011. Blant annet økte antall Facebook-brukere i flere av landene fra 14,8 millioner i april 2010 til 27,7 millioner i april 2011. Antallet steg 30 % i løpet av de tre første månedene i 2011 – nettopp da opprørene brøt ut. 85 % av respondentene i Egypt og Tunisia svarer at de brukte Facebook som plattform til å organisere demonstrasjoner og spre informasjon i 2011. Undersøkelsen viser at oppfordringer til protest førte til demonstrasjoner i Tunisia, Egypt, Jemen, Bahrain, Libya, Oman, Saudi-Arabia, Syria og Palestina. Under opprørene i Tunisia og Egypt i 2011 ble tilgangen til internett stengt fullstendig av myndighetene (Dainotti et al 2011).

demografene tyder fremveksten av store antall ytterliggående islamister i land som Saudi-Arabia på at alfabetiseringen har effekt, men de tror at kongehuset har vært i posisjon til å forsinke overgangskrisen ved å distribuere oljepenger i befolkningen. De hevder at den samme mekanismen har forsinket prosessen i flere arabiske land, ettersom flyten av oljepenger har gjort det mulig å leve på statlige subsidier og få mange barn uten å ha andre inntekter. Argumentet er plausibelt; olje-prisene falt fra 35 dollar fatet i 1980 til 12 dollar i 1986 (Gately, Adelman og Griffin 1986), og i mange arabiske land skjedde kraftige fall i fødselsratene på 1980-tallet (se UNDESAPD 2011).

6.3.2. Geografi

Courbage og Todd hevder også at geografi kan forsinke prosessen. De sier at beliggenheten til et land i forhold til "de globale utviklingssentrene" spiller en rolle, ettersom alfabetisering sprer seg romlig, det vil si at utviklingen sprer seg gradvis fra et "senter" ut til perifere områder. Derfor hevder de for eksempel at alfabetisering og modernisering skjedde sent i Bretagne og Portugal i Europa, og at land som Marokko, Jemen, Pakistan, og Bangladesh ikke er like moderniserte som andre muslimske land fordi de ligger geografisk i periferien (2011: 3). Denne påstanden støttes i kapittel tre, blant annet av Coale og Watkins (1986) og Bongaarts og Watkins (1996). De finner at demografiske overganger (10 % fall i fødselsraten) først finner sted i både velutviklede provinser i land og i velutviklede land i regioner. Som vi husker kommer generelt alfabetiseringen før den demografiske overgangen.

6.3.3. Kulturell utveksling

Courbage og Todd nevner det man kan kalle en "kulturell utveksling" som forklaring på hvorfor ulike land eller regioner utvikler seg i forskjellig tempo. Som eksempel bruker de utvandring fra Maghreb-land (Marokko, Algerie og Tunisia) til Europa, og fra Egypt til den arabiske halvøyen. De hevder at den nordafrikanske diasporaen i Frankrike, Belgia, Nederland og Tyskland har vært en agent for "europeisk" innflytelse i Nord-Afrika, mens egyptere utvandrer til land som Saudi-Arabia for å jobbe i oljeindustrien og utsettes for en konservativ religiøs ideologi (2011: 52-54). Det er liten tvil om at det har vært store kulturelle forskjeller mellom vesteuropeiske land og de konservative monarkiene ved Persiabukten, og Maghreb-landene har hatt de mest progressive lovene i Midtøsten og Nord-Afrika. Argumentet er dermed plausibelt.

6.3.4. Konflikter

Courbage og Todd trekker frem nasjonalistiske konflikter som en annen forklaring på hvorfor prosessen kan forsinkes. I denne sammenhengen er konflikten mellom israelere og palestinere det beste eksempelet, med sin demografiske dimensjon. Utdanningsnivået blant palestinere er høyt sammenlignet med resten av den arabiske regionen, men fødselsraten er fortsatt blant de høyeste (4,65 i årene 2005-2010). Courbage og Todd trekker dessuten frem det langsomme fallet i fødselsraten i Pakistan som et eksempel på at nasjonalisme kan forsinke prosessen, på grunn av rivaliseringen med nabolandet og den demografiske kjempem India (2011: 81). Det er altså snakk om konflikter hvor partene ser seg tjent med å ha høye folketall, noe som gjør at fødselsraten faller saktere enn den ellers ville gjort.

6.4. Midtøsten-opprørene: et tegn på overgangen til modernitet?

Politiske opprør spredte seg spontant i arabiske land i 2011, etter at gateselgeren Muhammed Bouazizi satte fyr på seg selv i protest mot myndighetene i Tunisia. Statsoverhoder som hadde sittet med makten i to og tre tiår ble tvunget til å gå av i løpet av forbausende kort tid i Tunisia og Egypt. Siden har ledere også blitt kastet i Libya og Jemen, og blitt utfordret i andre land – som Syria. I oppgavens kapittel én bekreftes det at alfabetisering og fall i fødselsrater stort sett skjer slik Courbage og Todd hevder, så opprørene passer som ”overgangskrise” i deres modell.

6.4.1. Den sosiale dimensjonen

Den udiskutable uavhengige variabelen i moderniseringsmodellen til Courbage og Todd er alfabetisering. Alfabetiseringsraten i Midtøsten og Nord-Afrika er blant de laveste i verden, men den har økt kraftig i løpet av de siste tiårene. UNESCOs rapport fra 1957 anslår at hele 85-90 % av de voksne menneskene i Nord-Afrika var analfabeter i 1950, og 75-80 % i Vest-Asia (inkludert Midtøsten). På 2000-tallet er alfabetiseringsraten lavest i de eldste aldersgruppene (eksempelvis under 40 % i gruppen 55-64 år i Egypt, Algerie og Sudan), og høyest i yngre aldersgrupper³² (i alle land i Midtøsten og Nord-Afrika er minst 80 % i aldersgruppen 15-24 år nå lesekyndige). Tallene støtter påstanden fra Courbage og Todd om et generasjonsskille.

Inntrykket av at Nord-Afrika og Midtøsten gjennomgår store endringer bekreftes av deskriptiv statistikk om andre samfunnsforhold: befolkningsveksten har vært meget stor siden 1950, med en

³² Se Tabell A4 i appendiks for en oversikt over alfabetiseringsrater i aldersgruppen 15-24 år.

økning på 400 %³³. Dødelighetsraten for barn under fem år er mer enn halvert, mens forventet levealder har steget fra 55 år til 68,5 år siden 1975. Resultatet er stor vekst i folketallet, særlig i byene. Flere mennesker bor nå i byer enn på bygda, som følge av at tradisjonelle jordbruksamfunn er urbaniserte; regionen er mer urbanisert enn Øst-Asia. FN anslår at 70 % av innbyggerne bor i byer i 2025 (Tabutin og Schoemaker 2005: 515-517, 570-574; Sibai og Yamout 2012).

Innflyttingen til byer bidrar i teorien til nye identitetsmønstre. Men selv om kjernefamilien nå er vanligere, fortsetter familiebåndene å være sterke. Det skyldes delvis bevisst statlig politikk for å opprettholde samfunnets struktur, men er også uttrykk for en motstandsdyktig lokal kultur³⁴. Det er imidlertid uunngåelig at fallet i fødselsrater vil innvirke på regionens patrilineære familiestruktur. Den organiseres omkring mannens slektsgruppe, noe som innebærer at det er nødvendig for alle par å få en sønn. Men når fødselsraten synker til tre barn per kvinne eller lavere reduseres sannsynligheten for å få en sønn. Hvis en stor andel av ekteparene ikke har sønner vil det bety at den patrilineære familiestrukturen svekkes³⁵. Fallet i fødselsrater støtter påstanden fra Courbage og Todd om at den patrilineære familiestrukturen i den nordlige muslimske sonen er i endring. Det passer også inn i teorien deres om normløshet i overgangen til modernitet.

6.4.2. Den religiøse dimensjonen

Courbage og Todd hevder at religiøse kriser er en forutsetning for modernisering, ettersom de er en reaksjon på at sosiale relasjoner i samfunnet endrer seg. Blant annet hevder de at religiøs fundamentalisme er et symptom på moderniseringen, og at ytterliggående islamisme må ses som en ”overgangsideologi” i lys av en periode med normoppløsning (2011: 37-38). Beskrivelsen over av de omfattende sosiale endringene i regionen viser at tolkningen ser ut til å være plausibel.

Parallelt med den økte alfabetiseringen skjedde nemlig en religiøs oppblomstring i arabiske land på 1970-tallet. Oppblomstringen var delvis et sosialt fenomen – som reaksjon på feilslått nasjonalisme og på manglende politiske fremskritt - men også som en konsekvens av statspolitikk: flere statsledere reagerte på fremveksten av islamisme med å organisere en ”offisiell islam” - det vil si en statskontrollert religion. Politiske aktører instrumentaliserte islam, blant annet ved å kontrollere tradisjonelle *ulama*, de islamske juristene som tolker sharialover. Byråkratisering av religiøs læring kvalte den intellektuelle teologiske aktiviteten. De tradisjonelle religiøse autoritetene ble

³³ Se Tabell A5 i appendiks for befolkningsvekst i fjorten land i den nordlige muslimske sonen siden 1970.

³⁴ Søskenbarnekteskap er fortsatt et kulturelt ideal, selv om skikken oppstod blant beduiner, arabiske nomader, før etableringen både av islam for 1400 år siden og av bofaste samfunn (som nå er vanlige i arabiske land).

³⁵ Algerie, Marokko, Tunisia, Iran, Bahrain, Kuwait, Libanon, Qatar, Tyrkia og De Forente Arabiske Emirater, ifølge tall fra UNDESAPD (2011). Iran har den laveste raten med 1,77.

som en konsekvens svekket. Kampen om religiøs innflytelse betyr at verken stat eller islamister har monopol på tolkningen av islam. Ifølge Lapidus (1997) er moderne islamistgrupper både en reaksjon på moderniteten – for eksempel på statlig sentralisering og utvikling av kapitalistisk økonomi – og et kulturelt uttrykk for modernitet. Ytterliggående islamister har brukt vold for å oppnå politiske mål, men, som de franske islam-eksperterene Roy (2004: 38-100, 158-200) og Kepel (2002: 1-60, 254-298) påpeker, avtok den trenden på 1990-tallet.

På 1970- og 1980-tallet var sekulære muslimske regimer et mål for ytterliggående islamister, som forsøkte å infiltrere militæret og var i hard kamp med regjeringens sikkerhetsstyrker i land som Algerie og Egypt. Men deres brutale fremferd gjorde at potensielle sympatisører vendte seg mot dem og mange av de ytterliggående islamistene innså at slaget var tapt på 1990-tallet. Noen av dem bestemte seg imidlertid for å føre internasjonal hellig krig. Basert på en misoppfattet tro på at ”hellige krigere” drev Sovjet ut av Afghanistan på 1980-tallet (noe afghanerne selv klarte) ble al-Qaida etablert. Sjefstrategen Ayman al-Zawahiri trodde at man i større grad skulle mobilisere muslimene til forsvar av *ummah* (muslimenes fellesskap) mot ”islams fiender” (av ham definert som USA og Israel). Al-Qaida fronter ikke hele islamistbevegelsen, men representerer kun en voldelig strømning i en kompleks bevegelse som preges av interne uenigheter (se Gerges 2005 og Kepel 2008 for en detaljert drøfting).

Jihad, eller hellig krig, har vært et omstridt punkt siden al-Qaidas terrorangrep og massedrap av sivile amerikanere i 2001. Tradisjonelt har det vært konsensus blant islamske jurister om at hellig krig er en defensiv, kollektiv plikt for muslimer – som betyr at mange gir tillatelse til å bekjempe okkupasjoner av muslimske land. I den religiøse oppblomstringen siden 1970-tallet har en liten minoritet av ytterliggående islamister hevdet at hellig krig er nødvendig mot alle som utfordrer ”Guds suverenitet”. De ønsker å rense islam for kulturelle innflytelser fra ”dårlige” muslimer og fra Vesten (Gerges 2005: 4-10; 80-84; Roy 2004: 232-289).

En konsekvens av den religiøse oppblomstringen har vært terrorangrepene mot vestlige mål. En annen konsekvens har vært ”konkurransen” mellom sjia- og sunni-islam. Kløften mellom de to tolkningene av islam har eksistert siden 600-tallet, og ble forårsaket av uenigheter mellom sjia og sunni om hvem som skulle være profeten Muhammeds rettmessige etterfølger (han hadde ingen overlevende sønner). I løpet av de siste tiårene har motsetningene mellom sjia og sunni blusset opp igjen. I teorien knyttes muslimer sammen av deres religiøse tro, men sekteriske konflikter krever mange muslimske ofre. Islamister har gjennomført en håndfull terrorangrep med mange sivile ofre i vestlige land, men de angriper også ofte andre muslimer.

Siden 1973 har kongehuset i Saudi-Arabia brukt oljepenger på å spre en meget konservativ art av sunni-islam (landets ambassader har egne avdelinger som driver med slik finansiering). De aller fleste militante islamistgrupper er sunni – inkludert al-Qaida og Taliban – men gruppene har ikke nødvendigvis samme politiske mål. Siden revolusjonen i 1979 har iranske ledere på sin side forsøkt å eksportere et revolusjonært merke av sjia-islam. Bare i Iran, Irak, Bahrain og Aserbajdsjan er sjiaene i flertall. I mange land har de verken tillatelse til å organisere seg eller til å praktisere sin religion, men den iranske revolusjonen mobiliserte sjiaenes identitet. Den store ulempen for iranerne er at ”deres” islam i stor grad forbindes med nasjonalisme. Derfor spiller de gjerne det israelske kortet for å vinne støtte hos arabere, men religionens universelle appell overgår ikke de nasjonale forskjellene (Roy 2004: 58-100; Parsi 2007; Kepel 2002: 106-123; Nasr 2006).

Vali Nasr (2006) hevder at flere muslimske regjeringer siden 1980-tallet har påberopt seg å være forsvarere av sunni-islam (”ekte islam”), og på denne måten drevet en kile mellom sunni og sjia. I Pakistan, Kuwait, Bahrain, Saudi-Arabia og Irak har statsledere sanksjonert sekterisk vold for å sette sjiaene på plass. Det saudiske kongehuset (selvtitulerte forsvarere av islams helligste steder, Mekka og Medina) fremmer en fundamentalistisk tolkning av sunni-islam hvor sjiaene betraktes som vantro. Finansieringen av ”hellig krig” mot sovjetiske styrker i Afghanistan på 1980-tallet bidro til å etablere nettverk bestående av ytterliggående islamister, som ifølge Nesser (2012) de fleste europeiske jihadistnettverk kan spores tilbake til. De ledes ofte av ”afghanske veteraner”. Religionshistorikeren Torkel Brekke (2012) hevder at religiøs fundamentalisme er et moderne fenomen som oppstod i Asia omkring 1850. Som nevnt er også den islamske fundamentalismen et produkt av moderniteten, men den blomstret ikke før på 1970-tallet. Det er vanlig å bruke betegnelsen ”salafister” om islamske fundamentalister, men Roy (2004: 232-289) foretrekker å kalle dem ”neofundamentalister”. Det gjør han fordi islam ”avterritoraliseres” i globaliseringen, og i økende grad frikobles fra lokale kulturer. Det er dermed ikke bare snakk om å reformere islamske samfunn, men å fri til muslimer blant annet i Vesten ved å tilby et ”virtuelt samfunn”.

6.5. Politisk oppvåkning og veien fremad

De arabiske opprørene har fått mange til å spørre seg om hvilken retning utviklingen tar. Både optimistiske og pessimistiske meninger finnes det mange av. Fra et vestlig perspektiv må man konstatere at det finnes sterke anti-vestlige (skjønt, anti-amerikanske er et mer presist begrep) holdninger i arabiske land. Men skyldes det en verdikonflikt, eller skyldes det politikk?

Baroudi (2007) har gjennomført en innholdsanalyse av flere dusin artikler skrevet av arabiske opinionsdannere (for eksempel universitetsprofessorer, sjefer for forskningssentre, journalister

og politikere) etter at Bush-administrasjonens plan for ”å demokratisere” Midtøsten ble lekket i februar 2004. Baroudi slår fast at et stort flertall av de intellektuelle er sekulære nasjonalister eller islamister, mens et ”ubetydelig” mindretall er liberale. Basert på sin analyse finner han at meningene om USA for det meste er negative. De fleste tror at ”demokratiseringsplanen” er et påskudd for å dekke andre interesser, som olje, Israel og jakt på terrorister.

Også blant vanlige arabere finnes det sterke anti-amerikanske (og anti-israelske) holdninger, om man legger meningsmålinger til grunn. I sin store meningsmåling basert på personlige intervjuer i tolv arabiske land finner Arab Centre for Research and Policy Studies (ACRPS 2012) at 52 % av de spurte mener at enten USA eller Israel er den største trusselen for deres land (12 % svarer et arabisk naboland og 7 % svarer Iran). Zogby International (2011) finner at kun 12 % av de spurte mener at USA bidrar til fred og stabilitet i Midtøsten. I en undersøkelse utført av Pew (2012) svarer 55 % at de ikke tror USA vil ha en demokratisk utvikling i regionen. Brookings Institution (2011) finner imidlertid at manges syn på USA kan forbedres hvis amerikanerne gjør to ting: megler frem en fredsavtale mellom Israel og palestinerne (55 %) eller stanser bistanden til Israel (44 %)³⁶.

Arabere er sterkt kritiske til både USA og Israel, men i meningsmålinger nevner de sjelden andre vestlige land som trusler. Ideologi, forvrengte historiske fremstillinger og forsøk på å legge det politiske ansvaret på andre forårsaker i noen grad holdningene. Men konflikten mellom Israel og palestinerne, samt USAs strategiske interesse i regionens olje³⁷ og støtte til flere autoritære regimer, ligger også til grunn for dem. Misforholdet mellom USAs realpolitiske interesser og retorikken om demokrati og menneskerettigheter er for stort. Presset på USA og Israel vil ikke bli mindre dersom folkemeningen får større gjennomslag i regionen. I undersøkelsen til ACRPS (2012) svarer nemlig et massivt flertall – 86 % - at Israel ikke bør anerkjennes.

Religion blir en naturlig del av den politiske utviklingen i arabiske land, slik Huntington hevdet. I målingen til ACRPS (2012) svarer 85 % av de spurte at de er religiøse, mens bare 59 % svarer

³⁶ Ifølge en rapport tillaget for den amerikanske Kongressen har USA gitt mer bistand til Midtøsten enn noen andre regioner siden begynnelsen av 1970-tallet. I årene 1950-1970 prioriterte man å støtte oljeproduiserende land og hindre at Sovjet fikk fotfeste. Siden 1970 har bistanden til Israel og noen arabiske land økt kraftig. Israel (\$ 78,9 milliarder, hvorav \$ 50,5 milliarder til militæret) og Egypt (\$ 52,7 milliarder) og Jordan (\$ 4,6 milliarder) fikk mest bistand i årene 1971-2001. Bistanden til Israel økte kraftig etter seksdagerskrigen mot arabiske nabostater i 1967, og bistanden til Egypt økte kraftig etter at president Sadat skrev fredsavtale med Israel i 1979. Jordan ble en stor mottaker av bistand etter at kong Hussein undertegnet en fredsavtale med Israel i 1994. Til sammenligning har palestinerne kun mottatt \$ 703 millioner; under én prosent av hva Israel har mottatt (Sharp 2010).

³⁷ Gordon Merriam, det amerikanske utenriksdepartementets mann i Midtøsten, rapporterte til president Truman om regionens naturressurser i 1945: "...the oil resources constitute a stupendous source of strategic power, and one of the greatest material prizes in human history" (sitert i Klare 2004: 32).

at de religiøse autoritetene ikke bør påvirke regjeringens beslutninger³⁸. Men kulturkollisjonen med det sekulariserte Vesten er ikke komplett. Spørreundersøkelser viser ofte at et flertall av respondentene i arabiske land ønsker demokrati (vestlig konsept) i sine hjemland³⁹. En eventuell demokratisering går hånd i hånd med religiøs frihet, ikke med forbud mot teologisk debatt.

Islamister kan enes om noen saker – for eksempel at forsvar av muslimsk jord er legitimt og at sharialover må ligge til grunn for lovverket i samfunnet – men generelt eksisterer ingen enighet om hvordan et islamsk samfunn skal se ut (Abootalebi 1999). Det store flertallet av islamistene består av det Gerges (2005: 25-29) kaller ”religiøse nasjonalister”, som vil islamisere nasjonale politiske systemer. Islamister mener at islam er både religion og politisk ideologi, og at hele samfunnet skal bygges på islam. De aksepterer likevel moderniteten med hensyn til utdanning, teknologi, økonomi, endrede familiestrukturer og så videre. De bruker ofte anti-vestlig eller anti-moderne retorikk, men benytter samtidig vestlige samfunnsvitenskapelige konsepter som sivilsamfunn, ideologi, suverenitet og stat. Islamister blander elementer fra egen og vestlig kultur i moderne ideologi. Nasjonale islamistpartier uttrykker før eller senere nasjonale interesser, på samme måte som for eksempel nasjonale kommunistpartier gjorde på 1900-tallet. Smalere politiske interesser trumfer i praksis det universelle aspektet ved ideologien. De nasjonale avdelingene av Det muslimske brorskap inntar for eksempel ofte forskjellige politiske standpunkter, ut ifra sine nasjonale politiske interesser (Abrahamian 1993; Kepel 2002: 61-65).

Islamistgrupper som Hizbollah (Libanon), FIS (Algerie), Refah Partisi (Tyrkia), Hamas (Palestina), Nahda (Tunisia) og Det muslimske brorskap deltar i åpne politiske prosesser (ytterliggående islamister aksepterer ikke konseptet demokrati, og støtter derfor ikke det). Islamistene har utvidet den politiske arenaen ved å foreslå en modell for politiske partier hvor medlemmene samles om en oppfatning om samfunnets beste. De henvender seg til individer fremfor solidaritetsgrupper (sekt, klan). Islamistpartier har tatt inn tidligere ekskluderte grupper i politikken, som den urbane underklassen i Iran, sjiaene i Libanon, urban ungdom i Algerie og nordlige stammer i Jemen (Roy 2004: 58-100). Det skaper grunnlag for fremtidig demokratisering.

Islamister mener at alle muslimer må stemme på dem, men mange gjør simpelthen ikke det. Det eksisterer ingen ”muslimsk stemme”, fordi islam ikke overgår andre former for lojalitet, identitetsmønstre, sosiale strategier, økonomiske interesser, ideologisk overbevisning og så videre⁴⁰.

³⁸ Det samme ordet kan ha ulik betydning på forskjellige steder. Sekularisme er for eksempel et ord med positive konnotasjoner i Vesten, men i Midtøsten og Nord-Afrika forbindes sekularisme heller med autoritære stater.

³⁹ For eksempel Inglehart (2007); Gallup World Poll (2006); Arab Barometer (2011); Pew (2012) og ACRPS (2012).

⁴⁰ Nasr (2004) påpeker at islamister har spilt en sentral rolle i pakistansk politikk siden 1970-tallet, men at det fremste islamistpartiet, Jama'at-i Islami, ikke er blant de største partiene i demokratiske valg.

Islamistenes troverdighet hviler på deres evne til å presentere et attraktivt alternativ til autoritære sekulære regimer. Samfunn som demokratiseres går gjennom egen erfaring og praksis, som innebærer oppturer og nedturer, spenninger, konflikt og tidkrevende utvikling. Demokratisering handler ikke bare om filosofi eller konstitusjonell lov. Den foregår i virkelige samfunn⁴¹. Med tanke på at en genuin demokratisk kultur fremdyrkes over tid, er det fare for at plutselige sammenbrudd av autoritære regimer kan føre til intolerant populisme. Uten tilstrekkelig retts-sikkerhet kan det gå utover minoriteter i samfunnet.

Men alt handler ikke bare om forholdet mellom religion og politikk. Økonomi er i høy grad også en viktig faktor, og høy arbeidsledighet i arabiske land kan bli en kilde til uro. Ifølge en studie av Population Action International (2007: 22) bryter såkalte "civil conflicts" ofte ut når en stor andel av befolkningen er ung. Studien konkluderer med at 80 % av sivile konflikter med 25 eller flere dødsfall mellom 1970 og 1999 brøt ut i land hvor minst 60 % av befolkningen var 30 år eller yngre. Studien finner en klar sammenheng mellom lav snittalder og høyt konfliktnivå. Funnet er interessant i forbindelse med påstanden til Courbage og Todd om at alfabetisering ikke bare har positiv effekt. Mellom 1980 og 2000 var nemlig 60-65 % av innbyggerne arabiske land yngre enn 25 år (Roudi 2011), samtidig som alfabetiseringsraten steget jevnt.

Frem til 2050 blir det anslått at minst 40 % av befolkningen i Midtøsten og Nord-Afrika fortsatt vil være yngre enn 25 år. Tallene fra International Labour Organization (2012) viser at 20-30 % av befolkningen i aldersgruppen 15-24 år var arbeidsledige i 2000, og organisasjonen anslår at arbeidsledigheten kan nå 29 % i 2016 (se tabell 6.1). 30 millioner mennesker i alderen 18-24 år kan da være arbeidsledige. Kombinert med normoppøsning og et høyere kunnskapsnivå synes det å være en oppskrift på sosial uro, ettersom arbeidsledighet og frustrasjon over tid øker faren for radikaliserings. Globaliseringen har også en tendens til å øke den sosiale ulikheten mellom mennesker (se Milanovic 2007; Olinto og Saavedra 2012), noe som kan skape sosial uro.

Tabell 6.1. Arbeidsledighet (%) blant ungdom, 15-24 år, Midtøsten og Nord-Afrika

Region	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012*	2014*	2016*
Midtøsten	24	24,8	25,7	25,2	25,4	26,5	26,9	28	29
Nord-Afrika	28,7	23,8	23	23,6	23,1	27,9	27,8	27,3	26,7

*Projeksjoner

Kilde: International Labour Organization (2012: 43).

⁴¹ Valg er ikke et ukjent fenomen i regionen. Ehteshami (1999: 203-210) påpeker at det mellom 1989 og 1999 ble holdt over 80 valg, for eksempel til lederstillinger i fagforeninger, handelskamre og lokalsamfunn (borgermester).

6.6. Konklusjon

Med bakgrunn i Zbigniew Brzezinskis teori om den politiske oppvåkningen og i Courbage og Todds teori om overgangskrisen, virker det plausibelt å anta at ”den arabiske oppvåkningen” representerer et historisk vannskille.

For Courbage og Todd betyr alfabetisering at et samfunn er på vei mot demokratisering, ved at mennesker gjøres mer oppmerksomme og krever endringer⁴². Det fører til ”overgangskriser”, og de to demografene hevder at arabiske land opplever en slik krise nå. De minner samtidig om at krisene er midlertidige. Både omfattende sosiale endringer i regionen i løpet av de siste tiårene og det faktum at den religiøse fundamentalismen er et moderne fenomen gir støtte til argumentet om en overgangskrise. Når det kommer til spørsmålet om krisen er midlertidig (alle kriser er vel det) kan derimot mye tyde på at den vil være en god stund til. Courbage og Todd fremholder at et moderne samfunn vil stabilisere seg når fødselsraten synker til omkring to per kvinne, noe som fortsatt er et stykke unna i flere land. At en stor andel av befolkningen vil være under 30 år i overskuelig fremtid vil i kombinasjon med høy arbeidsledighet peker heller ikke i retning av stabilitet og harmoni.

Man kan trekke noen paralleller fra arabiske land i dag til Vest-Europa på 1800-tallet. Den første parallellen er alfabetisering og fall i fødselsrater. En annen er fremveksten av moderne masseideologier; nasjonalisme, fascisme og kommunisme i Europa, nasjonalisme og islamisme i arabiske land. En tredje er kvinnens samfunnsposisjon; utdanningsmengden øker blant kvinner i arabiske land, men de lever i et system hvor de er underordnet menn. Det gjorde også kvinnene i Europa, frem til 1900-tallet. Parallelt med alfabetisering og fallet i fødselsrater ble den politiske deltakelsen gradvis utvidet i Europa, inntil alle voksne menn og kvinner fikk stemmerett på 1900-tallet. Til forskjell fra Europa har imidlertid landene i Midtøsten og Nord-Afrika en svak demokratisk tradisjon, selv om det politiske systemet i mange av landene på papiret er parlamentarisk. Det kan være verdt å merke seg likhetene med Russland og Kina; i de to landene har den patrilineære familiestrukturen vært dominerende, som i Midtøsten og Nord-Afrika, sammen med en autoritær politisk kultur, som i Midtøsten og Nord-Afrika. Med tanke på at man ikke bare kan vedta store samfunnsendringer politisk, vil det være naturlig dersom utviklingen i Midtøsten og Nord-Afrika kommer til å ligne Russland eller Kina mer enn den vesteuropeiske.

⁴² Lipset (1959) argumenterte tidlig for at en velutdannet befolkning er en forutsetning for demokrati, og en nyere studie av den politiske utviklingen i 104 land mellom 1965 og 2000 støtter hans påstand: Castelló-Climent (2008) finner nemlig at bærekraftige demokratier eksisterer i samfunn hvor storparten av befolkningen er godt utdannet.

DEL III

KONKLUSJONER

7. Sammenfatning og konklusjoner

Utgangspunktet for denne oppgaven har vært å etterprøve en moderniseringsmodell presentert av demografene Youssef Courbage og Emmanuel Todd. De argumenterer for at alfabetiseringen gir støtet til en bred moderniseringsprosess, og hevder at fødselsrater kan brukes som en målestokk på prosessen: i tradisjonelle samfunn er fødselsraten høy, i moderne samfunn er fødselsraten lav. Korrelasjonen mellom alfabetisering og fallende fødselsrater er kjernen i modellen deres.

Den brede moderniseringen kalles en demografisk overgang av demografer (den har startet når stabile fødselsrater har falt med 10 %). Courbage og Todd kritiserer den konvensjonelle ideen om at det er økonomisk vekst som starter moderniseringen. De fremholder at alfabetisering gir støtet til prosessen, fordi den stimulerer menneskets universelle evne til rasjonell tekning. Deres argument er inspirert av opplysningsideer fra filosofen Condorcet.

De to demografene tilskriver ”religiøse kriser” en viktig rolle i sin modell. Alfabetisering og rasjonalisering medfører nemlig en såkalt avmystifisering av verden, det vil si at religiøse institusjoner mister sin normgivende makt i samfunnet. På dette punktet viser Courbage og Todd til Émile Durkheim og hans teori om normoppløsning; enkeltindividet blir tatt ut av sitt tradisjonelle miljø i overgangen til modernitet, og det fører til midlertidige overgangskriser.

Normoppløsning etter alfabetiseringen skyldes dessuten at tradisjonelle familiestrukturer endres, ifølge Courbage og Todd. De hevder at et generasjonsskille oppstår når yngre mennesker lærer å lese mens deres foreldre ikke kan det, og at mannen mister autoritet over sin hustru når hun lærer å lese. Og de hevder at fødselsratene faller når lesekyndige kvinner i større grad vil kontrollere sitt eget liv. Både religionens og familiens tradisjonelle samfunnsfunksjon som ordensskaper og normskaper svekkes, med andre ord.

Courbage og Todd hevder at en vanlig konsekvens av normoppløsning er ”overgangskriser”. De er midlertidige, og ender når moderne samfunn er etablert. Mens krisene pågår kan de imidlertid medføre død og fordervelse. De to demografene mener at Midtøsten befinner seg i overgangen til modernitet, og at urolighetene i regionen er uttrykk for en midlertidig reaksjon på modernisering.

7.1. Funnene

Et naturlig utgangspunkt for en oppsummering av mine funn er de målbare variablene vi finner hos Courbage og Todd. En generell konklusjon er at de leverer presis empiri: Kapittel én viser at det er en sterk sammenheng mellom alfabetisering og fall i fødselsrater. Den sammenhengen er kjernen i argumentet til Courbage og Todd. Det er ikke vanlig å trekke en så direkte forbindelse fra alfabetisering til synkende fødselsrater som de gjør, men de peker på en bemerkelsesverdig ensartet historisk utvikling: uansett språk, kultur, religion og sosioøkonomisk utviklingsnivå foregår prosessen på samme kronologiske måte i nær sagt alle land. Fødselsratene stiger ikke igjen etter at de begynner å falle, noe som indikerer at Courbage og Todd har rett når de hevder at alfabetisering gjør mennesker bedre i stand til å ta bevisste og rasjonelle beslutninger.

De to demografenes påstand om at alfabetisering er nøkkelen til økonomisk vekst får også støtte i kapittel tre. Her er det naturligvis snakk om en komplisert og intrikat prosess, men verken alfabetisering eller fall i fødselsrater inntreffer eksklusivt i rike land. At det kan skje i fattige land gir støtte til Courbage og Todd. Av dette kan man konkludere at å investere i utdanning er den beste veien å gå for å oppnå modernisering og økonomisk vekst.

Kapittel fire bekrefter påstanden fra Courbage og Todd om at familiestrukturer i muslimske land kan deles i tre grove soner; en nordlig, en sørlig og en østlig sone. Kapitlet viser at argumentet om normopløsning i Midtøsten og Nord-Afrika er plausibelt. Tradisjonen for blodsbeslektede ekteskap er fortsatt sterk, men et kraftig fall i fødselsratene siden 1970-tallet peker i retning av en svekkelse av den patrilineære familiestrukturen. Strukturens røtter er meget gamle, og samfunn i den nordlige muslimske sonen er i stor grad organisert rundt den. Kvinnens posisjon i den sterkt normstyrte strukturen er trolig også i endring; kvinner får stadig lengre utdanning, de gifter seg senere og føder altså færre barn. Deres individuelle sfære i samfunnet utvides ved at de deltar mer i aktiviteter (utdanning, jobb og så videre) utenfor hjemmet.

7.2. Courbage og Todd vs. Huntington

Huntington hevder at fremtiden vil bli preget av sivilisasjonskriger som skyldes verdikollisjoner, snarere enn ideologiske og økonomiske konflikter. For ham er religion kilden til menneskenes verdier. Verdiene er primordiale og uforanderlige over tid, og de styrer menneskers meninger om relasjonene mellom Gud og mennesket, enkeltindividet og gruppen, ektemann og hustru, borger og stat, foreldre og barn, rettigheter og plikter, frihet og autoritet, likhet og hierarki.

Courbage og Todd har imidlertid gode argumenter for hånden som sår tvil om Huntingtons tese. Ved å peke på de tre muslimske sonene med ulike familiestrukturer lykkes de med å vise at det finnes intern pluralisme i den islamske sivilisasjonen. Implikasjonen her er at ideen om å forklare karakteristikene ved ulike muslimske samfunn ut ifra religionsbasert kultur ikke er tilstrekkelig analytisk. Forskjeller i muslimske familiestrukturer stammer fra før-islamske tider, noe som betyr at muslimer ikke nødvendigvis retter seg etter Koranens påbud i dagliglivet. Religion er en relevant sosiologisk faktor, men den forklarer ikke alt. At muslimske fødselsrater faller, at kvinner gifter seg senere, eller, i økende grad, ikke gifter seg, og at de føder færre barn, viser også at ”islamske kulturer” ikke har uforanderlige kjerneverdier.

Huntington (1996: 257-258) skriver om islams ”blodige grenser” når han argumenterer for sin sivilisasjonstese, som for mange ble bekreftet av al-Qaidas terrorangrep i Washington og New York i 2001. Flere forsøk på å teste tesen gir imidlertid Huntington lite støtte så langt. Analyser av både mellomstatlige konflikter og borgerkriger finner at faktorer som geografisk nærhet, grad av demokrati og grad av gjensidig handel forklarer konfliktutbrudd bedre enn kulturforskjeller gjør (Gurr 1994 og 2000; Russett, Oneal og Cox 2000; Sambanis 2000; Regan 2000; Midlarsky 1998). Heller ikke data om utførte terrorangrep mellom 1969 og 2005 gir Huntington stor støtte. Neumayer og Plümper (2009) konkluderer med at terrorisme ikke er utslag av noen sivilisasjonskonflikt, men snarere et resultat av strategisk logikk. Analysen viser økt islamsk terror mot vestlige mål siden 1990, men at målene velges ut i fra strategiske hensyn – ikke bare på grunn av at de er vestlige.

Alle modeller er forenklinger av virkeligheten. Det gjelder også modellen til Courbage og Todd, samt Huntingtons sivilisasjonstese. Courbage og Todd er opptatt av hva mennesker har til felles, mens Huntington konsentrerer seg om forskjellene. Spørsmålet er hva som reflekterer virkeligheten presist. Foreløpig tyder lite på at sivilisasjonskonflikter blir vanligere. Men samtidig ligger oppfatningen om en slik eksistensiell konflikt for eksempel bak al-Qaidas ideologi. Et presist bilde av virkeligheten bør inneholde flere nyanser enn disse ytterpunktene.

7.3. Peter Katzenstein: En bro mellom universalister og kulturalister

Peter Katzenstein (2009) tilfører nyttige nyanser. Han aksepterer Huntingtons påstand om at det finnes flere sivilisasjoner, og at kulturforskjeller har betydning. Men han godtar ikke påstanden om at konflikt er et vanlig utfall av mellomcivilisatorisk kontakt. For ham er sivilisasjoner heller ikke faktiske objekter i den virkelige verden, men svakt institusjonaliserte sosiale ordener hvor

kulturelle verdier er gjenstand for stadig utvikling - både som en følge av intern pluralisme og av ekstern kontakt med andre sivilisasjoner. Katzenstein fremholder at verdier er foranderlige; de formes og forandres av en dynamisk prosess som består av stadige debatter og uenigheter. Han kritiserer Huntington for å overse denne interne prosessen i sivilisasjonene.

Katzenstein aksepterer Huntingtons påstand om at voldelige konflikter er et av flere mulige utfall mellom sivilisatorisk kontakt, men han understreker at kontakten i de aller fleste tilfeller består av fredelige former for lån, og at et vanlig resultat er hybridisering – at sivilisasjoner låner aspekter fra hverandre og tilpasser dem en ny kontekst. Han påpeker at slike ”lån” ikke nødvendigvis er gjensidige, men at de kan gå i én retning – for eksempel fra en teknologisk overlegen sivilisasjon til en annen. Katzenstein mener at kontakt mellom sivilisasjoner skjer i en felles, overhvelvende sivilisasjon han kaller modernitet. Den består av felles sekulære verdier og overlappende former for religiøs tro. Sivilisasjonshistoriker William McNeill (1990) deler Katzensteins standpunkt når han hevder at spredningen av politiske institusjoner, vitenskap, teknologi og moderne økonomi fra Europa siden 1700-tallet har skapt et verdenssystem med ulike sivilisasjoner⁴³. Katzenstein og McNeill er på linje med Courbage og Todd, som understreker at de ikke ser for seg en komplett kulturell konvergens, men at sivilisasjonene vil sameksistere i en ”modernitet” – rasjonell og basert på alfabetisering. I større grad enn Courbage og Todd godtar Katzenstein imidlertid at voldelig konflikt kan være et utfall av mellom sivilisatorisk kontakt. Han påpeker at sivilisasjoner kan tingliggjøres i politisk øyemed, selv om de er sosiale konstruksjoner. Et eksempel kan være bruk av forestillinger om ”den andre” i identitetspolitikk (se Neumann 1999).

Brzezinski (2008: 39) advarer mot å la forestillingen om eksistensiell sivilisasjonskonflikt bli ”en selvoppfyllende profeti”, og Kåre Willoch (2011: 187-204) påpeker farene ved å oppkonstruere et fiendebilde. Den tidligere norske statsministeren advarer mot å fremstille islam som en brutal og farlig religion, selv om den har noen ekstreme tilhengere⁴⁴. Willoch er for eksempel redd det kan føre til reell sivilisasjonskrig dersom muslimer som bor i vestlige land føler seg nedvurdert, ved at dette kan skape motsetninger som blir til skade for alle. Det er et godt råd, ettersom han peker på et moderne fenomen: fundamentalisme og globalisering er høyst compatible, fordi religionen er ”avterritorialisert” og frikoblet fra lokale kulturer. Det betyr at muslimer som bor utenfor muslimske land må definere hva islam betyr for dem, og de kan være ekstra mottakelig for den ”rene” islam som fundamentalister lokker med. Roy (2004: 295-321) og Nesser (2012)

⁴³ Den amerikanske islam-eksperten Marshall Hodgson (1974) var også opptatt av å sette islamsk sivilisasjon inn i en bredere verdenshistorisk kontekst.

⁴⁴ Spørreundersøkelser i Storbritannia og Norge viser at mange forbinder islam med ekstremisme eller mener at islam utgjør en trussel mot lokal kultur (BBC 2010, Sandvik og Liestøl 2011).

påpeker at mye av den islamske radikalismen er organisert i Vesten, og Roy understreker at neofundamentalister ofte er rotløse, uten spesiell kulturell tilhørighet til et vestlig land eller til sine hjemland. Globaliseringen innebærer økende kontakt mellom mennesker med ulik religiøs tilhørighet, og religioner blir frakoblet fra sine tradisjonelle geografiske områder. Berger (1999) hevder at man bør studere religiøs pluralisme fremfor sekularisering for å forstå moderniteten.

7.4. Etter oppvåkningen: Fremtiden

Det er relevant å trekke inn teorien om ”flere moderniteter” fra den israelske sosiologen Shmuel Eisenstadt (2002) i forbindelse med utviklingen i muslimske land. Han kritiserer den klassiske moderniseringsteorien fra 1950- og 1960-tallet, som antok at både industrialisering og kulturell modernisering etter europeisk mønster ville skje verden over. Budskapet er at modernisering ikke nødvendigvis betyr vestliggjøring.

Eisenstadt argumenterer for at det finnes flere moderniteter, løst integrerte i én global, sekulær og moderne sivilisasjon. Han påpeker at modernisering ikke nødvendigvis medfører samfunnsutvikling med kapitalistisk industrialisering, politisk demokrati, velferdsregimer og sekularisme. I stedet fungerer ulike religiøse tradisjoner som kilder til ulike former for modernitet og kulturell innovasjon. Påvirkningen mellom modernitet og kulturelle egenarter produserer forskjellige moderniteter, hvor tradisjonelle kulturer gjenaktiveres og reproduseres i en moderne kontekst.

Courbage og Todd legger stor vekt på fransk historie når de utvikler en moderniseringsmodell som skal være universell. De bygger for eksempel på teorier fra franskmennene Condorcet og Durkheim, og de bruker den franske revolusjonen som utgangspunkt for modellen. Det kan være et problem. Selv om årsaksforholdet mellom alfabetisering og fallende fødselsrater ikke akkurat kan kalles en naturlov, ser det generelt ut til å være slik Courbage og Todd påstår. Statistikk og målbare fakta om økonomi, befolkninger, politisk organisasjon og så videre forteller imidlertid ikke alt om menneskers liv. Statistikk er nemlig ”i seg selv ufølsom for etikk, moral og politikk” (Moses og Knutsen 2007: 250). Tolkning og kontekst utfyller statistisk kunnskap. Kapittel fem viser for eksempel at den vesteuropeiske familiehistorien (også den franske) ikke passer inn i den ”universelle moderniseringsmodellen”, ettersom en ”moderne” familiestruktur med gradvis individualisering utviklet seg i løpet av middelalderen. Denne utviklingen var naturligvis knyttet til den politiske og økonomiske moderniseringen i Vest-Europa.

Verden er et komplisert og komplekst sted. Man bør derfor være forsiktig med å legge for mye vekt på universelle lovmessigheter. Religion er for eksempel en relevant faktor i forbindelse med

muslimske samfunn, fordi den har en dimensjon som overgår rase, språk og kultur. Men, som Abu-Lughod (1989) minner om, religioner er sammenvevd med differensierte lokale kulturer, og det er de lokale kulturene som setter rammene for det religiøse livet. Dessuten er ikke religion den eneste, eller nødvendigvis den viktigste, faktoren som styrer menneskenes liv. Muslimer er en meget heterogen gruppe mennesker, som lever og bor i varierte samfunn, snakker ulike språk, har store forskjeller i utdanning og befinner seg i ulike økonomiske situasjoner. Muslimenes liv formes ikke bare av islam og lokal kultur, men også av den økonomiske utviklingen, staten, sin sosiale status og av internasjonal politikk. (Courbage og Todd hevder at familiestrukturene også kanalisierer samfunnsutviklingen). Alle disse faktorene kan påvirke utviklingen med ulik styrke, og sannsynligheten for variasjoner fra samfunn til samfunn er meget stor.

Selv om det ser ut til å være en sammenheng mellom alfabetisering og fall i fødselsrater, bør man ikke forvente at en demokratisk utvikling etter vesteuropeisk mønster automatisk også er en konsekvens av alfabetiseringen. Leskyndighet gjør i teorien mennesker både mer kunnskapsrike og bedre i stand til å kreve sine rettigheter, men utviklingen av demokrati må skje i virkelige samfunn. Der gjelder maktbalansen, og den er ikke alltid enkel å endre. Det er heller ikke gitt at en demokratisering er irreversibel. Da Sovjetunionen kollapset var for eksempel innbyggerne der og Vesten interessert i å liberalisere både økonomien og det politiske systemet. De voldsomme oppåpningene slo ikke heldig ut for mange russere, og det åpnet muligheten for å styrke sentralmakten igjen. Landene i Midtøsten og Nord-Afrika har også en autokratisk politisk historie, og utviklingen av demokratisk kultur skjer ikke over natten. Tilbakefall er absolutt en mulighet.

Til sist bør man ikke overvurdere menneskets evne til rasjonell tenkning. Som Damasio (2000) har vist med sin "somatic markers hypothesis", blir alle menneskelige beslutninger påvirket av sinnsbevegelser (emotions) og deres biologiske understøttelser. Menneskelige beslutninger er aldri fullstendig basert på rasjonelle overveielser. Det psykologiske spekteret spenner fra kynisk egeninteresse til uegoistisk altruisme, med uttallige nyanser imellom. Menneskelig aktivitet er i stor grad motivert av lyster, som Alexandre Kojève insisterer på (se kapittel to). Knapphet på mat, klær eller husly får for eksempel mennesker til å gjøre hva som helst for å skaffe seg dette. Knapphet på mat får gjerne store politiske konsekvenser. Men mennesker skiller seg fra andre levende vesener på et viktig punkt; de har noen umettelige lyster. Eksempler kan være lyst etter materielle goder, rivalisering med andre mennesker, oppmerksomhet, eller, sterkest av alle, etter makt. Alfabetisering gjør det enklere både å spre kunnskap og å motta den, men lesekyndighet endrer ikke grunnleggende menneskelig biologi.

Man kan altså gjøre forskjellige innvendinger mot Courbage og Todds ”universelle modell.” Det er likevel et interessant argument de presenterer, som åpner muligheter for videre forskning. For eksempel kan tverrfaglige prosjekter som knytter sammen statsvitenskap, historie, antropologi og sosiologi på en god måte bedre belyse komplekse samfunn og produsere presis kunnskap om dem – for eksempel om samspillet mellom politikk, økonomi, kultur og religion.

7.5. Modellens prediktive kraft: fremtidige overgangskriser

Dersom Courbage og Todd har rett i at alfabetisering og demografisk overgang øker sjansene for uroligheter, kan denne innsikten brukes til å undersøke hvilke land eller regioner man bør være oppmerksom på. Kun to regioner har nå lave alfabetiseringsrater og høye fødselsrater: Sør-Asia og Afrika sør for Sahara.

I Pakistan ble 50 %-grensen for alfabetisering blant unge menn passert tidlig på 1990-tallet; blant unge kvinner skjedde det et tiår senere. Fødselsraten i landet har falt siden midten av 1980-tallet, men ligger fortsatt på 3,6 barn per kvinne. Pakistan befinner seg dermed i det Courbage og Todd kaller ”fasesonen”. De hevder at en patrilineær familiestruktur kombinert med blodsbeslektede ekteskap kan forårsake ekstra intense ”overgangskriser”, og i Pakistan er begge deler vanlig⁴⁵. Landet står overfor andre store utfordringer: det anslås at folketallet vil vokse fra 175 millioner i dag til omkring 300 millioner i 2050, 65 % av befolkningen er yngre enn 30 år, arbeidsledigheten er minst 15 %, den økonomiske veksten er svak og landet nærmer seg allerede vannmangel (Kugelman og Hathaway 2011). En svak regjering er uten kapasitet til å gjennomføre politiske programmer og reformer, og Pakistans skjøre nasjonale identitet hviler på et religiøst grunnlag. Hæren er landets mest velfungerende institusjon (den sikrer blant annet atomvåpnene), men det finnes forbindelser mellom etterretningstjenesten og ytterliggående islamister (Haqqani 2005, Lieven 2012, Rashid 2012). Nabolandet Afghanistan har også lave alfabetiseringsrater og høye fødselsrater – i tillegg til sine allerede betydelige politiske utfordringer.

Landene som omkranser Guinea-bukten i Vest-Afrika nærmer seg også ”overgangskrisen”. I DR Kongo, Benin, Gambia, Burkina Faso, Guinea, Guinea-Bissau, Liberia, Niger, Senegal, Chad, Mali, Nigeria, Senegal og Sierra Leone er fødselsraten høyere enn fem barn per kvinne, i tillegg til at alfabetiseringsraten er mellom 40-70 % i aldersgruppen 15-24 år. Regionen er dessuten verdens minst moderne på alle andre målbare måter: den har høye dødelighetsrater, lav forventet levealder, stor fattigdom og lav urbanisering.

⁴⁵ Hele 50 % av ekteskapene er søskenbarneekteskap.

Litteratur

- Abootalebi, Ali R. (1999). Islam, Islamists and Democracy, *Middle East Review of International Affairs*, 3 (1): 14-24.
- Abou-Habib, Lina (2001). Family Laws and Gender Discrimination: Advocacy for Legal Reforms in the Arab Region. I Sarah Cummings (red.), *Gender Perspectives on Property and Inheritance*: 51-57. Amsterdam: KIT Publishers.
- Abrahamian, Ervand (1993). *Khomeinism*. London: I.B. Tauris.
- Abu-Lughod, Janet (1989). *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander, Amy C. og Christian Welzel (2011). Islam and Patriarchy: How Robust is Muslim Support for Patriarchal Values? *International Review of Sociology*, 21 (2): 249-276.
- Arab Barometer (2011). What Do Ordinary Citizens in the Arabs World Want: Secular Democracy or Democracy with Islam? *Arab Barometer*, Hentet fra <http://www.arab-barometer.org>, sett 21. september 2012.
- Arab Centre for Research and Policy Studies, ACRPS (2012). The Arab Opinion Project: The Arab Opinion Index, *Arab Centre for Research and Policy Studies*, Hentet fra <http://english.dohainstitute.org/>, sett 15. september 2012.
- Arjava, Antti (1996). *Women and Law in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press.
- Bagge, Sverre (2004). *Europa tar form: År 300 til 1350*. Oslo: Cappelen.
- Baker, Hugh (1979). *Chinese Family and Kinship*. New York: Columbia University Press.
- Baldacci, Emanuele, Benedict Clements, Sanjeev Gupta og Qiang Cui (2008). Social Spending, Human Capital, and Growth in Developing Countries, *World Development*, 36 (8): 1317-1341.
- Baroudi, Sami E. (2007). Arab Intellectuals and the Bush Administration's Campaign for Democracy: The Case of the Greater Middle East Initiative, *Middle East Journal*, 61 (3): 390-418.
- Barro, Robert J. (2001). Human Capital and Growth, *The American Economic Review*, 91 (2): 12-17.
- BBC (2010, 7. juni). Britons link islam with extremism, says survey. *BBC*. Hentet fra <http://www.bbc.co.uk>, 28. april 2012.

- Beblawi, Hazem (1990). The Rentier State in the Arab World. I Giacomo Luciani (red.), *The Arab State*: 85-98. Berkeley: University of California Press.
- Becker, Gary S. (1981). *A Treatise on the Family*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Becker, Gary S., Kevin M. Murphy og Robert Tamura (2002). Human Capital, Fertility, and Economic Growth. I Gary Becker (red.), *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago: Chicago University Press.
- Becker, Sascha O. og Ludger Woessmann (2009). Was Weber Wrong? A Human Capital Theory of Protestant Economic History, *The Quarterly Journal of Economics*, 124 (2): 531-596.
- Berend, Ivan T. og Györgi Ránki (1974). *Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York: Columbia University Press.
- Berger, Peter L. (red.) (1999). *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Bertocchi, Graziella (2006). The Law of Primogeniture and the Transition from Landed Aristocracy to Industrial Democracy, *Journal of Economic Growth*, 11: 43-70.
- Bittles, Alan H. (1994). The Role and Significance of Consanguinity as a Demographic Variable, *Population and Development Review*, 20: 561-584.
- Bittles, Alan H. og Michael J. Black (2010). Consanguineous Marriage and Human Evolution, *Annual Review of Anthropology*, 39: 193-207.
- Bittles, Alan H. og Hanan A. Hamamy (2010). Endogamy and Consanguineous Marriage in Arab Populations. I Ahmad S. Teebi (red.), *Genetic Disorders Among Arab Populations* (2. utgave): 85-101. New York: Springer.
- Blake, Judith (1968). Are babies consumer durables? *Population Studies*, 22 (1): 5-25.
- Blaydes, L. og D. Linzer (2008). The Political Economy of Women's Support for Fundamentalist Islam, *World Politics*, 60: 576-609.
- Bloch, Marc (1966 [1931]). *French Rural History*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Bloch, Marc (1989 [1939]). *Feudal Society: The Growth and Ties of Dependence*. London: Routledge.
- Boas, Franz (1896). The Limitations of the Comparative Method of Anthropology, *Science*, 4: 901-908.

- Boggatz, Thomas og Theo Dassen (2005). Ageing, care dependency, and care for older people in Egypt: A review of the literature, *Journal of Clinical Nursing*, 14 (8b): 56–63.
- Bongaarts, John og Susan Cotts Watkins (1996). Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions, *Population and Development Review*, 22 (4): 639-682.
- Booth, Anne (1999). Initial Conditions and Miraculous Growth: Why is South East Asia Different From Taiwan and South Korea? *World Development*, 27 (2).
- Borensztein, Eduardo, J. De Gregorio og J.W. Lee (1998). How does Foreign Direct Investment Affect Growth? *Journal of International Economics*, 45: 115-135.
- Brekke, Torkel (2012). *Fundamentalism: Prophecy and protest in an age of globalization*. New York: Cambridge University Press.
- Bremmer, Jan og Mayke de Jong (1989). To the Limits of Kinship: Anti-Incest Legislation in the Early Medieval West. I Jan Bremmer (red.), *From Sappho to Sade: Moments in the History of Sexuality*: 36-59. London: Routledge.
- Brettell, C.B. (1991). Property, Kinship and Gender: A Mediterranean Perspective. I D. Kertzer og R. Saller (red.), *The Family in Italy from Antiquity to the Present*: 340-353. New Haven: Yale University Press.
- Brookings Institution (2012). The 2011 Arab Public Opinion Poll, *Brookings Institution*. Hentet fra <http://www.brookings.edu/>, sett 16. september 2012.
- Brunson, Jan (2010). Son Preference in the Context of Fertility Decline: Limits to New Constructions of Gender and Kinship in Nepal, *Studies in Family Planning*, 41 (2): 89-98.
- Brzezinski, Zbigniew (2008). *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Power*. New York: Basic Books.
- Brzezinski, Zbigniew (2012). *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*. New York: Basic Books.
- Burton, Michael L., Carmella C. Moore, John W.M. Whiting og A. Kimball Romney (1996). Regions Based on Social Structure. *Current Anthropology*, 37 (1): 87-123.
- Caldwell, John og Pat Caldwell (2001). Regional Paths to Fertility Transitions, *Journal of Population Research*, 18 (2).
- Caldwell, John og Lado T. Ruzicka (1978). The Australian Fertility Transition: An Analysis, *Population and Development Review*, 4 (1): 81-103.

Cameron, Rondo (1985). A New View of European Industrialization. *The Economic History Review*, 38 (1): 1-23.

Castelló-Climent, Amparo (2008). On the Distribution of Education and Democracy, *Journal of Development Economics*, 87: 179-190.

Chang, Ha-Joon (2007). *Bad Samaritans: The Guilty Secrets of Rich Nations and the Threat to Global Prosperity*. London: Random House.

Chirot, Daniel (red.) (1991). *The Origins of Economic Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century*. Berkeley: University of California Press.

Cipolla, Carlo M. (1969). *Literacy and Development in the West*. Harmondsworth: Penguin.

Cleland, John og Chris Wilson (1987). Demand Theories of Fertility Decline: An Iconoclastic View. *Population Studies*, 41: 5-30.

Coale, Ansley J. og Roy Treadway (1986). A Summary of the Changing Distribution of Overall Fertility, Marital Fertility, and the Proportion Married in the Provinces of Europe. I Ansley J. Coale og Susan Cotts Watkins (red.), *The Decline of Fertility in Europe*: 31-182. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Coale, Ansley J. og Susan Cotts Watkins (red). (1986). *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Coale, Ansley J. og M. Zelnik (1963). *New Estimates of Fertility and Population in the United States*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Collins, Randall (2000). Comparative and historical patterns of education. I M. T. Hallinan (red.), *Handbook of the Sociology of Education*. New York: Kluwer.

Condorcet, Antoine-Nicolas de (2009 [1795]). *Outlines of an Historical View of the Progress of the Human Mind*. Chicago: G. Langer.

Conze, Werner (1940). *Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weißrussland*. Leipzig: Verlag S. Hilzer.

Courbage, Youssef og Emmanuel Todd (2011). *A Convergence of Civilizations: The Transformation of Muslim Societies*. New York: Columbia University Press.

Dahlerup, Drude (2009). Women in Arab Parliaments: Can Gender Quotas Contribute to Democratization? *al-Raida*, 126-127: 28-39.

- Dainotti, Alberto, Claudio Squarcella, Emile Aben, Kimberly C. Claffy, Marco Chiesa, Michele Russo, Antonio Pescapé (2011). Analysis of Country-wide Internet Outages Caused by Censorship, *Internet Measurement Conference*, Berlin, november 2011: 1-18.
- Damasio, Antonio R. (2000). *The Feeling of What Happens: Body, Emotion and the Making of Consciousness*. London: Vintage.
- David, Claude (1972), Tysk litteratur. I Edvard Beyer, F. J. Billeskov Jansen, Hakon Stangerup og P. H. Traustedt (red.), *Verdens litteraturhistorie*, bind 8: Realismen 1830-1860, norsk oversettelse ved Per A. Hartun. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Davies, Wendy og Paul Fouracre (red.) (1995). *Property and Power in the Early Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davis, Kingsley (1945). The World Demographic Transition, *Annals of the American Academy of Political and Social Science, World Population in Transition*, 237: 1-11.
- Delgado Pérez, Margarita og Massimo Livi-Bacci (1992). Fertility in Italy and Spain: The Lowest in the World, *Family Planning Perspectives*, 24 (4): 162-167.
- Deutsch, Karl W. (1961). Social Mobilization and Political Development, *The American Political Science Review*, 55 (3): 493-514.
- Dubai School of Government (2011). Arab Media Social Report, vol. 1, no. 2. Hentet fra: <http://www.wamda.com/>, 20. mai 2012.
- Dunn, John (2005). *Setting the People Free: The Story of Democracy*. London: Atlantic Books.
- Durkheim, Émile (1991 [1897]). *Selv mordet: en sosiologisk undersøkelse*, norsk oversettelse ved Halvor Roll, 2. utgave. Oslo: Gyldendal.
- Ehteshami, Anoushiravan (1999). Is the Middle East Democratizing? *British Journal of Middle Eastern Studies*, 26 (2): 199-217.
- Eisenstadt, Shmuel, red. (2002). *Multiple Modernities*. New Brunswick, NJ: Transactions Publishers.
- Engerman, Stanley L. og Kenneth L. Sokoloff (2002). Factor Endowments, Inequality, and Paths of Development Among New World Economies, *National Bureau of Economic Research Working Paper*, no. 9259.

- Ergene, Boga A. og Ali Berker (2009). Inheritance and Intergenerational Wealth Transmission in Eighteenth-Century Kastamonu: An Empirical Investigation, *Journal of Family History*, 25: 25-47.
- Faragó, Tamás (1998). Different Household Formations Systems in Hungary at the end of the Eighteenth Century: Variations on John Hajnal's Thesis, *Historical Social Research*, 23 (1/2): 144-177.
- Fauve-Chamoux, Antoinette (1995). The Stem Family, Demography and Inheritance: The Social Frontiers of Auto-regulation. I R. L. Rudolph (red.), *The European Peasant Family and Society*: 86-114. Liverpool: Liverpool University Press.
- Felice, Emanuele (2011). Regional Value Added in Italy, 1891-2001, and the Foundation of a Long-Term Picture. *The Economic History Review*, 64 (3): 929-950.
- Fisk, Robert (2006). *The Great War for Civilisation: The Conquest of the Middle East*. London: Harper Perennial.
- Flinn, Michael W. (1981). *The European Demographic System, 1500-1820*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Fukuyama, Francis (2011). *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*. London: Profile Books.
- Fuse, Kana og Edward M. Crenshaw (2006). Gender Imbalance in Infant Mortality: A Cross-National Study of Social Structure and Female Infanticide, *Social Science and Medicine*, 62: 360-374.
- Fyzee, Asaf A.A. (1964). *Outlines of Muhamadan Law*. London. Oxford University Press.
- Gallup World Poll (2006). Islam and Democracy, *Gallup World Poll*. Hentet fra: <http://www.gallup.com>, sett 21. september 2012.
- Gately, Dermot, M. A. Adelman og James M. Griffin (1986). Lessons From the 1986 Oil Price Collapse, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1986 (2): 237-284.
- Gaunt, David (1987). Rural Household Organization and Inheritance in Northern Europe, *Journal of Family History*, 12: 121-141.
- Gay, Peter (1966). *The Enlightenment: An Interpretation*. New York: Random House.

- Gee, Ellen M. Thomas (1979). Early Canadian Fertility Transition: A Components Analysis of Census Data, *Canadian Studies of Population*, 6: 23-32.
- Gerges, Fawaz (2005). *The Far Enemy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ghareeb, Edmund (2000). New Media and the Information Revolution in the Arab World: An Assessment, *Middle East Journal*, 54 (3): 395-418.
- Goody, Jack (1983). *The Development of the Family and Marriage in Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Greenblatt, Stephen (2012). *The Swerve: How the World Became Modern*. New York: W.W. Norton & Co.
- Gruber, Siegfried og Mikołaj Szoltysek (2011). Stem families, joint families, and the European Pattern: How Much of a Reconsideration do we Need? *Max Planck Institute for Demographic Research Working Paper*, WP 2011-001.
- Gurr, Ted R. (1994). Peoples Against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System, *International Studies Quarterly*, vol. 38: 347-377.
- Gurr, Ted R. (2000). *Peoples vs. States: Ethnopolitical Conflict and Accomodation of the End of the 20th Century*. Washington, D.C.: US Institute of Peace.
- Habakkuk, Hrothgar J. (1955). Family Structure and Economic Change in Nineteenth-Century Europe, *The Journal of Economic History*, 15 (1): 1-12.
- Hacker, J. David (2003). Rethinking the “Early” Decline of Marital Fertility in the United States, *Demography*, 40 (4): 605-620.
- Hajnal, John (1965). European Marriage Pattern in Historical Perspective. I D. V. Glass og D. E. C. Eversley (red.), *Population in History*: 101-143. London: Edward Arnold.
- Halliday, Fred (2005). *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*. Cambridge University Press.
- Hannum, Emily og Claudia Buchmann (2005). Global Educational Expansion and Socio-Economic Development: An Assessment of Findings from the Social Sciences, *World Development*, 33 (3): 333-354.
- Haqqani, Husain (2005). *Pakistan: Between Mosque and Military*. Washington, DC: Carnegie Endowment for Peace.

- Hayase, Yasuko og Kao-Lee Liaw (1997). Factors on Polygamy in Sub-Saharan Africa: Findings Based on the Demographic and Health Surveys, *The Developing Economies*, 35 (3): 293-327.
- Hayes, Carlton J.H. (1927). Contributions of Herder to the Doctrine of Nationalism, *The American Historical Review*, 32 (4): 719-736.
- Hegel, Georg W. F. (1999 [1807]). *Åndens fenomenologi*, norsk oversettelse ved Jon Elster, Fredrik Engelstad, Thomas Krogh, Thor Inge Rørvik og Dag Østerberg. Oslo: Pax.
- Hegel, Georg W. F. (1980 [1837]). *Lectures on the Philosophy of World History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Henry, Louis (1976). *Population: Analysis and Models*. London: Edward Arnold.
- Herlihy, David (1962). Church Property on the European Continent, 701-1200, *Speculum*, 36 (1): 81-105.
- Hodgson, Dennis (1983). Demography as Social Science and Policy Science, *Population and Development Review*, 9 (1): 1-34.
- Hodgson, Marshall G.S. (1974). *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*. Chicago: University of Chicago Press.
- Holy, Ladislav (1989). *Kinship, Honour and Solidarity: Cousin Marriage in the Middle East*. Manchester: University of Manchester Press.
- Hook, Sidney (1965). Hegel Rehabilitated? *Encounter*, 24 (1): 53-59. Hentet fra <http://www.unz.org/>, sett 18. mars 2012.
- Hopkins, Nicholas S. og Sadd Eddin Ibrahim (2007). *Arab Society: Class, Gender, Power and Development*. Kairo: American University Press.
- Horwitz, Morton J. (1992). *The Transformation of American Law, 1870-1960: The Crisis of Legal Orthodoxy*. Oxford: Oxford University Press.
- Houston, Rab (1983). Literacy and Society in the West, 1500-1850, *Social History*, 8 (3): 269-293.
- Huber, Evelyn, Dietrich Rueschemeyer og John D. Stephens (1993). The Impact of Economic Development on Democracy, *The Journal of Economic Perspectives*, 7 (3): 71-86.
- Hume, David (1987 [1742]). Of the First Principles of Government. I Eugene F. Miller (red.), *Essays: Moral, political and literary*: 32-37. Indianapolis: Liberty Press.

- Huntington, Samuel P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Huntington, Samuel P. (2000). Foreword: Culture Counts. I Lawrence E. Harrison og Samuel P. Huntington (red.), *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*: xiii-xvii. New York: Basic Books.
- Huntington, Samuel P. (2002). A Universal Civilization? Modernization and Westernization. I Susanne Schech og Jane Haggis (red.), *Development: A Cultural Studies Reader*. Oxford: Blackwell.
- Inaba, Hisashi (1996). Human Population Reproduction via First Marriage. *Mathematical Population Studies*, 5 (2): 123-144.
- Inalçik, Halil (1994). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald (2007). The Worldviews of Islamic Publics in Global Perspective. I Mansoor Moaddel (red.), *Values and Perceptions of the Islamic and Middle Eastern Publics: Findings from Value Surveys*: 25-46. New York: Palgrave.
- Inglehart, Ronald og Pippa Norris (2003a). The True Clash of Civilizations, *Foreign Policy*: 62-70.
- Inglehart, Ronald og Pippa Norris (2003b). *Rising Tide*. Cambridge University Press.
- International Labour Organization (2012). Global Unemployment Trends for Youth 2012. *International Labour Organization*. Hentet fra <http://www.ilo.org>, sett 25. mai 2012.
- Israel, Jonathan (2010). *A Revolution of the Mind: Radical Enlightenment and the Intellectual Origins of Modern Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Johansson, Egil (1981). The History of Literacy in Sweden. I Harvey J. Graff (red.) *Literacy and Social Development in the West: A Reader*: 151-182. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johansson, Egil (1988). Literacy Campaigns in Sweden, *Interchange*, 19 (3/4): 135-162.
- Jones, Gavin (1994). *Marriage and Divorce in Islamic Southeast Asia*. New York: Oxford University Press.
- Joseph, Suad (1996). Patriarchy and Development in the Arab World, *Gender and Development*, 4 (2): 14-19.

- Kamrava, Mehran og Frank O. Mora (1998). Civil Society and Democratisation in Comparative Perspective: Latin America and the Middle East, *Third World Quarterly*, 19 (5): 893-915.
- Kapadia, K. M. (1958). *Marriage and Family in India*. Calcutta: Oxford University Press.
- Kaser, Karl (1996). Introduction: Household and Family Contexts in the Balkans, *The History of the Family*, 1 (4): 375-386.
- Kaser, Karl (2002). Power and Inheritance: Male Dominance, Property, and Family in Eastern Europe, 1500-1900, *The History of the Family*, 7: 375-395.
- Katzenstein, Peter J. (2009). Multiple actors, traditions, and practices. I Peter J. Katzenstein (red.), *Civilizations in World Politics: Plural and Pluralist Perspectives*: 1-41. London: Routledge.
- Kepel, Gilles (2002). *Jihad: The Trail of Political Islam*. London: I.B. Tauris.
- Kepel, Gilles (2008). *Beyond Terror and Martyrdom: The Future of the Middle East*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Belknap Press.
- Khian-Thiébaud, Azadeh (2005). From Motherhood to Equal Rights Advocates: The Weakening of Patriarchal Order, *Iranian Studies*, 38 (1): 45-66.
- Khlat, Myriam. (1997). Endogamy in the Arab World. I Ahmad S. Teebi og Talaat I. Farag (red.), *Genetic Disorders Among Arab Populations*: 63-80. New York: Oxford University Press.
- Kirk, Dudley (1966). Factors Affecting Moslem Natality. I Bernard Berelson (red.), *Family Planning and Population Programs: A Review of World Development*: 561-579. Chicago: University of Chicago Press.
- Kirk, Dudley (1996). Demographic Transition Theory, *Population Studies*, 50 (3): 361-387.
- Klare, Michael (2004). *Blood and Oil: How America's Thirst for Petrol is Killing Us*. London: Penguin Books.
- Knodel, John og Etienne van de Walle (1986). Lessons From the Past: Policy Implications of Historical Fertility Studies. I Ansley J. Coale og Susan Cotts Watkins (red.), *The Decline of Fertility in Europe*: 390-420. Princeton: Princeton University Press.
- Kojève, Alexandre (1980). *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the "Phenomenology of Spirit."* Ithaca: Cornell University Press.
- Korotayev, Andrey V. (2003). Unilineal Descent Organization and Deep Christianization: A Cross-Cultural Comparison. *Cross-Cultural Research*, 37 (1): 133-157.

- Kraeger, Philip (1986). Demographic regimes as cultural systems. I David Coleman og Roger Schofield (red.), *The State of Population Theory: Forward from Malthus*: 131-155. Oxford: Blackwell.
- Kressel, Gideon M (1986). Prescriptive Patrilineal Parallel Cousin Marriage: The Perspective of the Bride's Father and Brothers, *Ethnology*, 25 (3): 163-180.
- Krier, Jennifer (2000). The Marital Project: Beyond the Exchange of Men in Minangkabau Marriage, *American Ethnologist*, 27 (4): 877-897.
- Kugelman, Michael og Robert M. Hathaway (2011). *Reaping the Dividend: Overcoming Pakistan's Demographic Challenges*. Washington, DC: Woodrow Wilson International Centre for Scholars.
- Küng, Hans (1987). *The Incarnation of God*. London: T. & T. Clark Ltd.
- Kuper, Adam (1999). *Culture: The Anthropologists' Account*. Cambridge: Harvard University press.
- Kuran, Timur (2004). Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation, *The Journal of Economic Perspectives*, 18 (3): 71-90.
- Lagerfeld, Steven (1986). The Reading Revolution, *The Wilson Quarterly*, vol. 10, no. 2: 104-115.
- Lampe, John R. og Marvin R. Jackson (1982). *Balkan Economic History, 1550-1950*. Bloomington: Indiana University Press.
- Landes, David (2000). Culture Makes Almost All the Difference. I Lawrence E. Harrison og Samuel P. Huntington (red.), *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*: 2-14. New York: Basic Books.
- Landry, Alphonse (1934). *La Révolution Démographique*. Paris: INED.
- Lapidus, Ira (1997). Islamic Revival and Modernity: The Contemporary Movements and the Historical Paradigms, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 40 (4): 444-460.
- Lapidus, Ira (2002). *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Law, Samuel og Pozi Liu (2008). Suicide in China: Unique Demographic Patterns and Relationship to Depressive Disorder, *Current Psychiatry Reports*, 10: 80-86.
- Lehmann, Hartmut (1991). The Germans as a Chosen People: Old Testament Themes in German Nationalism, *German Studies Review*, 14 (2): 261-273.

- Le Play, Frédéric (1871). *L'Organisation de la famille selon le vrai modèle signalé par l'histoire de toutes les races et de tous les temps*. Paris: Téqui.
- Lestaeghe, Ron og Christopher Wilson (1986). Modes of Production, Secularization and Fertility Decline in Western Europe. I Ansley J. Coale og Susan Cotts Watkins (red.), *The Decline of Fertility in Europe*: 261-293. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lévi-Strauss, Claude (1969). *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.
- Lewis, Bernard (1990). The Roots of Muslim Rage, *Atlantic Monthly*, 266. Hentet fra <http://www.theatlantic.com/>, sett 13. februar 2012.
- Lieven, Anatol (2012). *Pakistan: A Hard Country*. London: Penguin.
- Lipset, Seymour Martin (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *American Political Science Review*, 53: 69-105.
- Livi-Bacci, Massimo (2000). *The Population of Europe*. Oxford: Blackwell.
- Macfarlane, Andy (1978). *The Origins of English Individualism*. Oxford: Blackwell.
- Maddison, Angus (2003). *The World Economy: Historical Statistics*. Paris: OECD.
- Maddison, Angus (2006). *The World Economy*. Paris: OECD.
- Maine, Henry (1875). *Lectures on the Early History of Institutions*. London: John Murray.
- McNeill, William H. (1990). "The Rise of the West" after Twenty-Five Years, *Journal of World History*, 1 (1): 1-21.
- Mead, Walter Russell (2008). *God and Gold: Britain, America and the Making of the Modern World*. London: Atlantic Books.
- Midlarsky, Manus I. (1998). Democracy and Islam: Implications for Civilizational Conflict and the Democratic Peace, *International Studies Quarterly*, 42: 485-511.
- Milanovic, Branko (2007). *Worlds Apart: Measuring International and Global Inequality*. Princeton: Princeton University Press.
- Milanovic, Branko (2011). More or Less, *Finance and Development*, 48 (3): 6-11.
- Mitterauer, Michael (2003). European Kinship Systems and Household Structures: Medieval Origins. I Hannes Grandits og Patrick Heady (red.), *Distinct Inheritances: Property, Family and Community in a Changing Europe*: 35-52. Münster: LIT Verlag.

- Modell, Bernadette og Aamra Darr (2002). Genetic Counseling and Customary Consanguineous Marriage, *Nature Reviews, Genetics*, 3: 225-229.
- Morris, Cynthia Taft og Irma Adelman (1989). Nineteenth-Century Development Experience and Lessons for Today, *World Development*, 17 (9): 1417-1432.
- Moses, Jonathon W. og Torbjørn L. Knutsen (2007). *Ways of Knowing: Competing Methodologies in Social and Political Research*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Murdock, George Peter (1957). World Ethnographic Sample, *American Anthropologist*, 59: 664-687.
- Nabulsi, A. (1995). Mating Patterns of the Abbad Tribe in Jordan, *Soc. Biol*, 42: 162-74.
- Nasr, Vali (2004). Military Rule, Islamism, and Democracy in Pakistan, *Middle East Journal*, 58 (2): 195-209.
- Nasr, Vali (2006). *The Shia Revival: How Conflicts Within Islam will Shape the Future*. New York: W. W. Norton & Company.
- Nesser, Petter (2012). *Jihad in Europe. Patterns in Islamist terrorist cell formation and behaviour, 1995-2010*. Doktorgradsavhandling, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Neumann, Iver (1999). *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Neumayer, Eric og Thomas Plümper (2009). International Terrorism and the Clash of Civilizations, *British Journal of Political Science*, 39 (4): 711-734.
- Notestein, Frank (1945). Population: the long view. I Theodore W. Schultz (red.), *Food for the World*: 36-57. Chicago: University of Chicago Press.
- Olinto, Pedro og Jaime Saavedra (2012). An Overview of Global Income Inequality Trends, *World Bank Poverty Reduction and Equity Department*, 1 (1): 1-11.
- Parsi, Trita (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.* New Haven: Yale University Press.
- Pew (2012). Most Muslims Want Democracy, Personal Freedoms, and Islam in Political Life, *Pew Research Center*. Hentet fra <http://www.pewglobal.org/>, sett 15. september 2012.
- Pina-Cabral, João (1991). The Primary Social Unit in Mediterranean and Atlantic Europe. *Journal of Mediterranean Studies*, 2 (1): 25-41.

- Plakans, Andrejs (1995). Retirement, Inheritance, and Generational Relations: Life-Course Analysis in Historic Eastern Europe. I Tamara K. Harven (red.), *Aging and Generational Relations Over the Life Course*: 140-158. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Population Action International (2007). The Shape of Things to Come: Why Age Structure Matters to a Safer, More Equitable World, *Population Action International*. Hentet fra <http://www.populationaction.org>, 25. mai 2012.
- Powers, David S. (1993). The Islamic Inheritance System: A Socio-Historical Approach, *Arab Law Quarterly*, 8 (1): 13-29.
- Prados de la Escosura, Leandro og Joan R. Rosés (2009). Human Capital and Economic Growth in Spain, 1850-2000, *Explorations in Economic History*, 47: 520-532.
- Qviller, Bjørn (1998). *Romersk politisk kultur og sosiologisk historie*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Rao, B. Bhaskara og Rup Singh (2009). Panel Data Estimates of the Growth and Level Effects of Human Capital in Selected Asian Countries. Upublisert. Hentet fra <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/>, sett 24. juli 2012.
- Rashad, Hoda, Magued Osman og Farzaneh Roudi-Fahimi (2005). *Marriage in the Arab World*. Washington, D.C.: Population Reference Bureau.
- Rashid, Ahmed (2012). *Pakistan on the Brink: The Future of America, Pakistan and Afghanistan*. London: Allen Lane.
- Regan, Paul (2000). *Civil Wars and Foreign Powers: Interventions and Intrastate Conflict*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Ross, Michael L. (2008). Oil, Islam and Women, *American Political Science Review*, 102: 107-123.
- Roudi, Farzaneh (2011). Youth Population & Unemployment in the Middle East & North Africa, *Population Reference Bureau*. Hentet fra <http://www.un.org>, sett 25. mai 2012.
- Rousseau, Jean-Jacques (1984 [1755]). *Om ulikheten mellom menneskene: dens opprinnelse og grunnlag*. Norsk oversettelse ved Turid Lillås. Oslo: Aschehoug.
- Roy, Olivier (2004). *Globalised Islam*. London: Hurst & Co.

- Rubinger, Richard (1992). Education in Wartime Japan, 1937-1945. I Roy Lowe (red.), *Education and the Second World War: Studies in Schooling and Social Change*: 59-73. London: Taylor & Francis.
- Rugh, William A. (2002). Arab Education: Tradition, Growth and Reform, *Middle East Journal*, 56 (3): 396-414.
- Russell, Bertrand (1945). *A History of Western Philosophy*. New York: Simon & Schuster.
- Russett, Bruce, John R. Oneal og Michaelene Cox (2000). Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence, *Journal of Peace Research*, 35 (5): 583-608.
- Sambanis, Nicholas (2000). Partition as a Solution to Ethnic War: An Empirical Critique of the Theoretical Literature, *World Politics*, 52: 437-483.
- Sandberg, Lars (1979). The Case of the Impoverished Sophisticate: Human Capital and Swedish Economic Growth Before World War I, *The Journal of Economic History*, 39 (1): 225-241.
- Sandvik, Siv og Ann Kristin Liestøl (26. oktober 2011). En av fire nordmenn ser på islam som en trussel. *NRK*. Hentet fra <http://www.nrk.no>, sett 28. april 2012.
- Sanderson, Michael (1972). Literacy and Social Mobility in the Industrial Revolution in England, *Past and Present*, 56: 75-104.
- Schafer, Boyd C. (1938). Bourgeois Nationalism in the Pamphlets on the Eve of the French Revolution, *The Journal of Modern History*, 10 (1): 31-50.
- Schultz, Theodore W. (1974). *Economics of the Family: Marriage, Children and Human Capital*. Chicago: Chicago University Press.
- Seim, Jardar (1994). Øst-Europas historie. Oslo: Aschehoug.
- Sharp, Jeremy M. (2010). *U.S. Foreign Assistance to the Middle East: Historical Background, Recent Trends, and the FY2011 Request*. Washington, DC: Congressional Research Service.
- Shrestha, N.S. (2010). Gendericide: A Scary Truth, *Kathmandu University Medical Journal*, 8 (2): 153.
- Sibai, Abla Mehio og Rouham Yamout (2012) Family-Based Old-Age Care in Arab Countries Between Tradition and Modernity. I Hans Groth og Alfonso Sousa-Poza (red.), *Population Dynamics in Muslim Countries*: 63-76. Heidelberg: Springer-Verlag.
- Smith, Julia M. H. (2005). *Europe After Rome: A New Cultural History*. Oxford: Oxford University Press.

- Spencer, Geraldine M. (1971). Fertility Trends in Australia. *Demography*, 8 (2): 247-259.
- Stoltenberg, Camilla (2009). Commentary: Of the Same Blood, *International Journal of Epidemiology*, 38 (6): 1442-1447.
- Stone, Lawrence (1969). Literacy and Education in England, *Past and Present*, 42 (1): 69-139.
- Suri, Tavneet, Michael A. Booser, Gustav Ranis og Frances Stewart (2010). Paths to Success: The Relationship Between Human Development and Economic Growth, *World Development*, 39 (4): 506-522.
- Szołtysek, Mikołaj og Barbara Zuber-Goldstein (2009). Historical Family Systems and the Great European Divide: The Invention of the Slavic East, *Demográfia*, 52 (5): 5-47.
- Tabutin, Dominique og Bruno Schoumaker (2005). The Demography of the Arab World and the Middle East from the 1950s to the 2000s: A Survey of Changes and a Statistical Assessment, *Population*, 60 (5/6): 505-616.
- Taeuber, Irene B. (1960). Japan's Demographic Transition Re-examined, *Population Studies*, 14 (1): 28-39.
- Therborn, Göran (2004). African Families in a Global Context. I Göran Therborn (red.), *African Families in a Global Context*: 17-49. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Thompson, Warren (1929). Population, *American Journal of Sociology*, 34: 959-975.
- Todd, Emmanuel (1985). *The End of Ideology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Tomasevich, Jozo (1955). *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press.
- UNDESAPD, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2011). *World Population Prospects: The 2010 Revision*, CD-ROM Edition.
- UNDP (2004). *Arab Human Development Report: Towards Freedom in the Arab World*. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP (2005). *Arab Human Development Report: Towards the Rise of Women in the Arab World*. New York: United Nations Development Programme.
- UNESCO, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (1953). *Progress of Literacy in Various Countries*. Paris: UNESCO.

- UNESCO, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (1957). *World Illiteracy at Mid-Century: A Statistical Study*. Paris: UNESCO.
- UNESCO, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2008). *International Literacy Statistics: A Review of Concepts, Methodology and Current Data*. Paris: UNESCO.
- Van Dam, Nikolaos (1996). *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'ath Party*. London: I. B. Tauris.
- Van Leeuwen, Bas og Peter Foldvari (2008). Human Capital and Economic Growth in Asia 1890-2000: A Time-series Analysis, *Asian Economic Journal*, 22 (3): 225-240.
- Vick, Brian (2003). The Origins of the German Volk: Cultural Purity and National Identity in Nineteenth-Century Germany, *German Studies Review*, 26 (2): 241-256.
- Vincent, David (1989). *Literacy and Popular Culture: England 1750-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wang, Yan og Yudong Yao (2003). Sources of China's Economic Growth 1952-1999: Incorporating Human Capital Accumulation, *China Economic Review*, 14: 32-52.
- Watkins, Susan Cotts (1986). Conclusions. I Ansley J. Coale og Susan Cotts Watkins (red.), *The Decline of Fertility in Europe*: 420-451. Princeton: Princeton University Press.
- Weber, Max (1975). *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*. Norsk oversettelse ved Jan Erik Karlsen. Bergen: Universitet i Bergen.
- Weir, David R. (1993). *Two Approaches to Fertility Transition: Family Reconstitution and Population Reconstruction*. I David Reher og Roger Schofield (red.), *Old and New Methods of Historical Demography*: 145-158. New York: Oxford University Press.
- Welch, Charles E. og Paul C. Glick (1981). The Incidence of Polygamy in Contemporary Africa: A Research Note, *Journal of Marriage and Family*, 43 (1): 191-193.
- Whalley, John og Xiliang Zhao (2010). The Contribution of Human Capital to China's Economic Growth, *National Bureau of Economic Research Working Paper*, no. 16592.
- Willenbacher, Barbara (2003). Individualism and Traditionalism in Inheritance Law in Germany, France, England, and the United States, *Journal of Family History*, 28: 208-225.
- Willoch, Kåre (2011). *Erfaringer for fremtiden*. Oslo: Cappelen forlag.

Wrigley, E. A. (1985a). The Fall of Marital Fertility in Nineteenth-Century France: Exemplar or Exception? (Part II), *European Journal of Population*, 1: 141-177.

Wrigley, E. A. (1985b). The Fall of Marital Fertility in Nineteenth-Century France: Exemplar or Exception? (Part I). *European Journal of Population*, 1 (1): 31-60.

Wrong, Dennis H. (1997). Cultural Relativism as Ideology, *Critical Review*, 11 (2): 291-300.

Zogby International (2011). Arab Attitudes. Hentet fra: <http://www.aaiusa.org/>, sett 15. september 2012.

Appendiks

Tabell A1. Oversikt, fødselsrater (barn per kvinne) i den nordlige muslimske sonen, 1950-1955, 1975-1980 og 2005-2010

Land	1950-1955	1975-80	2005-2010
Algerie	7,28	7,18	2,38
Egypt	6,37	5,50	2,85
Libya	6,87	7,38	2,72
Marokko	7,18	5,90	2,38
Sudan	6,65	6,52	4,60
Tunisia	6,93	5,69	2,04
Vest-Sahara	6,60	6,10	2,70
Afghanistan	7,70	7,70	6,62
Iran	6,93	6,27	1,77
Pakistan	6,60	6,60	3,65
Bahrain	6,97	5,23	2,63
Irak	7,30	6,80	4,86
Jordan	7,38	7,38	3,27
Kuwait	7,21	5,89	2,32
Libanon	5,74	4,31	1,86
Palestina	7,38	7,50	4,65
Oman	7,25	8,10	2,52
Qatar	6,97	6,11	2,40
Saudi-Arabia	7,18	7,28	3,03
Syria	7,23	7,32	3,10
Tyrkia	6,30	4,72	2,15
Forente Arabiske Emir.	6,97	5,66	1,86
Jemen	7,27	8,58	5,48

Kilde: UNDESAPD (2011).

Tabell A2. Medianalder ved ekteskap for kvinner etter bosted og utdanning i fem land

Land	År	Bosted		Utdanningsnivå			Totalt
		Urbant	Ruralt	Analfabet	Grunnskole	Høyere	
Egypt	2000	21,7	18,3	17,3	18,4	22,8	19,9
Jemen	1997	16,2	16	15,8	18,2	24,8	16,2
Jordan	2002	22,5	21,9	20,4	20,6	23,5	22,4
Marokko	2003	24	20,9	20,4	23,8	27,7	22,7
Tyrkia	1998	20,5	19,9	18	19,8	23,8	20,3

Kilde: Tabutin og Schoumaker (2005: 530).

Tabell A3. Kvinner i høyere utdanning, muslimske land (bachelor- og masternivå)

Land	År	Kvinner	Menn	% kvinner
Afghanistan	2009	17163	78022	18
Algerie	2010	667146	477125	58
Bahrain	2010	16442	19406	46
Egypt	2010	1235546	1410286	47
Iran	2010	1874966	1915893	49
Irak	2005	153711	271197	36
Jordan	2010	128710	11821	52
Kuwait	2005	27127	11503	70
Libanon	2010	108575	93770	54
Libya	2003	192721	182307	51
Mauritania	2010	4102	10434	28
Marokko	2009	196315	222518	47
Oman	2010	39007	39056	50
Pakistan	2008	433430	540362	45
Palestina	2010	110623	86002	56
Qatar	2010	8723	5123	63
Saudi-Arabia	2010	473725	429842	52
Tunisia	2009	214331	145841	60
Tyrkia	2009	1274618	1649663	44
Forente Arabiske E.	2009	51896	35110	60
Jemen	2007	67905	169067	27

Kilde: UNESCO Institute for Statistics.

Tabell A4. Alfabetiseringsrater for aldersgruppen 15-24 år i den nordlige muslimske sonen

Land	År	% lesekyndige, menn 15-24 år	% lesekyndige, kvinner 15-24 år	% lesekyndige, totalt 15-24 år
Algerie	2006	94,4	89,1	91,8
Bahrain	2010	100	100	100
Egypt	2010	90,6	84,3	87,5
F.A.E	2005	93,6	97	95
Irak	2010	84,5	80,5	82,6
Jemen	2010	96	74,1	85,2
Jordan	2010	98,8	98,8	98,8
Kuwait	2008	98,6	98,7	98,6
Libanon	2007	98,4	99,1	98,7
Libya	2010	99,9	98,9	99,9
Marokko	2009	86,7	72,1	79,5
Mauritania	2010	71,3	65,3	68,3
Oman	2008	97,6	97,6	97,6
Palestina	2010	99,2	99,3	99,2
Qatar	2010	96,3	98,3	96,8
Saudi-Arabia	2010	98,9	96,8	97,8
Sudan	2010	89,6	83,6	86,7
Syria	2010	96,1	93,6	94,9
Tunisia	2008	98,1	95,8	96,8
Iran	2008	98,8	98,5	98,7
Pakistan	2009	79,1	61,5	70,7
Tyrkia	2009	99	96,6	97,8

Kilde: <http://stats.uis.unesco.org>

Tabell A5. Befolkningsvekst (%) siden 1970, fjorten land i Midtøsten og Nord-Afrika

Land	Vekst (%)	Land	Vekst (%)
Saudi-Arabia	430	Iran	240
Jordan	350	Israel	230
Palestina	340	Marokko	210
Jemen	330	Egypt	210
Bahrain	330	Tyrkia	200
Syria	300	Tunisia	200
Algerie	240	Libanon	150

Kilde: Tabutin og Schoumaker (2005).